

BOZOK **SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Bozok Journal of Social Sciences

YIL/YEAR: 2023

CİLT/VOLUME: 1

SAYI/ISSUE: 2

ISSN:

Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi
Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA
taha.karaca@yobu.edu.tr, YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ (DEKAN)
Owner on behalf of Yozgat Bozok University Faculty of Arts and Sciences
Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA
taha.karaca@yobu.edu.tr, YOZGAT BOZOK UNIVERSITY (DEAN)

Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi bünyesinde 2023 yılında yayın hayatına başlayan Bozok Sosyal Bilimler Dergisi (Bozok SBD), yılda 2 kez (Mayıs ve Kasım) elektronik olarak yayımlanan süreli, hakemli ve akademik bir dergidir.

Yayın dili Türkçe ve İngilizce olan Bozok Sosyal Bilimler Dergisi, Arkeoloji, Antropoloji, Edebiyat, Felsefe, Filoloji, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji ve Tarih başta olmak üzere Sosyal bilimlerinin tüm alanlarında yapılmış bilimsel çalışmaları, araştırma makalelerini, bildirileri, bilimsel raporları, gözlemleri ve kitap tanıtımlarını etik kurallar çerçevesinde yayımlar. Yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Yazar(lar) çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-Gayriticari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC ND) ile hiçbir kısıtlama ve gecikme olmaksızın tam metin olarak erişilebilir. Makalelerde "Chicago Atıf Sistemi 17. Edisyonu (17th Edition, Notes and Bibliography)" Atıf Sistemi yazım kuralları geçerlidir ve yayımlanan tüm makaleler iThenticate intihal programı ile taranmaktadır.

Bozok Journal of Social Sciences (Bozok SBD), which started its publication life in 2023 within the Faculty of Arts and Sciences of Yozgat Bozok University, is a periodical, refereed and academic journal published electronically twice a year (May and November). Bozok Journal of Social Sciences, which is published in Turkish and English, publishes scientific studies, research articles, papers, scientific reports, observations and book reviews in all fields of social sciences, especially Archeology, Anthropology, Literature, Philosophy, Philology, Psychology, Art History, Sociology and History, within the framework of ethical rules. The scientific and legal responsibility of the published articles belongs to the author(s). The author(s) owns the copyright of their works, and the outcomes can be accessed in full text without any restrictions and delays under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International Licence (CC BY NC ND). "Chicago Citation System 17th Edition, Notes and Bibliography" Citation System spelling rules apply to the articles and all published articles are scanned with iThenticate plagiarism software.

**Bozok Sosyal Bilimler Dergisi (Bozok SBD)'de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı
Yozgat Bozok Üniversitesi'ne aittir.**

**Yozgat Bozok University holds the copyright of all published material that appear in
Bozok Journal of Social Sciences (Bozok SBD)**

Yazışma Adresi / Address: Bozok Sosyal Bilimler Dergisi
Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yozgat Bozok Üniversitesi Erdoğan Akdağ Yerleşkesi
Atatürk Yolu 7. Km 66100 Merkez / YOZGAT
e-mail: bozoksbd@bozok.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bozoksbd>

Baş Editör

Doç. Dr. Hacer SANCAKTAR

Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Arkeoloji Bölümü

hacer.sancaktar@yobu.edu.tr

Editör Yardımcısı

Dr. Öğretim Üyesi Pınar Serdar Dinçer

Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Bölümü

pinar.serdar@yobu.edu.tr

Yazı İşleri Sorumlusu

Arş. Gör. Dr. Ayça DOKUZBOY

Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Arkeoloji Bölümü

ayca.dokuzboy@yobu.edu.tr

Yayın veya Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ

abdullahsevki.duymaz@asbu.edu.tr, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Görsel ve İletişim Tasarımı Bölümü.

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

dolunaysenol@kku.edu.tr, Kırıkkale Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Prof. Dr. Gül IŞIN

gulisin@akdeniz.edu.tr, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü.

Prof. Dr. İbrahim MAZMAN

imazman@kku.edu.tr, Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Prof. Dr. İzzet DUYAR

iduyar@istanbul.edu.tr, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü.

Prof. Dr. Murat ÇERKEZ

murat.cerkez@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü.

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK

mustafa.colak@samsun.edu.tr, Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Prof. Dr. Oğuz ÖCAL

oguzocal@kku.edu.tr, Kırıkkale Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA

recep.karacakaya@medeniyet.edu.tr, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü.

Prof. Dr. Yavuz BAYRAM

ybayram@omu.edu.tr, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı

Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP

zdgokalp@anadolu.edu.tr, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü.

Yayın veya Danışma Kurulu

Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN

ogun@humanity.ankara.edu.tr, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü.

Assoc. Prof. Anacleto D'AGOSTINO

anacleto.dagostino@unipi.it, University of Pisa Department of Archaeology and Art
History of the Ancient Near East

Doç. Dr. Anna Vladimirovna LANSKIH

anna--_lanskih@mail.ru, Ural Federal Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Rus Dili ve Edebiyatı

Doç. Dr. Dinçer Savaş LENGER

dslenger@akdeniz.edu.tr, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı

Doç Dr. Ferda BARUT KEMİRTLEK,

ferdabarut@anadolu.edu.tr, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Assoc. Prof. Giulia TORRI

giulia.torri@unifi.it, University of Firenze Department of History Archeology Geography.

Assoc. Prof. Inga Stoianova

agnissto@mail.ru, The Free University of Moldova, English Language Department,
Kişinev/Moldova

Doç. Dr. Hasan UÇAR

hasan.ucar@ege.edu.tr, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü.

Doç. Dr. Hatem TÜRK

hatem.turk@giresun.edu.tr, Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü.

Assoc. Prof. Klaus BELKE

Klaus.Belke@assoc.oeaw.ac.at, Austrian Academy of Sciences, Institute for Medieval
Research (IMAFO) Division of Byzantine Research (ABF)

Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP

macittek@hacettepe.edu.tr, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü.

Yayın veya Danışma Kurulu

Dr. Öğr. Üyesi Dilek Yeliz MAKTAL CANKO

dilek.m.canko@ege.edu, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü.

Dr. Öğr. Üyesi Günce DEMİR

guncedemir@kku.edu.tr, Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Dr. Öğr. Üyesi Kutlu AKALIN

kutlu.akalin@medeniyet.edu.tr, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı.

Dr. Öğretim Üyesi Tuncer YILMAZ

tyilmaz@ktu.edu.tr, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü.

Dr. Öğretim Üyesi Sonnur AKTAY

sonnurertonga@anadolu.edu.tr, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve
Edebiyatı Bölümü.

Dr. Maria-Lucia GOIANA

marilu_goiana@yahoo.com, Austrian Academy of Sciences, Institute for Medieval
Research (IMAFO), Division of Byzantine Research (ABF).

Dr. Giulia ROSSETTO

Giulia.Rossetto@oeaw.ac.at, Austrian Academy of Sciences, Institute for Medieval
Research (IMAFO), Division of Byzantine Research (ABF).

Dr. Grigori SIMEONOV

gsim@abv.bg, University of Vienna, Institute for Byzantine Studies and Modern Greek
Studies.

Alan Editörleri

Doç. Dr. Ejder ÇELİK

ejder.celik@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Sosyoloji Pr.

Doç. Dr. Erdem SARIKAYA

erdem.sarikaya@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Pr.

Alan Editörleri

Doç. Dr. Esra GEDİK

esra.gedik@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Sosyoloji Pr.

Doç. Dr. Nilüfer İLHAN

nilufer.ilhan@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Pr.

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğ YAVUZ

m.e.yavuz@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Esra ELMACIOĞLU

esra.elmacioglu@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Hülya KÜÇÜKOĞLU

hulya.kucukoglu@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi İlgül KAYA

ilkgul.zenbilci@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sanat Tarihi Pr.

Dr. Öğr. Üyesi İsmigül ÇETİN

ismigul.cetin@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Pr.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÇAKIR

omerfaruk.cakir@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Pr.

Dr. Öğr. Üyesi Özge ALTUN

ozge.altun@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Arkeoloji Pr.

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ERDOĞAN

serkan.erdogan@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Arkeoloji Pr.

Arş. Gör. Dr. Betül ÖZCAN BALKIR

betul.ozcan.balkir@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sanat Tarihi Pr.

Alan Editörleri

Arş. Gör. Dr. Uğur ALTIN

ugur.altin@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü

Dil Editörleri

Prof. Dr. Cristina Mirela NICOLAESCU

cris.nicola@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü – YOZGAT

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğ YAVUZ

m.e.yavuz@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü – YOZGAT

Dr. Öğr. Üyesi Hülya KÜÇÜKOĞLU

hulya.kucukoglu@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü – YOZGAT

Yazım Editörleri

Arş. Gör. Dr. Ayça DOKUZBOY

ayca.dokuzboy@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü – YOZGAT

Arş. Gör. Dr. Betül ÖZCAN BALKIR

betul.ozcan.balkir@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü – YOZGAT

Mizanpaj Editörü

Öğr. Gör. Hümeysra TUNÇER

humeyra.tuncer@yobu.edu.tr, Yozgat Bozok Üniversitesi Yozgat Meslek Yüksekokulu Tasarım Bölümü Grafik Tasarım Programı – YOZGAT

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

Yozgat'tan Ahşap Tavanlı Bir Cami Örneği: Kargalık Köyü Cami

An Example of a Mosque with Wooden Ceilings from Yozgat: Kargalık Village

Yağmur DOĞAN 1-21

Araştırma Makalesi / Research Article

Hippolu Augustinus'un Tanrı Devleti Adlı Eserinde Devlet Düşüncesi

The Concept of the State in Augustine of Hippo's City of God

Ali KURNAZ 22-40

Araştırma Makalesi / Research Article

10. ve 11. Asırlarda Coğrafya Eserleri ve Seyahatnamelerde Şam Diyârı

The Land of Al-Sham in Geographical Works and Travel Books in the 10th and 11th Centuries

Zafer ÖZDEMİR 41-60

Araştırma Makalesi / Research Article

Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Nadir Nadi'nin Demokrasi Algısı

Nadir Nadi's Perception of Democracy during the Transition to Multi-Party Life

Dilek TARİKÇİ 61-73

Araştırma Makalesi / Research Article

Türk Romanında Haçlı Seferleri

Crusades in Turkish Fiction

Hünkar KARACA YALÇIN 74-85

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

Mevsimlik İşçiliğin Spesifik Bir Tezahürü: "Fakirleri Unutmak"

A Spesific Manifestation of Seasonal Labour: "Forgetting The Poor"

Vedat TOSUN 86-94

Araştırma Makalesi / Research Article

Geçici Koruma Statüsündeki Atık Toplayıcısı Bireyler ve Yoksulluk

Waste Collector Individuals in Temporary Protection Status and Poverty

Emin BOYACI 95-103

Kitap Tanıtımı / Book Review

Kemal Tahir Romanları' nda Sosyolojik Arka Plan: "Bozkırdaki Çekirdek" Romanı Örneği

Sociological Background in Kemal Tahir's Novels: The Example of The Novel "Bozkırdaki Çekirdek"

Bedirhan ŞENTÜRK 104-117

Söyleşi / Interview

Prof. Dr. A. Coşkun ÖZGÜNEL ile Söyleşi 118-121

Yozgat'tan Ahşap Tavanlı Bir Cami Örneği: Kargalık Köyü Cami

An Example of a Mosque with Wooden Ceilings from Yozgat: Kargalık Village Mosque

Yağmur DOĞAN*

Özet: Kullanım alanı oldukça geniş olan ahşap malzeme dini mimaride de uygulanmıştır. Dini mimaride de karşımıza çıkan bu malzeme türünün uygulanmış olduğu camilerde, ahşap tavanlı olarak adlandırdığımız örtü sistemi içerisinde bir sınıflandırmaya dahil etmek doğru olacaktır. Ahşap tavanlı örtü sisteminin geniş olarak uygulandığı coğrafyalara baktığımızda kuzey ve kuzeydoğu Anadolu ile bu yerlere yakın yörelerde cami mimarisine ek olarak, çoğunlukla konut mimarisinde tercih edilmiş olduğunu görülmektedir. Genel olarak ele aldığımızda ise, Yozgat ve çevresinde kırlangıç örtü sisteminin pek fazla tercih edilmediği ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan kargalık cami, bu örtü sisteminin uygulandığı pek az eserden bir tanesi olması açısından da ayrıca önemlidir. Yozgat ve çevresinde geniş yer kaplayan çam ormanı arazisinin bulunması ve bundan dolayı yapıda örtü sistemi olarak ahşap malzemenin seçilmiş olmasını açıkça ortaya koymaktadır. Yozgat sınırları içerisinde yer alan caminin örtü sistemi doğrudan duvara oturan ve tek bir mekândan oluşan cami grubu içerisine girmektedir. Günümüzde yapı, yakın zamanda onarım geçirmiş ve yenilenmiş olup, ibadete açıktır.

Abstract: Wood material has a wide range of usage areas and has also been applied in religious architecture. In the mosques where this type of material, which is also encountered in religious architecture, is applied, it would be correct to include it in a classification within the cover system, which we call the wooden ceiling. When we look at the geographies where the wooden ceiling cover system is widely applied, it is seen that in addition to mosque architecture in northern and northeastern Anatolia and the regions close to these places, it is primarily preferred in residential architecture. When we consider it in general, it is revealed that the dovetail cover system is not preferred much in Yozgat and its surroundings. In this respect, the kargalık mosque is also crucial in terms of being one of the few artefacts where this covering system is applied. There is a large area of pine forest in Yozgat and its surroundings; therefore, the choice of wood material as the cover system in the building makes it clear. The covering system of the mosque located within the borders of Yozgat belongs to the group of mosques that sit directly on the wall and consist of a single space. Today, the building has been recently repaired and renovated and is open for worship.

Anahtar Kelimeler: Yozgat, Ahşap, tavan, cami, kırlangıç örtü

Keywords: Yozgat, wood, ceiling, mosque, swallow cover

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, y.dogan@hbv.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1608-8572>

Giriş

Yozgat ve çevresinde imar ve şehircilik anlamında meydana gelen oluşumlar, Danişment ve Anadolu Selçuklulari döneminde canlılık kazanmıştır. Şehir, Osmanlı döneminde ise cami, köprü, hamam, türbe, mescit, han gibi yapılarla esaslı bir gelişim göstermiştir. 18. yüzyılda kurularak sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda gelişen şehir, Osmanlı arşivlerinde 16. yüzyılın ikinci yarısından beri köy olarak geçmektedir¹. Çapanoğullarının bölgeye yerleşmesinden sonra gerçekleştirilen imar faaliyetleri ve vakıflar aracılığı ile şehir fonksiyonu kazanmıştır. Kentte farklı fonksiyonlar taşıyan farklı türdeki pek çok mimari eserle karşılaşmaktayız. Araştırma konumuzu oluşturan Kargalık Köyü Camii, ahşap malzemeden inşa edilmiş kırlangıç örtü sistemi ile yöredeki mimari zenginliği göstermesi açısından dikkat çekici bir örnektir. Ayrıca yaygın kullanımını Doğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu'daki dini ve sivil mimari örneklerinde gördüğümüz kırlangıç örtüye Yozgat'ta iki örnekte görmemiz oldukça değerlidir. Kırlangıç örtülü² yapıların geçmişine baktığımızda oldukça eskilere dayandığını görürüz. Bu örtü biçiminin ortaya çıkması ve kullanım sıklığındaki temel etken, katı iklim şartları ve bölgede ahşap malzemenin zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Kırlangıç örtü sistemi, dikdörtgen veya kare şeklindeki geniş açıklıkları kapatmak için çeşitli sayıdaki ahşap kirişlerin üst üste bindirilmesi ile oluşturulur³. Kırlangıç örtüye, kırlangıç isminin verilmesinin nedeni de şekil açısından kırlangıç yuvasına benzetmesinden dolayıdır.

Kargalık Köyü Camii

Yeri ve İnşa Tarihi

Kargalık⁴ Köyü, Yozgat'ın Sarıkaya ilçesine bağlı bir köydür. Yozgat il merkezine 102 km, Sarıkaya ilçe merkezine 24 km uzaklıktadır⁵. Cami, Kargalık Mahallesi, 125 ada, 1 parselde konumlanmıştır. Geç dönem Osmanlı mimari eserleri grubuna girmektedir. Yapı üzerinde herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Ancak yapı üzerinde yer alan tabelada yapının inşa tarihi 1803 olarak belirtilmiştir. Kargalık Camiinin cephe, mimari, malzeme, süsleme ve plan özellikleri dikkate alınıp çağdaş yapılar ile de karşılaştırıldığında yapıyı 19. yüzyılın ortalarına tarihlendirmek mümkündür. Bu dönemde inşa edilmiş aynı üst örtü ve taşıyıcı sistemlere sahip olan Yozgat Yerköy ilçesi, Cumhuriyet Mahallesi'nde yer alan Saray Çapanoğlu Cami ile benzer özellikler göstermesi yapının tarihlendirilmesi açısından bize yardımcı olmaktadır.

Kargalık Cami Anadolu'da pek çok örnekle benzerlik göstermektedir. Bu da yapının inşa tarihi ile ilgili bize bilgi vermesi açısından önemlidir. Gümüşhane Özbeyli Köyü Camii (19. yüzyıl)⁶ Bayburt Konursu Ulu Camii (1812)⁷ ve Merzifon Hanife Hatun Camii (1826)⁸ kırlangıç örtü sisteminin uygulandığı yapılardan bazılarıdır.

¹ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. c.43, Yunus Koç, İstanbul: TDV Yay., 2013, "Yozgat" maddesi, 559-561.

² Günkut Akın, "Tüteklikli Örtü Geleneği: Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü", Vakıflar Dergisi 22 (1991): 323-354.

³ Erkan Atak, "Tokattan Kırlangıç Örtülü Bir Cami Örneği: Kızılcacören Köyü Camii", Ekev Akademi Dergisi 67(2016):121-136.

⁴ Bkz. <https://www.koylerim.com/sarikaya-kargalik-koyu-336466h.htm>. "Köy Çerkez köyü olup 1861 de Kafkasya'dan Ruslar tarafından sürgüne uğratılmıştır. Köyün ismi ise bulunduğu coğrafi rakım nedeniyle karın geç erimesinden dolayı verildiği söylenmektedir."

⁵ https://tr.wikipedia.org/wiki/Kargal%C4%B1k,_Sar%C4%B1kaya.

⁶ Haldun Özkan. "Gümüşhane'de Ahşap Tavanlı Camiler", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi 18 (2010) :63-80.

⁷ Haldun Özkan, "Bayburt Konursu Ulu Camii ve Çeşmesi", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi 13 (2008):57-66.

⁸ Murat Çerkez, "Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005), 279.

Mimari Tanımı

Cami, kuzey-güney doğrultuda uzanan meyilli bir arazi üzerine yapılmıştır. Yapının cephelerinde tahribatlar bulunmaktadır. Cami dışarıdan Marsilya tipi kiremit malzemenen yapılmış kırma çatı ile örtülmüştür. Caminin beden duvarları günümüzde sıvalı olup, beden duvarlarının dökülen kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla, duvar örgüsünde kullanılan malzemenin kerpiç dolgu ve hımsı duvar olduğu görülmektedir.

Cami, kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen planlı harim ve yapıya sonradan dâhil edilen son cemaat mekânından oluşmaktadır. (fig. 1-5.). Caminin son cemaat mekânı, doğu-batı ve kuzey yönden kapalı bir birim olup, yapının içerisine katılmıştır. Caminin kuzey cephesi sağır bırakılmıştır (fig. 6). Bu cephe yapının ön cephesi olup, yapıya ahşap düz atkılı, tek kanatlı kapıdan girilmektedir. Yapının bu cephesine açılmış herhangi bir pencere açıklığı bulunmamaktadır.

Caminin batı cephesinde toplam üç adet dikdörtgen formda, ahşap doğramalı ve demir şebekeli pencere açıklığı bulunmaktadır (fig. 7). Bu pencerelerden iki tanesi güneybatı yönde, diğerlerinden daha ufak boyutta tutulmuş olan bir adet pencere açıklığı da kuzey batı yönde yer almaktadır. Cephede, yapıya sonradan eklenen son cemaat mekânı ile harim bölümünün birleştiği güneydoğu cephe ortasına yerleştirilmiş caminin minaresi ve yapıya sonradan eklenmiş olan şadırvanı yer almaktadır.

Minare, güneybatıdaki cephe köşesinde yer alan yapı beden duvarı ile bütünleşmiş bir kaide üzerinde yükselmektedir. Kaide, pabuç, silindirik gövde, şerefe, petek, külah ve alem bölümlerinden oluşan minarenin kaide kısmı, kesme taş malzemenen kare planda inşa edilmiştir. Kaide üzerinde yine aynı malzemenen dört kenarlı pabuçluk kısmı yer almaktadır. Minarenin silindirik gövdesi, pabuçluk ile birleştiği alt seviyeden bilezik kısmına kadar kesme taş malzemenen inşa edilmişken, bilezik kısmının üst seviyesinde de sıvası dökülmüş alanlardan anlaşıldığı üzere kesme taş malzemenen üzerinin sıvanması ile oluşturulmuştur. Gövde üzerinde iki adet dikdörtgen formda mazgal pencere yer almaktadır. Gövde ile şerefenin birleştiği kısımda, şerefeye geçişte bir adet bilezik yerleştirilmiştir. Şerefeye geçişte yer alan, gövdeye bağlı aşağıdan yukarı doğru kademe kademe genişleyen ve birbiri üzerine yükselen kısa baklava dilimi şeklinde çıkmalar yer alır. Bu bölümün hemen üzerinde taş malzemenen yapılmış, dikey hatta profilli dairesel şebekeli korkuluk yer alır. Silindirik biçimdeki petek kısmının üzerine yerleştirilmiş, piramidal külah ve dört boğumlu âlem kısmından oluşmaktadır.

Caminin güney cephesinde iki adet dikdörtgen formda pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencereler ahşap doğramalı ve demir şebekelidir. Cephe beden duvarları günümüzde çimento katkılı harç ile sıvanmıştır. Bu sıva cephenin bazı bölümlerinde dökülmelere sebebiyet vermiştir (fig. 8).

Kuzeye doğru meyilli arazi üzerine konumlandırılmış yapının, doğu cephesinde dikdörtgen formlu dört adet pencere bulunmaktadır. Ahşap doğramalı pencerelerin dışardan demir şebekelidir. Cephe beden duvarları günümüzde çimento katkılı harç ile sıvanmıştır (fig. 9).

Son cemaat mekânı, yapı dış mekân beden duvarlarındaki dilatasyon izlerinden de anlaşılacağı gibi, yapıya sonradan dâhil edilmiş bir mekândır (fig. 10). Son cemaat bölümünün cephe yüzeyleri, doğu ve batı yanda olmak üzere yapı beden duvarlarının bir devamı gibi algılanmasını sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Son cemaat mekânına düz lentolu tek kanatlı ahşap kapı ile girilmektedir (fig. 11-12). Son cemaat bölümü doğu batı doğrultuda dikdörtgen planlı olup, tavanı ahşap kirişlerle kapatılmıştır (fig. 13). Son cemaat mekânının güney kısmındaki yüzey, esasen harim bölümünün kuzey cephesini oluşturmaktadır (fig. 14-15). Son cemaat mekânının doğu ve batı cephe yüzeylerine açılmış toplam iki adet pencere, dikdörtgen formlu, ahşap kasalı, demir şebekelidir.

Caminin harim kısmı, kuzey-güney doğrultuda, 9,2m×6,2m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Harim iç mekân cepheleri duvar yüzeyinin tamamı çimento esaslı sıva ile sıvanmış olup, bazı yerlerin tahribata uğradığı gözlemlenmiştir. Zemin düz ahşap çitalarla kaplanmıştır. Harim beden duvarlarında kuzey yönde iki adet, doğu yönde iki adet ve batı yönde üç adet olmak üzere toplam yedi adet pencere ile aydınlatılmıştır. Pencereler dikdörtgen formda, ahşap doğramalı ve demir şebekelidir. Harim mekânını kapatan örtü sistemi, kuzey cepheden (fig. 16-17) harimin merkezindeki iki taş sütunun olduğu seviyeye kadar, ahşap kirişlerin kuzey-güney doğrultuda yerleştirilmesi ile yapılmış hezen tavadır.

Harimim merkezindeki, iki taş sütun üzerine yerleştirilmiş ahşap dikmelerin olduğu seviyeden mihrabın bulunduğu güney cepheye kadar kuzey güney doğrultudaki dikdörtgen alanın üzeri, köşegenlerle iç içe yerleştirilen, köşegenlerin orta kısmına doğu batı doğrultuda yerleştirilmiş birbirine paralel ahşap

kirişlerin yapılması ile oluşturulmuş ahşap bindirme (kırangıç örtü) tavanlı olduğu ve orijinalde yapının üzerinin düz toprak dam ile kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Son cemaat yerinden açılan düz atkılı ahşap kapı ile girilen harim mekânına giriş kapısının sağında ve solunda yer alan müezzin mahfili yerden 25-30 cm yükseklikte tutulmuş, zemini ahşap kaplamadır. Mahfil "L" biçiminde kare şebekeli korkuluk ile çevrilidir.

Harimde yer alan, üst kat mahfilini taşıyan yedi adet ahşap kalastan, beş tanesi duvara gömülü vaziyette, bir tanesi serbest, diğer bir tanesi de taş sütun üzerine ahşap dikme olarak yerleştirilerek, kadınlar mahfilini oluşturan ahşap girişler desteklenmiştir. Harim mekânın merkezinde iki adet, kuzeybatı yönde bir adet olmak üzere toplam üç adet taş sütun bulunmaktadır. Bu taş sütunlar üzerine ağaç dikmelerin yerleştirilmesi ile üst örtünün ağırlığı hafifletilerek zemine aktarılmıştır. Giriş kapısı aksına yerleştirilmiş alçı mihrabı, güneybatı yönde yerleştirilmiş ahşap malzemedan minberi ve güneydoğu cephe köşesine yerleştirilmiş vaaz kürsüsü yer almaktadır.

Üst kat mahfile, harim mekanının kuzeybatı köşesinde yer alan tek kollu ahşap merdiven ile ulaşılmaktadır (fig. 18-19). Merdivenin korkulukları profilli ve ters "s" şeklinde şebekelidir. Asma kat olarak tasarlanan, üst kat mahfilinin zemini ahşap döşeme olup, duvarlar sıva ile kaplanmıştır. Mekânın üzeri ahşap kirişlemeli hezen tavan ile örtülüdür. Mahfilin harime bakan yüzeyinde ahşap korkuluklar yer almaktadır. Ahşap korkuluklar doğuda ve batıda kırmızı renkte boyalı, armudi formda profilli ve şebekelidir. Orta kısımda ise turkuaz yeşili renkte boyalı, altta baklava dilimi şeklinde, üstte dairesel formda boğumlu motiflerin, yatay hatta düz bir şeritle birbirine bağlanması ile oluşturulmuş profilli ve şebekelidir. Korkuluğun alt kısmı boydan boya yerleştirilen yarım daire şeklinde şebekeli dikdörtgen panolardan oluşmaktadır. Ahşap panolar doğu ve batıda turkuaz mavisi, orta kısımda ise kırmızı renkte boyalıdır.

Mihrap, güney duvar aksına yerleştirilmiş ve alçı malzemedan yapılmıştır. Mihrap nişi yarım daire şeklindedir. Niş içerisi ve mihrap köşelikleri oldukça sade bir biçimde bırakılmıştır (fig. 20-21).

Minber, mihrabın hemen doğu yanında yer almaktadır. Ahşap malzemedan yapılmış olan minber sade bir görüntüye sahiptir (fig. 22-23). Taklit künde kari teknikle yapılmış minberin, aynalık bölümü ve dolap kısmı dikey ve yatay hatta yerleştirilmiş kare ve dikdörtgen panolar ile doldurulmuştur. Köşk altında yer alan kısımda, yatay ekseninde oldukça sade bir dikdörtgen pano yerleştirilmiştir. Köşk korkuluğu kare şebekeli olarak yapılmıştır. Kare formdaki destekler üzerine oturan yuvarlak köşk kemerinin köşelik kısımları sade şekilde bırakılmıştır. Köşk üzerine kasnaksız oturan piramidal külah iki boğumlu alem ile sonlanmaktadır. Minber kapısı, yuvarlak kemerli bir açıklığa sahiptir. Kemer köşelikleri düz yüzey halinde olup, sade biçimdedir. Kapı kemerinin hemen üzerinde yer alan aynalık içerisinde besmele-i şerif yazısı yamaktadır. Aynalık kısmın üzerinde yer alan tepelik kısmındaki süslemede, beş adet yaprak motifli şeklinde şebeke ve bunun hemen üzerinde yükselen kısımda "S" şeklinde kıvrımları olan lale motifine benzer süsleme ögesi işlenmiştir.

Vaaz kürsüsü, ahşap malzemedan yapılmış olup, üzerine merdiven ile çıkış sağlanmaktadır. Harimin kuzey batı köşesine yerleştirilen kürsünün, gövdesi ve korkulukları profilli ve şebekelidir (fig. 24).

Değerlendirme ve Sonuç

Kargalık Köyü Cami oldukça yalın bir biçimde inşa edilmiş Geç Dönem Osmanlı mimarisi yapı grubuna girmektedir. Osmanlı mimarisi plan tipolojisinde kubbeli ve çok ayaklı uygulamalar, yerini merkezi plan ve tek kubbeli camilere bırakmıştır. Yapılarda karşımıza çıkan pencere sayıları artmış ve boyutları büyümüştür. Selçuklu mimarisiyle karşılaştırıldığında Osmanlının geç dönem yapılarında daha aydınlık ve ferah yapılar elde edilmiştir. Bu dönem yapılarıdaki önemli özellik ise, Osmanlı mimarisinde yapıların işlevsel boyutlarının artmasıyla süslemede sadeliğe gidilmesidir. Kargalık Cami Anadolu'da pek çok örnekle benzerlik göstermektedir. Buda yapının inşa tarihi ile ilgili bize bilgi vermesi açısından önemlidir.

Ecdadımız ahşap malzemeyi tarih öncesi çağlardan beri severek ve geniş bir sahada kullanmışlardır. Kırangıç örtünün kökenini incelediğimizde arkeolojik veriler ışığında ulaşılan ilk örneğin Kuzey Kazakistan'da Kalkolitik dönemde Botay Kültürünün yapmış oldukları konutlarda (fig. 25) uygulandığı belirlenmiştir⁹. Dini yapılarla birlikte sivil mimaride de sevilerek kullanılan ve geleneksel örtü biçimine

⁹ Mehmet Kutlu, "Orta Asyada Tütekli (Kırangıç) Örtünün Kökeni ve Tarihi Gelişim Aşamaları Üzerine Bir Değerlendirme", History Studies International Journal of History Dergisi 2472, Volume 12, Issue 5 (2020):28.

bürünen bu uygulamaya, Anadolu'nun daha çok doğusu ve kuzeyinde rastlamak mümkündür. Genellikle Anadolu'nun doğusu ve kuzeyinde görebildiğimiz¹⁰ kırlangıç örtü uygulamasının benzer örneğinin Yozgat yöresinde iki adet camide kullanılmış olması önemlidir. Anadolu da karşımıza çıkan örneklerde çeşitli sayılarda ahşap direklerin kademelendirilmesiyle meydana getirilen, kare ya da dikdörtgen biçimdeki boşluk alanlarının kapatılması ile yapılmış uygulamalar olduğunu görmekteyiz. Bu örtü biçiminde hatırlanması gereken camiler arasında ilk örnek mihrap önü kubbesiyle güzel bir eser olan Erzurum Ulu Camii'dir¹¹.

Erzurum İspir Çarşısı Camii (18 .yüzyılın ilk yarısı), Gümüşhane Özbeyli Köyü Camii (fig. 26) (19. yüzyıl)¹² Bayburt Konursu Ulu Camii (1812)¹³ ve Merzifon Hanife Hatun Camii (1826)¹⁴ kırlangıç örtü düzeninde inşa edilmiş örneklerden birkaçıdır¹⁵.

İlçenin iklimi yüksekliğe bağlı olarak genellikle soğuk geçmektedir. Buna ilaveten Sarıkaya ilçesi karaçam ağaç türü bakımından zengin bir ormanlık alana sahiptir. Örtü sisteminde kırlangıç örtünün kullanılmış olmasının sebepleri arasında yörede zengin bulunan malzeme seçimi etkili olmuştur. Yapıda kullanılan dikdörtgen bir alanın üzerine örten kırlangıç beden duvarı ile birlikte kuzeyde yer alan iki adet taşıyıcı sisteme oturmaktadır. Kırlangıç örtü sisteminin benzer şekilde uygulandığı çağdaş yapılar arasında Tokat Kızılcaören Köyü Cami, Gümüşhane Özbeyli Köyü Cami, Merzifon Hanife Hatun Cami, Hacı Bektaş Veli Meydan Evi, Tunceli Goman Köyü Tarihi Ev gösterilebilmektedir.

Kargalık Cami, Yozgat ili, Sarıkaya ilçesi, Kargalık mahallesi, 125 ada, 1 parsel üzerinde yer almaktadır. Geç dönem Osmanlı mimari eserleri grubuna girmektedir. Yapı üzerinde inşa veya onarıma ait kitabeyle rastlanılmamıştır. Ancak yapı üzerinde yer alan panoda yapının 1803 tarihi yazılıdır. Yapının cephe, mimari, malzeme, süsleme ve plan özellikleri dikkate alınıp çağdaş yapılar ile de karşılaştırıldığında 19.yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olması mümkündür.

Bu dönemde inşa edilmiş aynı üst örtü ve taşıyıcı sistemlere sahip olan Yozgat¹⁶ Yerköy ilçesi saray kasabası Cumhuriyet Mahallesi'nde yer alan Saray Çapanoğlu Cami (fig. 27) ile benzer özellikler göstermesi yapının tarihlendirilmesi açısından bize yardımcı olmaktadır.

Kargalık camide kadınlar ve müezzin mahfelinde karşımıza çıkan ahşap kirişlemeli hezen tavan uygulamasının aynı dönem Kayseri de karşılaştığımız örnekler arasında, Yanıkoğlu Cami (fig. 28), Bozatlıpaşa Narlı Mescidi (fig. 29), Müftü Camisi (fig. 30), Erkilet Erzade Mescidi (fig. 31), Tasmakıran Cami (fig. 32), yer almaktadır.

Kargalık Köyü Cami, kuzey-güney yönde uzanan dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Cami avlu, son cemaat yeri ve harim kısmından oluşmaktadır. Kuzey cephede yer alan dilatasyon izlerinden de anlaşılacağı üzere son cemaat yeri yapıya sonradan eklenmiştir. Yapıya sonradan eklenen diğer kısımlar arasında kullanılan malzeme farklılığına bakıldığında, minare ve şadırvanın da aslında yapıya sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır. Yapı beden duvarlarında esas inşa malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır. Moloz taş malzemenin üzeri, sıva ile kaplanmıştır. Yapıda ahşap malzeme kullanımı zemin ve tavan döşemelerinde, kırlangıç örtü, minber, vaaz kürsüsü, taşıyıcı elemanlar, mahfillerde ve mahfile çıkış merdiveninde, pencere doğramaları ile korkuluklarda kullanılmıştır. Taş malzeme yapının beden duvarları, harimin merkezinde yer alan iki adet taşıyıcı sütunda, minare ve şadırvanda karşımıza çıkmaktadır. Alçı malzeme ile mihrapta karşılaşmaktayız. Demir malzeme ise yapı cephelerine açılan pencerelerin demir şebekelerinde görülmektedir.

Yapı, dönem özelliği olarak işlevsel özellikleri ağır bastığı için süsleme unsurları ikinci plana atılmış, sade ve gösterişten uzak ihtiyaca karşılıkamak maksatlı olarak inşa edilmiştir. Harimde üst örtü müezzin ve

¹⁰ Atak, "Tokattan Kırlangıç Örtülü Bir Cami Örneği: Kızılcaören Köyü Cami", 121-136.

¹¹ Haluk Karamağralı, "Erzurum Ulu Camii". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi, sy. 3 (1981):137-177.

¹² Özkan, "Gümüşhane'de Ahşap Tavanlı Camiler", 63-80.

¹³ Özkan, "Bayburt Konursu Ulu Camii ve Çeşmesi", 57-66.

¹⁴ Çerkez, "Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri", 279.

¹⁵ Atak, "Tokattan Kırlangıç Örtülü Bir Cami Örneği: Kızılcaören Köyü Cami", 125.

¹⁶ Hakkı Acun, "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", Vakıflar Dergisi, sy.13 (1981): 635-716.

üst kat mahfilinde ahşap kirişlemeli hezen tavan ile harim merkezinde ahşap bindirme tavan (kırlangıç örtü) ile örtüldür.

Kaynakça

Acun, Hakkı. “Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları”. Vakıflar Dergisi 13, (1981): 635-716.

Akın, Günkut. “Tüteklikli Örtü Geleneği: Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü”. Vakıflar Dergisi 22(1991): 323-354.

Atak, Erkan. “Tokattan Kırlangıç Örtülü Bir Cami Örneği: Kızılcaören Köyü Cami”. Ekev Akademi Dergisi s: 67(2016):121-136.

Çerkez, Murat. Merzifon’da Türk Devri Mimari Eserleri. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, (2005).

Karamağralı, Haluk. “Erzurum Ulu Camii”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi 3(1981):137-177.

Kutlu, Mehmet “Orta Asyada Tütekli (Kırlangıç) Örtünün Kökeni ve Tarihi Gelişim Aşamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, History Studies International Journal of History Dergisi 2472, Volume 12, Issue 5, (2020): 28.

Özkan, Haldun. “Bayburt Konursu Ulu Camii ve Çeşmesi”. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi 13(2008):57-66.

Özkan, Haldun. “Gümüşhane’de Ahşap Tavanlı Camiler”. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi 18(2010):63-80.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kargal%C4%B1k,_Sar%C4%B1kaya.

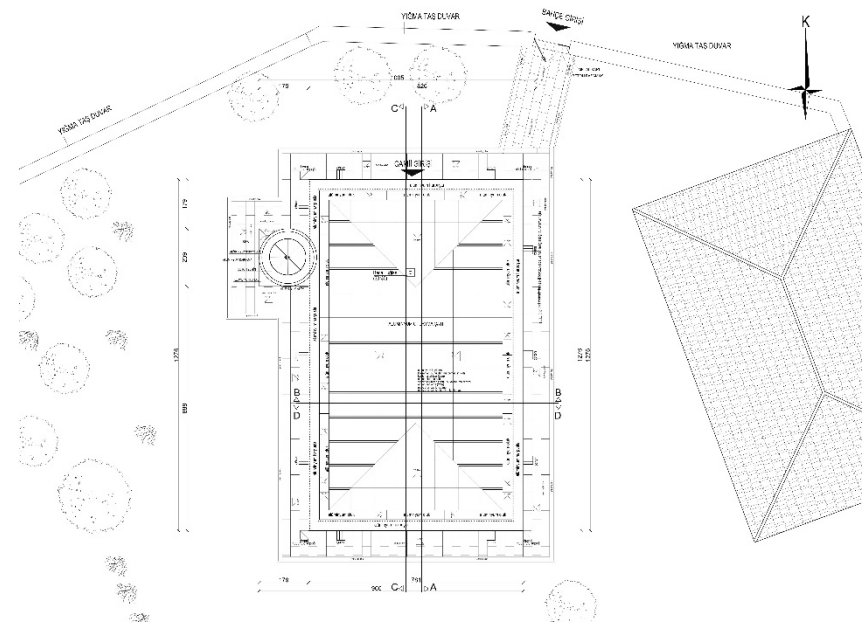

Fig. 1. Kargalık Cami Vaziyet ve Çatı Planı (Demir group / Mnd design)

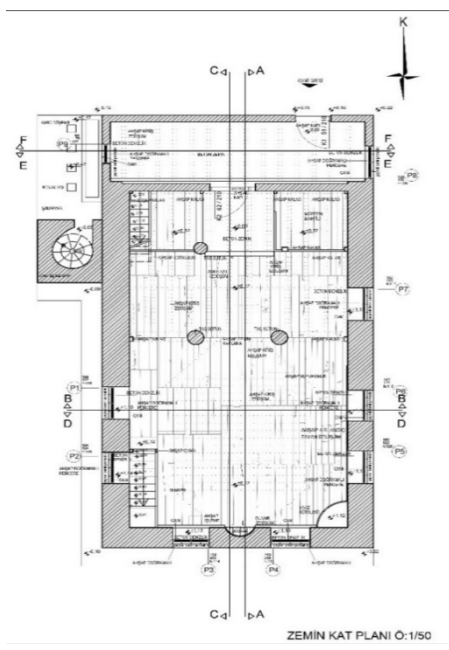

Fig. 2. Kargalık Cami Planı (Demir group / Mnd design)

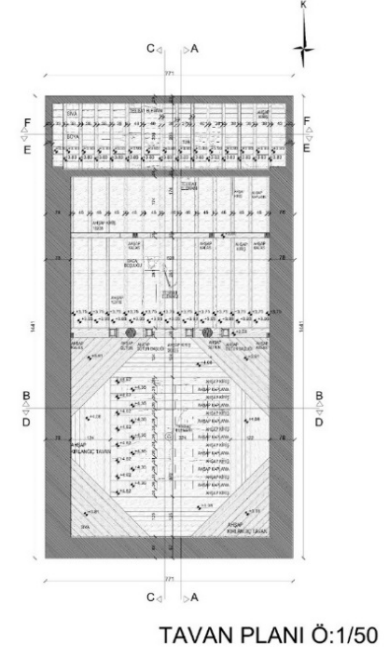

Fig. 3. Cami Tavan Planı (Demir group / Mnd design)

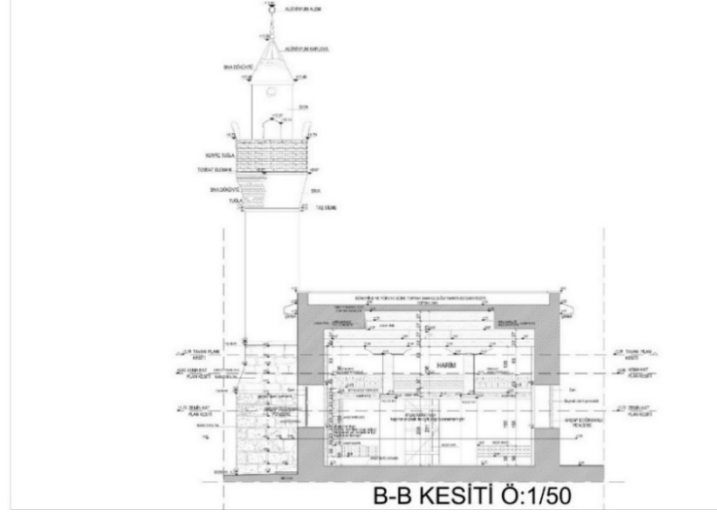

Fig. 4. Cami B-B Kesit (Demir group / Mnd design)

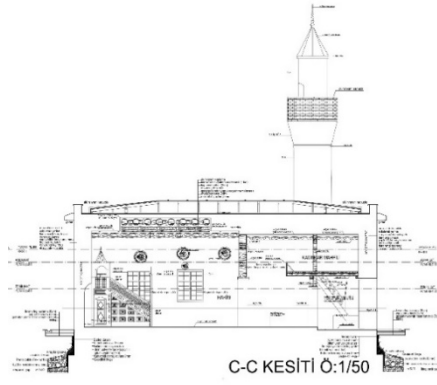

Fig. 5. Cami CC Kesit (Demir group / Mnd design)

Fig. 6 .Kuzey Cephe (Demir Group Arşivi)

Fig. 7. Batı Cephe (Demir Group Arşivi)

Fig. 8. Güney Cephe (Demir Group Arşivi)

Fig. 9. Doğu Cephe (Demir Group Arşivi)

Fig. 10. Avlu Duvarına Genel Bakış (Demir Group Arşivi)

Fig. 11. Camiye Giriş Kapısı
(Demir Group Arşivi)

Fig. 12. Camiye Giriş Kapısı
(Demir Group Arşivi)

Fig. 13. Son Cemaat Mekânı Hasar Görmüş Ahşap Kirişlemeli Tavan (Demir Group Arşivi)

Fig. 14. Son Cemaat Mekânı
(Demir Group Arşivi)

Fig. 15. Son Cemaat Mekânı
(Demir Group Arşivi)

Fig. 16. Harim Kuzey Cephesine Genel Bakış (Demir Group Arşivi)

Fig. 17. Harim Güney Cephesine Genel Bakış (Demir Group Arşivi)

Fig. 18. Üst Kat Mahfili (Demir Group Arşivi)

Fig. 19. Üst Kat Mahfiline Çıkış Merdivenleri (Demir Group Arşivi)

Fig. 20. Mihraba Genel Bakış (Demir Group Arşivi)

Fig. 21. Mihraba Genel Bakış (Demir Group Arşivi)

Fig. 22. Minbere Genel Bakış (Demir Group Arşivi)

Fig. 23. Minber Süsleme Detay (Demir Group Arşivi)

Fig. 24.Vaaz Kürsüsü (Demir Group Arşivi)

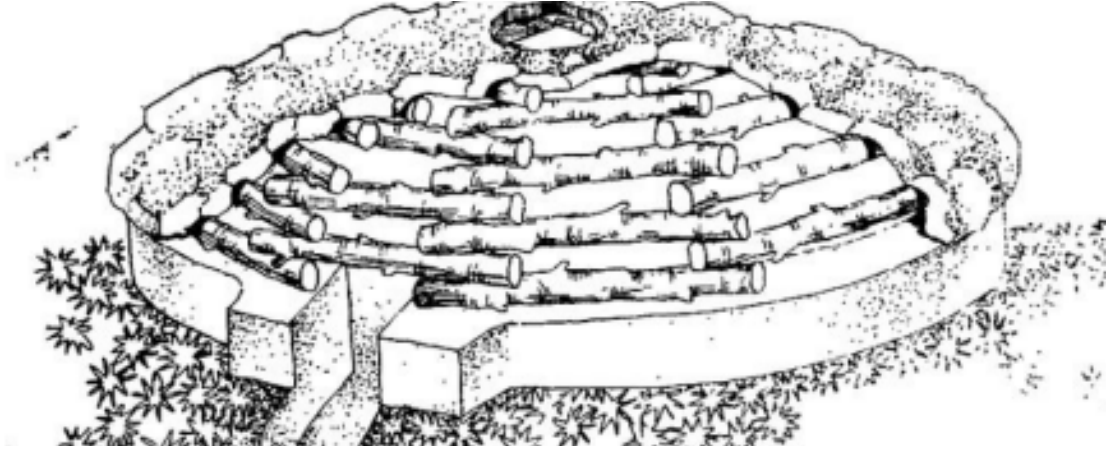

Fig.25. Botay Konutunun Restitüsyonu (Mehmet Kutludan, s.6)

Fig. 26. Gümüşhane Özbekli Köyü Camii Kırılmaç Örtü
(<https://karadeniz.gov.tr/ozbeyli-koyu-camii/>)

Fig. 27. Yerköy Saray Çapanoğlu Camii
(<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yozyat/gezilecekyer/saray-capanoglu-camii>)

Fig. 28. Yanıkoğlu camii (Tuğba Çaylar Arşivi)

Fig. 29. Bozathıpaşa Narlı Mescidi (Tuğba Çaylar Arşivi)

Fig. 30. Müftü Camisi (Tuğba Çaylar Arşivi)

Fig. 31. Erkiyet Taşhan Köyü Büyük Camii (Tuğba Çaylar Arşivi)

Fig. 32. Tasmakıran Camii (Tuğba Çaylar Arşivi)

Augustinus'un Tanrı Devleti Adlı Eserinde Devlet Düşüncesi The Concept of the State in Augustine of Hippo's The City of God

Ali KURNAZ*

Özet: Bu çalışmada, Hippolu Augustinus'un (İS 354-İS 430) Tanrı Devleti adlı eserindeki devlet düşüncesi incelenmektedir. Çalışmanın evreni, Hippolu Augustinus'un Tanrı Devleti adlı eseri ve Augustinus'un felsefesi üzerine yazılmış Türkçe ve İngilizce makalelerdir. Bu kapsamda, çalışmada belirtilen anahtar sözcüklerle arama yapılmıştır. Çalışmada, Dergipark, YÖKTEZ, Jstor ve ScienceDirect platformlarından yararlanılmıştır. Bu araştırmada, Augustinus'un devlet fikrinin Tanrı Devleti adlı eserinde geçen her alanla bir bütün halinde anlaşılması gerektiği savunulmuş; bu bağlamda filozofun devlet düşüncesi, Tanrı Devleti adlı eserinde belirginleşen kavramlarla açıklanmıştır. Augustinus'ta devlet düşüncesinin muğlak olduğu ve sevgi, tanrı, zaman, dil ve tarih kavramlarıyla yoğun bir etkileşim halinde bulunduğu görülmüştür. Augustinus'un literatüründe devlet, bu kavramların bir tamlayanı olmakla beraber tamlanan konumunda da bulunmaktadır. Onun bu kavramı oluştururken yaşadığı çağdaki dini ve siyasal kurumların içinde bulunduğu durumun onun devlet fikrini etkilediği düşünülmektedir. Augustinus'ta devlet fikrinin kavramlar arası yapısının; siyaset bilimi ve kamu yönetimi gibi disiplinlerin literatürlerine anlamlı katkılar yapması beklenmektedir. Bu yöndeki araştırmaların, disiplinler arası araştırmalara öncülük edeceği düşünülmektedir. Augustinus'un dil, zaman, tarih, tanrı ve sevgi düşüncesinin tek bir anahtar kavramda yani devlette kendisini göstermesinden hareketle bu kavramın tarihsel bağlamda yeniden incelenmeye tabi tutulması gerektiğine inanılmaktadır.

Abstract: This study examines the concept of the state in Augustine of Hippo's (AD 354-AD 430) work titled "The City of God." The scope of the study includes Turkish and English articles written on Augustine of Hippo's work and philosophy. In this regard, searches were conducted using the specified keywords mentioned in the study. The study utilizes resources from Dergipark, YÖKTEZ, Jstor, and ScienceDirect platforms. It argues that a comprehensive understanding of Augustine's concept of the state should encompass every aspect mentioned in his work "The City of God," and accordingly, the philosopher's political thought is elucidated through the concepts that are prominent in "The City of God." It is observed that Augustine's conception of the state is ambiguous and heavily influenced by concepts such as love, God, time, language, and history. In Augustine's literature, the state is both a complement and an object complement of these concepts. It is believed that the circumstances prevailing in the religious and political institutions of Augustine's time influenced his conception of the state. The interconceptual structure of the concept of the state in Augustine is expected to contribute significantly to the literature of disciplines such as political science and public administration. It is also anticipated that research in this direction will pioneer interdisciplinary studies. Considering that Augustine's thoughts on language, time, history, God, and love manifest themselves in a single key concept, namely the state, it is believed that this concept should be reexamined in its historical context.

Anahtar Kelimeler: Augustinus, Devlet, Tanrı, Zaman, Sevgi, Dil, Tarih

Keywords: Augustine, State, God, Time, Love, Language, History

Giriş

Hippolu Augustinus 4 ve 5. yüzyıllar arasında yaşamış, Cermen akınlarından önceki son Hıristiyan düşünürlerinden birisidir. Augustinus, Hıristiyanlık düşüncesini Orta Çağ düşüncesine aktarmış ve "...Orta Çağ felsefesinin gündemini, programını belirlemiştir"¹. Hıristiyanlık düşüncesinin ve Orta Çağ Felsefesinin gündemini belirlemesinin yanı sıra "Hıristiyan inancı ile klasik (Yunan ve Roma) düşünüşü uzlaştırmaya çalışmıştır"². Böylece Yunan ve Roma düşüncelerinin Orta Çağ'a aktarılmasında rol oynamış kişilerden birisidir. Böylelikle Augustinus, "Antik Yunan Felsefesi ile Skolastik Dönem Ortaçağ felsefesi arasında bir köprü vazifesi görmektedir"³.

Augustinus esasen bir Hıristiyan teoloğuydu. Bu bağlamda da devlet hakkında fikirlerini belirtmiş ve sistematikleştirmişti. Tanrı Devleti adlı eserinde devlet kurumuna dair bakış açısını yansıtmıştır. Tanrı Devleti adlı eserinde devlet fikri, teolojik unsurlarla beraber incelenmiştir. Augustinus'un bu devlet fikri, "... Batı medeniyetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır"⁴. Augustinus'un Hıristiyan teolojisi temeline oturttuğu devleti algılayış biçimi, eşine pek az rastlandığını düşünebileceğimiz bir biçimdir.

Augustinus'un devleti anlayış ve algılayış biçiminin, alışlagelmiş devlet yorumlarına benzemediği görülmektedir, keza "Augustinus, Aristoteles gibi bu politik soruları sırasıyla ele alıp cevaplarının kurumsal sonuçlarını çıkarmaya çalışmamış; Thomas Hobbes gibi, politikanın felsefi bir teorisini geliştirmemiştir"⁵. Paul Weithman'ın da bahsettiği üzere Augustinus'un devleti ele alış biçimi çok özeldir. Augustinus'un devlet fikrinin, Tanrı Devleti adlı eserinde sözünü geçirdiği kavramlardan hareketle incelenmesi gerektiği düşünülebilir. Bu vaziyette, Augustinus'un devlet düşüncesi incelenirken kavramlar arası bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat Augustinus'un bu mevzubahis kavramları pek çok alana yayılmıştır. Bu halde, alanlar özel bir incelemeye tabi tutulmalıdır.

"Kendisinin siyasi konulara ilişkin incelemeleri ahlak, sosyal teori, tarih felsefesi ve en önemlisi psikoloji ve teolojiye yoğun bir şekilde dayanır"⁶. Augustinus'un felsefesinin pek çok alana yayılmış bu kavramsal yapısını göz önünde bulundurarak makalemizi, Augustinus'un Tanrı Devleti adlı eserinde geçen; devlet, tanrı, zaman, sevgi, dil ve tarih kavramlarının karşılıklı etkileşim hali üzerine kurmuş bulunmaktayız. Bu kavramların Augustinus'un felsefesinde bir bütün olduğu ve onun devlet anlayışının da temeli olduğu düşünülebilir. O halde bu kavramlar makalemizde de bir bütün halinde incelemeye tabii tutulacak, araştırmamızın yöntemi bu yolda kurulacaktır. Fakat Augustinus'un bu düşüncelerin hangi literatür ve kapsam içerisinde değerlendirilmesi gerektiği hususunda bir anlam boşluğu bulunduğu düşünülebilir. Bu kavramları incelerken hangi yolu izleyeceğimizi bilmemiz gerekmektedir.

Felsefenin kendisinde ve her alanında görülebileceği üzere temel kavramların ne anlama geldiği hususunda ihtilaflar bulunmaktadır. "Siyaset Felsefesi Nedir?" ve "Siyaset Filozofu Kimdir?" gibi sorularda da bu ihtilaflar sürdürülmektedir; bu ihtilafın, felsefenin yapısından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu bağlamda, Augustinus'a bir siyaset filozofu demek yahut devlet kavrayışını doğrudan siyaset felsefesiyle bağdaştırmak zorlu bir iş gibi görünmektedir. Keza o, "şu anda "siyaset felsefesi" olarak adlandırdığımız merkezi sorulara ayrılmış bir kitap veya inceleme yazmamıştır"⁷. Şayet Augustinus'un devlet düşüncesi incelenecekse, bunu siyaset felsefesi kavramına sığdırmanın onun düşüncelerinin asıl anlamından uzaklaşmasına sebebiyet vereceğini düşünmekteyiz, zira "Onun politik argümanları; otobiyografisinde, vaazlarında, açıklamalarında, yorumlarında, mektuplarında ve Hıristiyanlık savunmaları gibi sayısız yazısında dağınık bir şekilde yer almaktadır"⁸. Bu makalede, farklı alanlara yayılmış bu dağınık

¹ Ahmet Cevizci, Felsefe Tarihi (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 128.

² A. Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996), 239.

³ Sevgican Akça, "Kötülük Problemine İki Bakış: Augustinus ve Spinoza" (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2020), 31.

⁴ John Mark Mattox, "Augustine: Political and Social Philosophy", Internet Encyclopedia of Philosophy (2011). (Erişim 4.11.2023).

⁵ Paul Weithman, "Augustine's Political Philosophy", The Cambridge Companion to Augustine, ed. Eleonore Stump and Norman Kretzmann, Cambridge Companions to Philosophy (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 234.

⁶ Weithman, "Augustine's political philosophy", 234.

⁷ Weithman, "Augustine's political philosophy", 234.

⁸ Mattox, "Augustine".

düşüncelerin hepsini bir araya toplamak gibi kapsamlı bir çalışma yerine onun Tanrı Devleti adlı eserindeki devlet görüşünü inceleyeceğiz.

Augustinus'un Tanrı Devleti adlı eserinde sınırlarını çizdiği devlet düşüncesinin, bu dünyada çatışan iki devlet olgusundan çok daha aşkın bir fikir olduğu düşünülebilir keza Augustinus'un Tanrı Devleti düşüncesi, siyaset felsefesi literatürüne anlamlı bir katkı yapmak, tek başına devlet sorusunu problem almak isteyen bir düşünce değil; insanları "Tanrı'nın şehrine girmeye veya onda ısrar etmeye"⁹ çalışan bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Şu durumda Tanrı Devleti düşüncesi; insanın geçmişini, geleceğini ve şu anını anlamlandırmak isteyen bir düşüncedir. Tanrı Devleti düşüncesinin bu bakımdan bireyi hedef alan ve dünyevi düşünceleri aşan teo-politik bir manifesto niteliği taşıdığı düşünülebilir. Bu manifestonun kimi ve tarihin hangi dönemlerini kapsadığını kavramak önem arz etmektedir.

Bu manifesto iki devlet anlayışı arasındaki çatışmadan daha fazlasıdır. Bu düşüncenin, toplumun yapısından dil felsefesine kadar uzanabilen aşkın bir evren kavrayışı olduğu savunulabilir. Augustinus'un Devlet düşüncesi: Meleklerin ayrışmasından, kıyamete; Âdem'den Nuh ve İsa Peygambere; Babil Kulesinden İbraniceye; Kabil ve Habil'den Romulus ve Remus'a kadar uzanan bir mücadele ve çatışmanın öyküsü olduğu düşünülebilir. Onun bu ve benzeri "Politik ve sosyal düşünceleri bir araya getirildiğinde, dikkat çekici bir kumaş oluşturur"¹⁰.

Bilineceği üzere, "Büyük siyasi düşünürler, parti papağanları ya da propagandacıları değildi"¹¹. Bu düşünürlerin kendilerine has yolları, zihinleri ve yaratılışı kavrama biçimleri bulunmaktaydı, öncelikle özgür insanlardı. Bu fikir insanların düşüncelerini anlamak sadece onların felsefelerini anlamakla mümkün değildir. Onların bu eşsiz zihinlerini şekillendiren faktörleri kavrayabilmek, felsefelerini kavrayabilmek için koşullardan bir tanesidir. Augustinus'un yaşadığı 4. yüzyılda, Hıristiyanlığın Roma'nın resmi dini haline geliyor oluşu ve Batı Roma'nın İstilasına gibi durumların onun felsefesini büyük ölçüde etkilediği düşünülebilir. "Hegel, felsefenin zorunlu olarak çağının bir ürünü olduğunu beyan eder"¹², bu bağlamda Hegel'e katılarak Augustinus'un felsefesi de zorunlu olarak kendi çağının bir ürünü olduğunu düşünmekteyiz, o halde çağına uygun bir biçimde inceleyeceğiz.

I. Augustinus'un Yaşamı ve Çağının Onun Devlet Düşüncesi Üzerindeki Etkileri

Augustinus, İS 354 yılında Kuzey Afrika'da, Tagaste kentinde dünyaya gelmiştir. Babası Pagan bir asker, annesi ise bir Hıristiyandı "... ailesi aristokrat değildi ama zengindi ve yargıçlar sınıfına mensuptu..."¹³. Aldığı hitabet eğitimi onun hayatında etkili bir faktör oldu. Gençlik yıllarında Cicero, Platon ve Stoacılar tarafından etkilendi, bu düşünürlerin onun felsefesinde etkili olduğu düşünülebilir. Augustinus, Pagan kökenlere sahip Yeni-Platonculukla ilgilendi, "İronik bir biçimde bu pagan etkili felsefe Hıristiyanlığa geçişinde yolunu düzleştirdi"¹⁴. Bu inanç serüvenini ardından, Aziz Ambrose'un vaazlarından ve İncil'den etkilenecek İS 387'de vaftiz edildi. Manastır kurma niyetiyle Kartaca'ya döndü, önce rahip, sonra papaz ve en nihayetinde piskopos oldu. Ömrünün sonuna kadar da burada kaldı. İS 430 yılında hayata gözlerini yumdu.

Tanrı Devleti adlı eserini Hippo'da, yaşamının son yıllarında yazdı. Tanrı Devleti bu bakımdan onun düşüncelerini belirttiği son yazılarından birisi olma niteliği taşımaktadır ve bu eserin onun en olgun eserlerinden birisi olduğu düşünülebilir. Tanrı Devleti'nin burada yazılması hasebiyle bu coğrafyanın ve çağın zorluklarının eserin içeriğini etkilediği düşünülebilir. Bundan ötürü, Augustinus'un eseri yazdığı Hippo ve dâhil olduğu bölge olan Kuzey Afrika politik; çağı ise politik ve teolojik açıdan incelemeye tabii tutulacaktır.

⁹ Christian Tornau, "Saint Augustine", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2019 Edition), ed. Edward N. Zalta, URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/augustine/>, (Erişim 4.11.2023).

¹⁰ Mattox, "Augustine".

¹¹ Ellen Meiksins Wood, Yurttaşlardan Lordlara, çev. Oya Köymen (İstanbul: Yordam Kitap, 2020), 23.

¹² Robert Bruce Ware, "Hegel's Metaphilosophy and Historical Metamorphosis", History of Political Thought 17/2 (1996): 253.

¹³ Wood, Yurttaşlardan Lordlara, 165.

¹⁴ Kolektif, Filozoflar - Yaşamları ve Eserleri, çev. Zeynep Mertoğlu (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 58.

Onun Tanrı Devleti eserini yazarken etkisinde kaldığı üç adet tarihsel olgu bulunduğu düşünülebilir, bunlar; Hippo’da bulunan siyasal boşluk, Got İstilaları sonucu Roma’nın gücünün sarsılması ve IV. yüzyılda Hıristiyanlığın devletleşmesidir¹⁵. Bu bölümümüzde, bu üç temel olguyu inceleyeceğiz.

A. Hippo’da Siyasal Boşluk

Hippo, bir Kuzey Afrika ülkesi olan Cezayir’in Annaba Kentinin antik adıdır¹⁶. Fenikeler, Berberiler, Vandallar ve daha pek çok halk adına tarihte önem arz etmiş bir kenttir. Kuzey Afrika’da bulunması hasebiyle jeopolitik olarak Avrupa’da yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerin bu kenti etkilediği düşünülebilir. Kavimler Göçünün de bu durumun en güçlü örneği olduğu savunulabilir. Augustinus, manastırını burada kurmuş ve dini unvanlarını burada kazanmıştır. Tanrı Devleti eserini de burada yazmıştır. Bundan mütevellit Hippo’nun siyasal yapısını incelemenin bizlere değerli kazanımlar sunacağı düşünülmektedir.

Kavimler göçünün bir sonucu olarak bütün Avrupa gibi Hippo ve çevresi de hem iktisadi hem de sosyal açıdan çalkalanıyordu. Bu çalkalanmanın izdüşümü bir devletsizlik durumuna dönüşmüştü ve bu devletsizlik durumu, bir kaos durumuna evrilmişti. Hem siyasi hem iktisadi sonuçları olan bir olayın Augustinus’un devlet düşüncesini etkileyebileceği düşünülebilir. Politik tarihçi Ellen Meiksin Wood, Augustinus’un yaşadığı coğrafyayı ve orada yaşayan insanların durumunu şöyle anlatmaktadır: “Augustinus’un yaşadığı Kuzey Afrika’nın doğusundaki malikâneler, yüzyıllar sonra ‘efendisiz adamlar’ olarak tanımlanan gezgin işçilere dayanıyordu ve toplumsal eleştirilenler bu başıboş adamların neden olduğu keşmekeşten ürküyorlardı”¹⁷. Bu efendisiz adamların yarattığı keşmekeşlik içerisinde Hippo’da etkin ve güçlü olan Donatist Kilisesinin de gücü artmaya devam ediyordu. Donatistlerin en aşırı ucu olan Circumcellionlar, “... toplumsal bir tehlikeyi temsil ediyorlardı”¹⁸. Böylece Hippo ve çevresindeki bu keşmekeşlik, görüldüğü üzere pek çok sosyal alana yayılmıştı. Bu iktisadi çalkalanmalar, mezhepsel bölünmeler ve Roma’nın içinde bulunduğu hal ile birleştiğinde Kuzey Afrika’da tam bir kaos durumu olduğu düşünülebilir. Bu olayların üst üste gelmesi, Augustinus’u Tanrı Devleti adlı eseri yazması için vesile olmuştur. Tanrı Devleti’nin bu şartlar altında yazılması, onun devlete karşı olan tutuculuğu arttırmıştır zira Augustinus her ne olursa olsun devlete karşı itaati meşru kılmıştır¹⁹. Tanrı Devleti’nin on beşinci kitabında “... bu devletin kendisi başka bütün insani iyiliklerden daha iyidir”²⁰ şeklinde yeryüzü devletinin iktidarını meşrulaştırmıştır. Yeryüzü devletine karşı fikirleri arasında ona karşı olan itaatsizliği desteklememesinin ardında bu siyasal boşluktaki kaosun yarattığı tedirginlik olduğu düşünülebilir.

B. Got İstilaları Sonucu Romannın Gücünün Sarsılması

Got İstilalarının, Avrupa Tarihini etkileyen en önemli olaylardan birisi olduğu düşünülebilir. Bu istilalar hem siyasi hem de iktisadi açıdan imparatorluğu zor durumda bırakmıştır. O sıralarda Gotların lideri olan Alaricus, 409 yılında “... Roma’nın tahıl depolarına el koymuş, İmparatorluğu kılığa teslim etmiştir”²¹. Gotların Roma üzerindeki yoğun etkisi görülebilmektedir. Bu bağlamda Roma’da yaşayan ve onun yapısını araştıran Augustinus’un bu yağmadan nasıl etkilendiğini anlamının araştırma için anlamlı olacağı düşünülmektedir.

Roma’nın yağmalanmasının Augustinus üzerindeki etkisi hususunda öncelikle kısaca Roma üzerine konuşmak gerekmektedir. Yani şu soruyu kendimize sormalıyız, Roma ne idi? Roma; bir dil, mit ve felsefeydi. Kendi içinde başlı başına bir tarihti. Doğu’dan Batı’ya bu koca imparatorluk sadece bir devletti fakat tebaası üzerinde mükemmel bir güç elde etmişti. Fakat Got İstilaları ile beraber “Roma’nın başına gelenler tüm hayalleri yıkmıştı. Herkes korkunç gerçeğe baş başa kalmıştı. Roma’nın gurur duyduğu göz

¹⁵ Zeki Özcan, “Augustinus Doktrini Üzerine Bazı Mülâhazalar”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/4 (1992): 202.

¹⁶ T. Ö. Kaya, “Bölgesel Bir Kompleks Olarak Mağrip”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 6 (2016): 664.

¹⁷ Wood, “Yurttaşlardan Lordlara”, 165.

¹⁸ Wood, “Yurttaşlardan Lordlara”, 166.

¹⁹ Bu hususta Augustinus bir buhran filozofu olarak da ele alınabilir. Thomas Hobbes ve İbn Haldun gibi eserini kendi coğrafyasının en karışık döneminde yazdı. Bu üç düşünürün beraber inceleneceği bir araştırmanın literatüre anlamlı katkı yapabileceği kanaatindeyim.

²⁰ Aziz Augustinus, Tanrı Devleti, çev. Öncel Sencerman (Ankara: BilgeSu Yayınları, 2021), 121.

²¹ M. Kiremitçi, “Balthi Ailesinden Got İmparatoru Alaricus”, Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi 4 (2020): 8.

kamaştırır uygarlığı artık tehdit altında idi"²². Bu koca tarih, Got Kavmi tarafından yağma altındaydı ve gücünü kaybediyordu.

Bunun Augustinus'ta çok önemli bir bilinç oluşturduğu düşünülebilir; bu bilinç, devletin yıkılabilir oluşu hususundaki bilinçtir. Bir devlet ne kadar mükemmel bir tarihe, mitlere ve inanışlara sahip olsa bile eninde sonunda yıkılabiliyordu ve tıpkı bir insan gibi ölümlüydü. Bu vaziyette Augustinus'un on birinci kitabının girişi bizi karşılar. "Hakkında konuştuğumuz Tanrı devleti, kutsal gücüyle tüm kavimlerin tüm yazdıklarını geride bırakan ve her çeşit düşünceyi, insan aklının tesadüfen aldığı kararlarla değil de Tanrı'dan gelen bir anlaşmanın açıkça ifade edilmesiyle etkileyen Kutsal Kitap'ın tanıklık ettiği şeyin ta kendisidir"²³. Augustinus, Tanrı devletinin; yeryüzü devletlerinin fikirlerine ve yapısına karşı koyduğu üstünlüğü çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Tanrı devletinin her sayfasında, bu devletin yeryüzü devletine karşı ebedi bir üstünlüğü olduğu vurgulanmaktadır. Tanrı devleti, bu alıntıda da görüldüğü üzere zamanı ve mekânı aşarken yeryüzü devletini temsil eden kavimler bundan münezzehtir. Roma'nın yıkılışının spesifik olarak Augustinus'u yeryüzü devletinin bu acizliği fikrinde etkilediği, ona güç verdiği düşünülebilir. Augustinus'un Tanrı Devletindeki ilk kitaplarında Roma'yı yıkan itici gücü bulma çabası da bu bilinçle eşleşebilir.

C. IV. Yüzyılda Hıristiyanlığın Devletleşmesi

Augustinus bir Hıristiyan Teoloğuydu ve bütün felsefi diyaloglarını Hıristiyan doktrini üzerine kurgulamıştı. Yaşadığı çağdaki Hıristiyanlığın durumu ve yapısının onun felsefesini anlama hususunda bize öncülük edecektir. Özellikle Hıristiyanlığın ilk dönemlerde yönetimlerle arasında olan ilişkisinin onun siyasal düşüncelerini etkilediği düşünülebilir. Bu tarihi olguyu anlamak için Hıristiyan Tarihi adına önemli dönüm noktalarından olan 325 yılında gerçekleşen İznik Konsili'ni incelemenin yerinde olacağı düşünülebilir.

"... Kilise hayatının ortaya koyduğu tüm problemleri çözmek ve tartışmak üzere bir araya gelen piskoposlar veya yüksek düzeydeki din adamları kuruluna"²⁴ konsil adı verilir. İS 325 yılında, yani Augustinus doğmadan takriben otuz sene önce İznik'te ilk konsil toplanmıştır²⁵. İznik Konsili'nin yapıldığı bu dönemde Hıristiyanlık "Roma'nın diğer dinleri ile eşit seviyeye gelmiş, ancak resmî devlet dini haline gelememiştir"²⁶. İznik Konsilinin gerçekleştiği tarihe bakıldığında Hıristiyanlığın ciddi bir biçimde bir devlet dini olmaya yol almaya başladığı görülmektedir. Bu, şu demektir; Roma Yönetimi tarafından idam edilmiş peygamberi olan bir din, yönetimin dini olma yolunda ilerlemektedir. İsa'nın yöneticilikle yakın bir bağlantısının olmaması bu tezatlığın kökenini açıklamaktadır. Bu hususta İsa'nın yönetici kimliği hakkındaki şu yoruma başvurmamız gerekmektedir,

"Nasıl İsa Dünyevi bir hükümdar değildiyse, İsa'nın krallığı da bu dünyaya ait değildi ve ancak kıyamet günü başlayacaktı. İsa bu dünyaya sadece öğretmek için gelmişti, yoksa ne yönetmek ne de yasa koymak onun geliş amaçlarından birisiydi. Zaten kral falan da değil, olsa olsa bir çobandı"²⁷.

Hıristiyanlığın peygamberi yönetici sıfatından bu kadar uzaktaysa devletle bu din nasıl uzlaşabilirdi? Bu soru, Hıristiyanlığın devletle olan münasebetinin kaçınılmaz olduğu noktada daha da canlanmıştır. 325'teki İznik Konsilinde Hıristiyanlık resmi din haline gelmemiştir. "Hıristiyanlığın Roma'nın resmi dini haline gelmesi için, İS 380 yılını ve İmparator Theodosius'u beklemek gerekmiştir"²⁸. Bu da Augustinus doğduktan sonra takriben otuz sene etmektedir. Yani Augustinus'un doğduğu zamanlarda Hıristiyanlığın devletleşme sürecinde olduğu, yaklaşık otuz sene sonra da devletleşmiş olduğu söylenilebilmektedir. Bir

²² Emine Saadet Öner, "Augustinus'un Tanrı Devleti" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008), 104.

²³ Augustinus, Tanrı Devleti, 85.

²⁴ M. Aydın, "Hıristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış", Belleten 54 (1990): 365.

²⁵ "Bazı Hıristiyan ilâhiyatçıları, konsilin tarihini, miladi 50 yılına doğru Kudüs'te Havarilerin yaptıkları toplantıya kadar götürürler." (Aydın, "Hıristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış", 365.)

²⁶ Alpaslan Yalduz, "Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/2 (Haziran 2003): 266.

²⁷ Emile Durkheim, Hobbes Üzerine, çev. Melike Odabaş, (İstanbul: Alfa Yayınları 2012), 48.

²⁸ Yalduz, "Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", 266.

Hıristiyan Teoloğu olan Augustinus'un siyasal düşünceleri bu tarihsel gerçeklikten etkilendiği savunulabilir.

Kısacası Augustinus'un yaşadığı dönemde daha yenice devletle buluşan bir din bulunmaktaydı. Bunun da şöyle bir ihtiyaç doğurduğu düşünülebilir: dine dayalı sistematik bir devlet anlayışı. Hıristiyanlık kaçınılmaz bir şekilde büyüyor ve devletleşiyordu, artık eski münzevi bir din halinde değildi. Augustinus bu durumu fark etmiş olacak ki, Hıristiyanlığı siyaset düşüncesi adına formüle etmiştir. Hıristiyan Siyaset Düşüncesi de Ortaçağ boyunca Avrupalı devletlerin siyasetini etkilemiştir. Yani bu kitabın, devletle yaklaşması artık bir ihtiyaç haline gelen dinin formülünü anlattığını bilmek gerekmektedir. Onun çağının düşüncelerini bu kapsamda etkilediği söylenilebilmektedir.

II. Augustinus'un Tanrı Devletinde Devlet Düşüncesinin Beş Temel Kavramı: Sevgi, Zaman, Tarih, Dil ve Devlet

Augustinus, Tanrı Devleti adlı eserini ölümünden dört sene evvel, 426 yılında tamamlamıştır. Tanrı Devleti'nin, siyaset felsefesinin klasiklerinden birisi olduğu ve kendisinden sonraki pek çok düşünürü etkilediği düşünülebilir. Bu bağlamda devlet düşüncesinin teoloji ve felsefedeki yerini incelemek bağlamında Augustinus'un Tanrı Devleti'nin büyük bir önem arz ettiği savunulabilir.

Kitap, toplam yirmi iki kitabın bir birleşimi halindedir. Augustinus, on birinci kitaba dek daha çok Hıristiyan Teolojisi ile Pagan Teolojisinin mukayesesi yapar ve Roma'nın neden yıkıldığının teolojik temeli hususunda mülahazalarını belirtir. Augustinus'un devlet düşüncesi kendini on birinci kitapta açıkça hissettirmeye, on beşinci kitapta ise kesin bir biçimde göstermeye başlar. Bu makalede, daha çok on birinci ve ardılı kitapları inceleyeceğiz.

Augustinus'un Devlet fikri birbiri içinde tutarlıdır ve kavramları birbiri içinde bir harmoni yakalamıştır fakat "Augustinus, eserinde çeşitli nedenlerle birbiriyle ilintili olmalarına rağmen birbirinden çok farklı konuları belli bir hiyerarşi içinde anlatma yolunu seçmemiştir"²⁹. Augustinus'un Tanrı Devleti hakkında görüşleri eserinin pek çok noktasına bir sıralama olmaksızın yayılmıştır. Bu vesileyle Augustinus'un Devlet Fikrinin incelemeye tutulmasında onun yolundan tamamıyla olmasa dahi farklı bir inceleme yolu oluşturmak mecburiyetindeyiz zira "Eserin yapısı modern anlamda kompozisyon prensiplerine uymamaktadır"³⁰.

Augustinus'un Tanrı Devleti düşüncesi, eserin konuyu alma biçiminden ayrı işlenirse hiyerarşik bir düzene oturtulabilmektedir. Augustinus bu eserinde insanlığı altı çağa ayırır ve devlet hakkındaki düşüncelerini de bu çağlardaki gelişmelere paralel olarak farklı bölümlerde karışık bir biçimde sunar. Bu bölümümüzde de onun çağ anlayışına sadık kalarak anlatımlarımızı bu yolla yapacağız.

O halde her şeyin başlangıcı olan bu iki devletin ayrılması öncelikle incelenmelidir. Augustinus'ta bu ayrılma onun sevgi felsefesiyle beraber işlenmektedir.

A. İki Devletin Tanrı Katında Ayrılışı

Augustinus şayet bu iki devlet hakkında bir çalışma yürütecekse ve bu düşüncesi ile İncil arasında diyaloglar kurmak gibi iddialı bir hedefle yola çıkmışsa bunu temellendirmelidir. Onun devlet hakkındaki fikirlerini beyan etmeye başladığı Tanrı Devleti'nin on birinci kitabında bu köken kaygısının iz düşümü olarak iki devletin ayrılışı incelenmektedir. Bu bağlamda Tanrı Devletinin on birinci ve on ikinci kitapları incelemeye tabii tutulacaktır. Bu iki kitap, birbirinden taban tabana zıt iki devletin genel hatlarını çizmesi hasebiyle önem arz etmektedir.

Augustinus, düşüncesini İncil'e dayandırma zorunluluğu hissettiği görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak sistemini, İncil'de bulunan nur ve aydınlık kavramları arasında bir bağlantı kurmuştur. Tanrı, meleklerin ikiye ayrılışını önceden sezdi ve nur ile karanlığı ayırdı. Bu ayrılış, kutsal ve günahkâr

²⁹ Öner, "Augustinus'un Tanrı Devleti", 95.

³⁰ Öner, "Augustinus'un Tanrı Devleti", 96.

meleklerin ayrılışına sebebiyet verdi³¹. Bu durum, asıl ayrılmanın kökenini ve meşru zeminini oluşturmuştur. Augustinus'un İncil'deki bu kavrama başvurmasının altında meleklerin nurdan yaratılmış olmasına rağmen nasıl tanrıya karşı geldiği sorusu yatmaktadır. On birinci kitabın çoğunluğunda Augustinus bu soruyla ilgilenmektedir. Bu sorunun cevabını da İncil ile kendi fikri arasında bir diyalog kurarak sunmuştur. Yani anlıyoruz ki, iki devletin kökenleri nur ile karanlığın ayrılışıdır. Nurun peşinden giden melekler Tanrı Devletini; Karanlığın peşinden gidenler ise Yeryüzü Devletini kurmuştur. Peki, bu ayrılış nasıl yaşandı? Melekler tanrı tarafından nurla yaratılmalarına rağmen nasıl ondan yüz çevirebiliyorlardı?

Augustinus, muhtemelen iki melek sınıfının başta eşit olduğundan fakat sonraları bazılarının tanrının ışığından yüz çevirdiğini düşünür³². Bu düşüncesi ile İncil'de geçen nur ile karanlık kavramları arasında bağlantı kurarak düşüncesini meşrulaştırır ve temellendirir. Augustinus, bu durumu kutsanmışlık kavramı ile açıklamaktadır. Kutsanmışlık, nur ile karanlık ayrışmasıyla meleklerin net bir biçimde bölünmesine sebebiyet vermiştir. Bu kavram, iki devletin sınırlarını çizen ve insanlara bu devletlere nasıl mensup olabileceğini açıklayan temel kavram olması hasebiyle önem arz etmektedir. Böylelikle kutsanmışlık kavramının insanlara hem bir öğüt hem de tarihsel bir gerçeklik olarak sunulduğu düşünülebilir.

Melekler ilk yaratıldığında daha kutsanmamışlardı zira kutsanmış olma durumu, sürekliliğin farkında olmayı gerektiriyordu³³. Augustinus, bu sürekli olma durumunu yani kutsanmışlığı tanrı devletine olan bağlılıkla özdeşleştirmiştir. Sürekliliğe dair bir bilinç, keskin bir zaman bilincini de beraber getirmektedir. Yani bu bilince sahip olmak bir irade sahibi kişilerin işiydi. Kutsanmış olmak, meleklerde olduğu gibi insanlarda da özgür iradeyle seçilebilen bir yoldu. Bu bağlamda Tanrı Devletinin sakinleri ebedi iken; yeryüzü devletinin üyeleri bir sona mahkûm edilmişti ve hayatları ebedi değildi. İyi melek ve kötü melek –böylece tanrı ve yeryüzü devleti– ayrımının temelinde bu kutsanmışlık kavramı bulunmaktadır. Sürekliliğin farkında olan melekler kendi iradeleri ile Tanrı Devletini kurdu ve onlara ebedi bir hayat bahşedildi. Sürekliliğin farkında olmayan melekler ise kendi iradeleri ile yeryüzü devletini kurdu ve ebedi hayattan mahrum kaldılar. Böylelikle anlıyoruz ki; nur-karanlık ayrımından sonra kutsanmışlık kavramının etkisiyle bu iki devlet oluşmuştur. Bu da onun felsefesinin temelindeki kavramın oluşumu olmuştur. Böylelikle iki devlet ayrılmıştır.

Augustinus'a göre tarihi, dünyayı, sorumluluğu ve ahireti şekillendiren bu temel çatışmanın ilk başladığı nokta devletlerin ayrılışıdır. Bütün felsefesini bu iki devletin çatışması ve ilerleyişi üzerine kuracaktır. Bu devletlerin ayrılışı ise incelediğimiz meleklerin ihtilafına dayanmaktadır. Bu iki devletin dünyada yaşayan sakinleri de bu iki melek grubunun arkasında durmaktadır. Yani anlaşılacağı gibi bu iki devlette insanlar ve meleklerden oluşmaktadır ve aynı kavramlar üzerinde yaşamaktadırlar; Augustinus bu durumu Tanrı Devletinde şöyle ifade eder:

“Öyle ki dört devlet ya da dört topluluk yoktur –aslında meleklerden ve insanlardan meydana gelen iki devlet ya da topluluk vardır– lakin insan olsun, melek olsun, fark etmez, toplamda iki tane devlet veya topluluk vardır”³⁴.

Augustinus ilerleyen sayfalarında Tanrı Devleti ile yeryüzü devletinin arasındaki farkı incelemeye koyulacaktır. Bunu da devletin ayrılmasına sebebiyet veren melekler yoluyla anlatacaktır. Bu meleklerin özelliklerini anlatmasıyla aynı zamanda iki devletin sakinlerinin özelliklerini ve arasındaki farkları da anlatacağı düşünülebilir zira melekler ve insanlar görüldüğü üzere ayrı topluluklara değil aynı topluluklara aittir.

Kötü melekler, iki devletin ayrılışıyla beraber kutsanmış olmaktan ve mantıklı olmaktan münezzeh bir hale geldiler. Bu seçimin sonucunda Augustinus onları aptallıkla suçlamıştır³⁵. Böylece Augustinus, tanrının devletini seçmeyi akılla; yeryüzü devletini seçmeyi ise aptallıkla bağdaştırmıştır. Tanrı devleti akla ve mantığa uygun iken, yeryüzü devleti hataya ve günaha uygundur. Bu keskin kavrayış, Augustinus'un

³¹ Augustinus, Tanrı Devleti, 89.

³² Augustinus, Tanrı Devleti, 87.

³³ Augustinus, Tanrı Devleti, 87.

³⁴ Augustinus, Tanrı Devleti, 97.

³⁵ Augustinus, Tanrı Devleti, 87.

mantık anlayışını özetlemektedir. Doğru ve yanlışın –böylece iyi ve kötünün– kökeni, meleklerin ayrılışı hasebiyle oluşan devletlere dayanmaktaydı. Onun iyi ve kötü anlayışı –böylece ahlak ve bilgi anlayışı– doğrudan doğruya teolojik bir biçim almıştır. Ki ona göre iyiliğin kutsallığının sebebi Tanrı’ya bağlılık iken; perişanlıkların sebebi ise Tanrı’ya bağlı kalmamaktır³⁶. İnsan ve melekler kesin ve net bir biçimde bu ayrıma girmektedir, peki bunda özgür müdür? Doğru ve yanlış, böylece mensup olduğumuz devleti seçerken özgür irademiz var mıdır?

Bu iki devleti meydana getirenler bir kader vasıtasıyla devletlerine bağlı değildir, her insan ve melek bulunduğu devleti kendi seçmiştir. Devletleri oluşturan bu iki zıt meleklerin arasındaki farkın “doğasındaki ve özündeki bir farktan kaynaklanmadığından şüphe etmek imkânsızdır”³⁷. Kötü melekler, Tanrı yerine kendilerini tercih ettiklerinden bereketi yitirmişlerdir³⁸. Augustinus, kötü meleklerde bu benlik duygusuna net bir biçimde karşıdır; hatta bir meleğin İncil’de “Ben Benim”³⁹ demesini bile büyük bir saygısızlık olarak nitelendirmektedir. Augustinus’un benlik kavrayışına karşı duruşu onun ekonomik ve reel-politik anlayışında da kendisini gösterecektir.

En nihayetinde onun bu iki kitabı genel olarak bu kavramların etrafında oluşmakta, dolayısıyla devlet düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır. Bu ayrımın oluşması, diğer kavramları da oluşturmuştur. Melekler bu ayrım içinde yaşarken Âdem’in Günahı ve sonuçları bu iki devlete insanoğlunu ekleyecektir. Ayrıca kavramların genişlemesine ve gelişmesine sebebiyet verecektir. Augustinus ilerleyen kitaplarında Âdem’den İsa’ya kadar Tanrı Devletinin gelişimini ve yükselişini inceleyecektir. Kitap şu andan sonra mitler vasıtasıyla iki devleti anlatmaya devam edecektir fakat çok önemli iki kavram Augustinus’un literatürüne dâhil olmuştur: zaman ve tarih. Bu bölümde, Augustinus’un zaman ve tarih kavramları eşliğinde Âdem’den Babil Kulesi hadisesine kadar ki düşüncelerini inceleyeceğiz. Böylelikle mitler yani tarihten olaylar incelenecekse öncelikle onun tarihi okuma ve anlama biçimi incelenmelidir.

B. Âdem’in Günahından Babil Kulesine: Augustinus’ta Zaman ve Tarih

Augustinus, on üçüncü kitabından on sekizinci kitaba değin bu iki devletin tarihsel gelişimini inceleyecektir. Burada onun referans alacağı kaynak İncil’dir. İncil’deki kıssalar ve tarihi öğretiler eşliğinde Tanrı Devleti ve yeryüzü devletini incelemeye tabii tutmaktadır. Augustinus’ta zaman ve tarih kavramlarını bilmeden onun mitlere karşı bakış açısını okumanın eksik bir düşünce olacağı düşünülebilir. Bundan mütevellit öncelikle zaman ve tarih kavramlarının onun literatüründeki yeri öğrenmeliyiz. Fakat bu iki kavramın birbirine karşı önceliği olup olmadığını araştırmalıyız.

Augustinus’ta tarih, meleklerin ayrılışından başlasa bile zaman tartışması meleklerin ayrılışından öncesine kadar götürülebilmektedir. Varoluş bakımından hangisinin önce olduğu hususunda ihtilaf bulunmaktadır fakat Augustinus eserinde öncelikle zaman hakkında bir tartışma açmıştır. Keza birazdan ortaya konacağı üzere onun zaman fikri insanın aklında tarih fikri ile beraber var olmaktadır. Zamanın, tarihi bilinç vasıtasıyla var olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda öncelikle zaman kavramının incelenmesi gerektiği düşünülebilir.

Esasen Augustinus’un zaman fikri kendisini Tanrı Devleti adlı eserinde açıkça göstermez. Augustinus’un zaman fikrinin genel hatları İtirafı adlı eserinin XI. Bölümünde çizilmiştir. Bu bağlamda, İtirafı adlı eseri ile Tanrı Devleti eseri arasında bir diyalog kurarak onun zaman fikrine vakıf olmaya çalışacağız.

B.A. Augustinus’ta Zaman Kavramı

Augustinus’un, eserlerinde zamanın tanımını yahut formunu anlatmak gibi bir gayesi olmamış, hatta fikirlerini zamanın bu tanımlanamaz yapısı üzerine kurmuştur. Bu bilinmezlik durumu onun kendi zaman kavrayışını oluşturmasında rol oynayacaktır. Augustinus zaman hakkında şöyle söyler; “Peki o halde zaman ne? Hiç kimse bana sormazsa biliyorum da, biri sorup da ona açıklama yapmam gerektiğinde

³⁶ Augustinus, Tanrı Devleti, 97.

³⁷ Augustinus, Tanrı Devleti, 97.

³⁸ Augustinus, Tanrı Devleti, 99.

³⁹ Augustinus, Tanrı Devleti, 99.

bilmiyorum"⁴⁰. İtiraflar adlı eserindeki bu cümlesi, onun zamana karşı karamsar bakış açısını yansıtmaktadır.

Augustinus, zamanı; günlük kullanımındaki gibi üç parçaya, geçmiş, gelecek ve şimdi, ayırarak düşüncesini kurmaya başlamıştır. Fakat düşüncesinin ilk adımı bu günlük dili yıkarak felsefi bir argüman sistemi kurmak olmuştur. Bunun sonucunda Augustinus, ontolojik olarak geçmiş ve gelecek kavramlarının var olmadığını iddia etmiştir. Bu durumda, "geçmiş, artık yoktur; gelecek ise, henüz yoktur; kalıcı bir şey olmadığı gerekçesiyle hiçbir zaman bir uzama sahip olmayan şimdiki zaman, uzunluk ve kısalık açısından ölçülebilir değildir"⁴¹. Bu vaziyette Augustinus geçmişin ve geleceğin ontolojik yokluğunda arada sıkışmış şimdiki zamana yüzünü döner. Augustinus, zamanın hem algılanabilir hem de ölçülebilir bir şey olduğunu söylemektedir⁴². Burada açık bir şekilde çelişki bulunmaktadır zira yok olan bir şey algılanamaz yahut ölçülemez. Augustinus'un kendi zaman kavramı da bu çelişkiyi aşarak kendisini gösterecektir. Şimdiki zaman incelenmeden önce bu çelişkili görünen durum aydınlatılmalıdır.

Bu çelişkiyi aşmak adına Augustinus zamanı "geçmişte yaşananların şimdiki zamanı, şimdi yaşananların şimdiki ve gelecekte yaşanacakların şimdiki zamanı"⁴³ olarak yeniden taksim eder. Augustinus bu şekilde zamanın şimdiliğine dikkat çeker. Zamanı, zaman yapan şey bireyin şimdiki deneyimi olmuştur. Böylece "... Augustinus'un zamanı kozmolojik hiçbir gönderme yapmaksızın ruhun bir uzamı olarak kavradığı görülmektedir"⁴⁴. Zaman bu durumda ruh binaenaleyh bireye mahsus bir şekil almaktadır. Zamanın bu üç bölümü böylece nesnel gerçeklikten değil zihindeki zamansal boyutlardan tezahür etmektedir. "Bu açıdan bakıldığında Augustinus'ta zaman, zihnin dışında bir gerçeklik olarak değil, yalnızca zamansal şeye dikkat kesilen varlık açısından sürekli-dir"⁴⁵. Yani zaman kavramı her şeye sunulan zihin dışı bir gerçeklikten ziyade varlığın dikkat kesilme eylemiyle o varlığın zihninde var olmaktadır. Bu vaziyette zamanın anlamlandırılması; geçmişin hatırlanması, şimdinin yaşanması ve geleceğin beklentisi içinde olmakla sağlanır. Bu da gelecek ve geçmiş anlayışı gerektirmektedir. Onun İtiraflar adlı eserinde zaman hakkındaki görüşleri bu kapsamda özetlenebilir.

Şimdi Tanrı Devletindeki kutsanmışlık kavramına geri dönelim. Kutsanmışlık, hatırlanacağı üzere sürekliliğin farkında olma durumuyla alakalıydı ve meleklerin ayrışmasındaki yegâne etkendi. Sürekliliğin, geleceğe karşı sağduyulu bir bekleyiş ve şimdiye karşı olan sürekli bir inanç olması hasebiyle zaman kavramıyla yakından ilişkili olduğu düşünülebilir. Düşündüklerimizi destekler nitelikte Augustinus kötü melekler hakkında şöyle söyler: "Yine de onlar günahkâr olmadan evvel, hayatlarına ait bir zaman var idiye ve her ne kadar ona sağduyu eşlik etmemişse de onlara da bir çeşit kutsanmışlık teslim etmek gerek"⁴⁶. Burada çok net bir biçimde zaman, kutsanmışlık ve sağduyu kavramlarının kendi arasındaki kaçınılmaz etkileşimi görülebilir. Augustinus'un bu ara cümlesi kutsanmışlığın zamanın ve sağduyunun bir birleşimi olduğunu anlatmaktadır.

Böylelikle Tanrı devletinin ilk üyeleri olan meleklerin ayrılmasında zaman bilinçleri arasındaki farkın etkili olduğu düşünülebilir. İyi melek ve kötü melekler arasındaki yegâne fark, zaman ve sağduyu kavramlarından başlamaktadır. Böylece zaman kavramı, Augustinus'un devlet düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır. İyi melekler, Tanrı'nın sunduğu kutsanmışlığı cömertçe kabul etmişlerdi ve kutsanmışlık sayesinde, her daim değişmez iyiliğin, Tanrı'nın keyfini çıkarıyorlardı⁴⁷. Yani iyi melekler, zamanı aşır her daim değişmez iyiliği kabul etmişlerdi. Kötü melekler ise bunu reddetmişlerdi ve bir sona mahkûm edilmişlerdi. Bu bağlamda, onun zaman kavramı genel felsefesine katkı sağlamasının yanı sıra devlet düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır. Meleklerin ayrışmasının temelinde zaman kavramı varsa, insanın bu dünyada da ayrışmasında zaman kavramı vasıtasıyla ayrışmıştır. Melekler tarihin başlangıcını oluşturduğu için geçmişe dair bilinçleri hususunda konuşmak zordur fakat insanlık için bu böyle değildir. İnsanlık, bir geçmiş bilinci yakalayarak zamanı kendisinde var edebilir. Bu geçmiş bilinci de,

⁴⁰ Aziz Augustinus, İtiraflar, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Alfa Yayınları, 2022), 484.

⁴¹ Ömer Faruk Karaköse, "Platon, Aristoteles ve Augustinus'ta Zaman Kavramı", Trabzon İlahiyat Dergisi 8/1 (Haziran 2021): 97.

⁴² Augustinus, İtiraflar, 483-488.

⁴³ Augustinus, İtiraflar, 493.

⁴⁴ Karaköse, "Platon, Aristoteles ve Augustinus'ta Zaman Kavramı", 99.

⁴⁵ Karaköse, "Platon, Aristoteles ve Augustinus'ta Zaman Kavramı", 99.

⁴⁶ Augustinus, Tanrı Devleti, 88.

⁴⁷ Augustinus, Tanrı Devleti, 88.

Augustinus'un tarih kavramında bulunmaktadır. Böylelikle bu iki kavram birbirinde açılmakta ve anlam bulmaktadır.

B.B. Augustinus'ta Tarih Anlayışı

Augustinus'un tarih felsefesi kendisini en net biçimiyle Tanrı Devleti adlı eserinde gösterir. Burada tarih felsefesi kavramının ne derece doğru olacağı düşünülebilir zira "Aziz Augustine'in tarih felsefesi hakkında konuşmak anakronik olabilir, çünkü "tarih felsefesi" ifadesi ancak 1760'larda Voltaire tarafından kullanılmıştır..."⁴⁸. Bu bağlamda, Augustinus'un yaptığı şeyin ne olduğundan ziyade kıymetine değinmeyi tercih edeceğiz.

Tanrı Devleti fikrinin açıklandığı üzere inananlara yaşamı ve dünyayı anlama hususunda yeni bir hayat anlayışı sunan bir düşünce olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda Augustinus tarih fikrini, devlet fikrinin de temeline yerleştirdiği Tanrı Devleti-Yeryüzü Devleti çatışması üzerine kurgulamıştır. Bu bölümümüzde de onun Tanrı Devleti adlı eserindeki tarih düşüncesini inceleyeceğiz.

Augustinus'un ortaya koyacağı bu tarih anlayışının, tarihi sistematikleştirmeye çalışan ilk felsefi teşebbüs olarak adlandırmanın doğru olmayacağı düşünülmektedir zira Augustinus'un çağından pek önce Antik Yunan'da da Tarih Felsefesi olarak adlandırılan düşünceler bulunmaktaydı⁴⁹. Augustinus, Antik Yunandaki döngüsel tarih düşüncesinden farklı olarak iki nokta arasında bir çatışma ile tek bir noktaya ilerleyen tarih anlayışı oluşturmuştur. Onun tek bir noktaya ve amaca yönelen tarih felsefesini devlet kavramı üzerine kurması hasebiyle bütün tarihi bu çatışma üzerinden anlamlandırdığı sonucuna çıkılabilir.

Augustinus için tarih en net haliyle; tanrı devleti ile yeryüzü devletinin ayrışmasıyla başlamış, ikisinin arasındaki çatışmayla beraber ilerleyen ve Deccal'in üç yıl altı aylık eziyetinden sonra⁵⁰ sona ereceği düşünülen bir kavramdır. Daha dar bir bağlamda incelemek gerekirse, meleklerin iyi ve kötü olarak ayrılarak tanrı devleti-yeryüzü devleti ayrımını oluşturmaları tarihin başlangıcı olmuştur. Bu iki devlet arasındaki gerilim tarihi ilerletmektedir. Görüldüğü üzere tarih kavramı vesilesiyle yaşanan ve yaşanacak her şey bu temel çatışma düzlemine getirilmiştir. Tarih üzerinde yaşanan her şey bu bağlam vasıtasıyla anamlanacaktır zira tarih başlı başına bu çatışmadır. Tarihin ilerlemesini sağlayan şey de budur, bu iki devletin çatışmasının sona ereceği günde tarih sona erecektir.

Augustinus'un tarih felsefesi basit ve anamlanabilir yapısının altındaki önemin, onun ne kadar geniş bir çerçeve sunduğu yönünde olduğu görülmektedir zira "... Augustinus'un tarih felsefesi, insanlık tarihini bir dünya görüşü açısından yorumlamak yolunda yapılmış olan ilk büyük denemedir"⁵¹. Bu ilk büyük denemenin devlet gibi bir kavram üzerine kurulmasının da onun devlet düşüncesinin ne kadar aşkın bir yapıda olduğu sonucuna bizi vardırabilir. Devlet kurumunun bütün tarihi oluşturan ve ilerleten bir vaziyette oluşu onun devlet düşüncesinde tarihin önemi hususunda gerekli bilgileri vermiştir.

Bundan önceki zaman bölümümüzdeki tarih-zaman ilişkisi iddiamız da bu noktada anlam kazanmaktadır. Augustinus'un tarih anlayışı; geçmişin, şimdinin ve geleceğin tek bir çatışmadan, tanrı devleti-yeryüzü devleti çatışmasından ilerlediğini anlatmaktadır. Bu vaziyette, zaman anlayışındaki bahsedilen sağduyu ve geçmiş-gelecek bilincinin tarih anlayışından uzakta kazanılmayacağı düşünülebilir. Bu vaziyette, Augustinus'un zaman ve tarih kavramı bir bütün halinde anlaşılmalıdır.

Fakat hem zaman hem de tarih için bu genel teorik çerçevenin Augustinus'un Tanrı Devleti adlı eserindeki kapsamı için yeterli olmayacağı düşünülebilir. Bu bağlamda Augustinus, İncil'deki kıssalar

⁴⁸ John Agbo, "Augustine's Idea of History: A Christian Historiography", IGWEBUIKE: An African Journal of Arts and Humanities 1/3 (December 2015): 10.

⁴⁹ E. Erdoğan, "Tarih Felsefesinin Genel Hatları ve Collingwood'un Tarih Düşüncesi", Medeniyet ve Toplum Dergisi 3/1 (2019): 75.

⁵⁰ Çatışmanın biteceği noktanın "Deccal'in bu son eziyeti" (Augustinus, Tanrı Devleti, 174.) olarak Tanrı Devletinde belirtilmiştir. Bu son eziyetten sonra Tanrı Devletinin yeryüzü devletine karşı olan mutlak üstünlüğü başlayacağı için bir çatışma olmayacak, böylece tarih sonlanacaktır.

⁵¹ Mehmet Ali Sarı ve Ferhat Ağırman, "Tarihte İlerleme İdesi'nin Biçimsel ve Tarihsel İki Kaynağı: Augustinus'un ve Aydınlanma'nın Tarih Anlayışları", SBArD 12 (2008): 137.

vasıtasıyla Âdem'den İsa'ya tarihi bu çatışma bağlamında yeniden ele alır. Onun bu tarihi inceleme metodu araştırmamızın bir parçası olacaktır.

B.C. Âdem'in Günahından Babil Kulesine

Augustinus, Tanrı Devletinin on üç, on beş, on altı ve on yedinci kitaplarında İncil'deki kıssalardaki Tanrı Devletinin ve yeryüzü devletinin varlığını inceleyecektir. Bu kısımlar, onun İncil'de Tanrı Devletinin izini ve yapısını araştırdığı kısımlar olması hasebiyle önemlidir. Fakat Augustinus bu kıssaları incelerken Tanrı'nın Babil Kulesindeki teşebbüs yüzünden dillerin ayrılışını inceleyecektir ve bu bizim için bir durak noktası olacaktır zira bu noktadan kıssalar farklı bir hal alacaktır.

Âdem'in günahı ve sonuçlarının Tanrı Devleti adına öneminin; insanın bu hatayla var olması ve böylelikle bu temel çatışmanın bir sürdürücüsü, ortağı olması olduğu düşünülebilir. Tanrı devleti- yeryüzü devleti çatışması insanla başlamamıştı, insanlık sadece bu kutuplaşmada saf tutan üyelerden birisi fakat bu çatışmanın dünyamızda sona ereceği gerçeği Augustinus'un sisteminde önemli bir konum işgal etmektedir. Augustinus bu eserinde Âdem'in hatası üzerinde durmaktan ziyade onun oğulları arasındaki çatışma ile Roma'nın kurucuları olan Romulus ve Remus arasındaki ilişkiyle bir diyalog kurmaktadır.

Augustinus eserinde Âdem'in üç çocuğunun adını geçirir; ikisi Havva ile olan birlikteliğinde, bir tanesi ise Tanrı tarafından kendisine bahşedilmiştir. Kabil ve Habil, Havva'dan; Şit ise Tanrı tarafından verilmiştir. Âdem'in bu üç çocuğu, dünyadaki Tanrı-Yeryüzü devletinin ilk kurucuları ve örnekleri olacağı hasebiyle önem teşkil etmektedirler. Augustinus onların İncil'deki pozisyonunu bu bağlamda okumuştur.

Fakat Âdem'in çocukları arasındaki hikâyenin oldukça kaotik olduğu savunulabilir. Ortada bir kardeş katli vardır ve bu da Augustinus'un iki yeryüzü devletine karşı olan bakış açısını büyük ölçüde etkilediği düşünülebilir. Bu kardeş katli olayı, Kabil'in Habil'i katletme meselesi olarak tezahür etmektedir. Bu yeryüzündeki ilk cinayet olmasıyla beraber yeryüzünde Tanrı-Yeryüzü devletinin ilk gerilimidir ve bu iki devletin pozisyonlarını özetlemektedir. Bu durumda da Şit Tanrı tarafından Âdem'e Habil'in yerini doldurması hasebiyle verilmiştir.

Augustinus'un İncil okumasının ilerleme noktası; Kabil'in yeryüzü devletinin, Habil'in ise tanrı devletinin üyesi olduğunu düşünerek başlamakta olduğu düşünülebilir. Bu anlayışı kazanmasında onu motive eden temel iki olgu bulunmuştur; ilki Kabil'in şehir kurup Habil'in kurmaması, ikincisi ise kardeş katli ile ortaya çıkan kıskançlık gibi duyguların yeryüzü devletiyle eşlenmesi durumu.

Augustinus, İncil'i kastederek Tanrı Devletinde şehir meselesi hakkında şöyle söyler: "Kabil'in bir şehir kurduğu, ama bir misafir olan Habil'in hiçbir şehir kurmadığı kayıt altındadır. Zira azizlerin şehri yukarıdadır..."⁵². Augustinus'un burada çok açık bir biçimde iki kardeşin hangi devlete mensup olduğu ve hangisinin tarafında olduğunu belli etmektedir. Şehir kurma eylemi, yeryüzü devletiyle özdeşleşmiştir ve bir acziyet göstergesi olduğu düşünülebilir. Azizlerin şehrinin yukarıda olduğunu vurgulaması da bu anlayışı yansıtmaktadır. Augustinus ilerleyen paragraflarında Tanrı Devletinin mensuplarına krallık verileceğini ve Çağların Hükümdarları ve Prensleri⁵³ ile birlikte Tanrı Devletinde hüküm süreceklerini savunmuştur⁵⁴. Bu örneği vermesindeki sebebin okura Tanrı Devletini övmekten ziyade bu devletin mensuplarının yeryüzünün nimetleri ile ilişkisi olmasına gerek bile olmadığını anlatma isteği olduğu düşünülebilir. Tanrı devletinin mensupları zamanı, sınırları ve yeryüzü yasalarını aşarak gökte toplanmaktadırlar. Bu bakımdan Tanrı Devletinin üstünlüğü vurgulanmaktadır. Kabil ile Habil'in arasındaki ilk fark olan şehirleşme meselesi aynı zamanda insan topluluklarını bir araya getirmeye de yakından ilişkiliydi. Bu ayrışma ve şehirleşme, iki devletin dünyadaki genel hatlarını ortaya koyacaktır.

"Kabil, yurttaşlığa bağlı ilk topluluğu, başka bir deyişle birtakım birleştirici bağlarla birbirine bağlı insan kalabalığını meydana getirmiştir"⁵⁵. Bu bağlamda, Kabil'in ilk siyasi topluluğu kurduğu

⁵² Augustinus, Tanrı Devleti, 120.

⁵³ Burada Çağların Prensleri olarak adlandırılan kişiler muhtemelen peygamberler yahut Tanrı'nın buyruğuna göre tebaasını yönetmiş hükümdarlardır.

⁵⁴ Augustinus, Tanrı Devleti, 120-121.

⁵⁵ Augustinus, Tanrı Devleti, 125.

düşünülebilir. Bu da bizim günümüzde bağlı olduğumuz devletlerin ilk örneğinin Kabil'in öncülüğünde kurulduğunu düşündürebilir. Bu Augustinus için önemli bir keşiftir zira canlı bir tartışma konusuna iştirak etmiştir. Kabil'in bu cinayetinin altında da Habil'in bu siyasal topluluğa egemen olma arzusunun olabilme ihtimali yatmıştır. Kabil, Habil'in böyle bir dileği olabilmesinden korkmuştur fakat Habil'in böyle bir endişesi yoktu. Böylece yeryüzü devletinin bu dünyadaki ilk yansıması kıskançlık ve kanla gerçekleşmişti. Bu bağlamda, bütün yeryüzü devletlerinin kuruluşunda aynı döngünün var olduğu göstermek için araştırmasını Roma'nın kuruluşuna doğru yönlendirir.

Augustinus, bu kardeş katli olayını incelerken Romulus ve Remus arasındaki ilişkiyle bir etkileşim kurmaktadır. Bunun da altında iki sebep yattığı düşünülebilir; ilki Augustinus'un hâlihazırda eserin ilk on kitabında Roma hakkındaki düşüncelerini beyan etmesi ve bu devletin neden yıkıldığına dair bir itici güç arayışı, ikincisi ise Roma'nın bu ihtişamlı yapısının nasıl yıkılmaya mahkûm olduğunu bir kez daha vurgulama isteğidir. Bu bağlamda Augustinus, Roma hakkındaki düşüncelerini tamamlamak mahiyetinde Roma'nın kuruluşunu araştırmaya koyulur. Burada da karşısına iki kardeş arasındaki bir çatışma çıkar.

Romulus ve Remus, devletlerine egemen olmak isteyen iki kardeşti, egemenlik ikisinden birisine fazlaydı. Bunun sonucunda Romulus Remus'u katletti. İkisi de yeryüzü devletine egemen olmak istedi fakat birisi bunun sonucunda katledildi. Yani en nihayetinde "... bütün ihtişama tek bir kişi sahip olsun diye öteki ortak ortadan kaldırılmıştır"⁵⁶. Augustinus için; Roma'nın bu kuruluş hikâyesiyle Kabil'in Habil'i öldürmesi arasındaki bağlantı, her yeryüzü devletinin temelinde cinayetin ve kanın var olduğu iddiasını desteklemektedir: "O halde, Romulus ve Remus arasındaki çekişme yeryüzü devletinin kendi içinde nasıl parçalanmış olduğunu gözler önüne serer"⁵⁷. Böylece yeryüzü devletlerinin hep aynı kuruluş ve yıkılışa mahkûm olduğun sonucuna varılabilir. Yeryüzü devletleri bu vaziyette bitmek bilmeyen bir yıkılış ve kuruluş döngüsündedir. Roma ve Habil-Kabil örneği bu bağlamda Augustinus için bütün yeryüzü devletlerinin yapısını açıklamaktadır.

Bu Roma örneğiyle Augustinus hem kitabının başlarında sunduğu görüşleri tamamlamış, hem İncil'de geçen bir olay arasında tarihi bilgilerle bağlantı kurmuştur. Augustinus, Habil-Kabil hadisesindeki devlet ayrışmasını Roma'nın kuruluşu öyküsüyle beraber okuyucuya sunduktan sonra Âdem'in neslini incelemeye geri döner. Habil'in katledilmesinden sonra Tanrı, Adem'e Şit'i verir ve Tanrı Devleti Şit'in soyundan ilerler. Burada bu iki devletin ikinci jenerasyonunu görürüz, yeryüzü devleti Kabil'in oğlu Hanok'tan akarken tanrı devleti ise Şit'ten akmaktadır. Augustinus, burada önemli bir şeye dikkat çekmektedir. Yeryüzü devleti kan ve soydan akarken, tanrı devletinde bir yeniden doğuş bulunmaktadır⁵⁸. Bu bakımdan yeryüzü devletinde bir muhtaçlık varken tanrı devletinin böyle bir gereksinimi yoktur.

Augustinus, Şit'in ve Hanok'un soyunun Nuh tufanına kadar götürür fakat o süre arasında diğer kişileri incelemeye tabii tutmaz. Nuh tufanı ile beraber her iki soy da sıfırlanmıştır. Tanrı tarafından Nuh tufanı ile beraber bu karışıklık sona erdirilmiş ve sadece Nuh ile ailesi hayatta kalmıştır. Burada Augustinus, Nuh tufanı ile tanrı devleti arasında metaforik bir bağ kurmaktadır. Nuh vakasının aslında bir yeniden doğuşu temsil ettiği düşünülebilir. Nuh, Tanrı'nın buyruğuna itaat edenleri kurtarmış ve selamete ulaştırmıştır. Ve bu kurtarma eylemini, bir tufandayken yapmıştır. Dünyada her daim tufan vardır ve Tanrı Devleti inananı kurtarmak için hep beklemektedir. Augustinus bu durumu şöyle açıklar; "... Nuh, hiç şüphesiz, bir tufandaymışçasına bu kötü dünyada geçici bir süre ikamet eden Tanrı devletinin bir suretidir"⁵⁹. Böylelikle Nuh ile beraber tanrı-yeryüzü devletinin karışıklığı çözülmüş, tanrı devleti adeta yeniden doğmuştur.

Nuh tufanından sonra Augustinus on altıncı kitapta Babil Kulesini incelemeye koyulacaktır. Babil kulesi bölümü, Augustinus'un dil hakkındaki düşüncelerini açıklayacağı ve devletlerin varlığı ile ilişkilendirdiği bir bölüm olacaktır. Bu incelemede şunun bilinmesi bir elzemdir ki "... Nuh'un iki oğlunun

⁵⁶ Augustinus, Tanrı Devleti, 122.

⁵⁷ Augustinus, Tanrı Devleti, 122.

⁵⁸ Augustinus, Tanrı Devleti, 128.

⁵⁹ Augustinus, Tanrı Devleti, 131.

kutsanması ile ortanca oğlunun lanetlenmesinden sonra İbrahim'e kadar geçen zamanda, yani bin yıldan fazla süre, Tanrı'ya ibadet eden düzgün hiçbir insandan bahsedilemez"⁶⁰.

C. Babil'den İsa'ya: Augustinus'ta Dil Düşüncesi

C.A. Babil Kulesi ve Dil-Devlet İlişkisi

Babil Kulesinin, hem felsefe hem de teoloji açısından önemli bir mit olduğu düşünülebilir. Yüzyıllardır hem felsefe hem de teoloji arenasında bu mit üzerine çokça şey yazılıp söylendiği aşikârdır. Augustinus, Babil mitini hem felsefi hem de teolojik açıdan yorumlamıştır. Bu açıdan Augustinus'un düşünceleri önem arz etmektedir. Augustinus'un Babil Kulesi hakkındaki düşüncelerinin temelinde devlet-dil münasebeti oluşu bu bölümü açmamıza vesile olmuştur.

Augustinus düşüncelerine İncil'deki Babil ile alakalı ayeti aktararak başlar. Bu ayette özetle; bütün dünyanın etrafına yayılmış toplulukların aynı dili konuştuğundan, bu vesileyle Şinar diyarında bir ovada semaya eren bir kule kurma dileğiyle Babil kulesini kurmaya başladıklarından ve Tanrının bunu engellediğinden bahsedilir⁶¹. Augustinus bu ayetten fazlasını söylememiş, bu ayetten hareketle düşüncelerini kurmuştur.

Augustinus ilerleyen paragraflarında bu girişimin neden engellendiği hakkında konuşmaya başlar. Bu kule, Tanrıya karşı gelenlerin bir sembolüydü. Aynı dili konuşmanın gücü hem İncil'de hem de Augustinus'ta sıklıkla vurgulanmıştır. Bu güç artık Tanrıya meydan okuma kurumuna dönüşmüş bir haldeydi ve bundan hareketle Tanrı onları gazaba uğrattı. Bu cezanın içeriği, Tanrı'nın dilleri bölmesi ve onları dünyanın farklı yerlerine sürmesidir. Augustinus'a göre "Dil, egemenliğin bir aracı olduğundan ondaki kibir cezalandırılmıştır..."⁶². Bu vaziyette dil kavramı, devletin egemenliği ile özdeşleştirilmiştir. Daha açık bir tabirle dil, egemenin tahakkümünün bir aracı haline gelmiştir.

Açıkça görüleceği üzere Augustinus'ta dil, politik bir anlam kazanmıştır. İnsanlık ortak bir şekilde tek bir dili konuştuğunda itaati ve devletin egemenliğini her tarafa Babil kulesi örneğindeki görüldüğü gibi taşımıştır. Babil'de dillerin ayrışması egemenliğin sınırlarını daraltmıştır keza itaatin meşrulaşması ve anlamlanması için aynı dilin konuşulmasının elzem olduğu düşünülebilir. Augustinus bunu destekler nitelikte şunları yazmıştır; "... öyle ki, Tanrı buyruklarını iletğinde O'nu anlamayan insanın kendisi emirler verdiğinde yanlış anlaşılmalıydı"⁶³. Böylece Tanrının buyruklarını anlamayan insanın verdiği emirlerin meşruluğu dillerin ayrışmasıyla bozulmuş olur. Bunun sonucunda da dünyanın farklı yerlerinde farklı dilleri konuşan insanlar oluşmuştur. Bu insanlar ayrıştıkça ayrıştı, onlarca dil oluştu ve bunun hiçbir geri dönüş yolu da yoktu. Böylelikle "Babil miti, bize aynı zamanda kökenden koparılmış bir dilin yeniden kökene dönemeyeceğini göstermektedir"⁶⁴. Bu ceza bu bağlamda bir ebedilik özelliği de gösteriyordu.

Bu cezanın herkesi etkileyip etkilemediği hususu tartışmalıdır. Augustinus'un, "Üstelik, Tanrı'nın ümmetini bu cezadan muaf tutmak uygundur"⁶⁵ şeklindeki cümlesi de bunu desteklemektedir. Yani Tanrı sadece Babil'de kendisine karşı duran kişileri mi ayırtmıştı yoksa bundan bütün insanlık mı mesuldü? Burada Augustinus İbranice'nin bu mevzubahis sorunsalı engellediğini düşünmektedir. İbranice, dilleri ayrışmasına rağmen tanrı devletinin seyyahlarının ortak diliydi. Bu dilin Tanrı tarafında korunduğu savunulabilir. Bu savunuşun sebebinin Babil kulesinde yaşanan olaydan inananları olabildiğince muaf tutmak olduğu düşünülebilir. Dediklerimizi tasdikler nitelikte Augustinus şöyle demiştir; "... İbrahim'e kadar uzanan kalıtsal soyda korunmuştur"⁶⁶. Peygamberlerce aktarılan bu dilin de hep Tanrı devletiyle özdeşleştiği düşünülebilir.

⁶⁰ Augustinus, Tanrı Devleti, 133.

⁶¹ Augustinus, Tanrı Devleti, 134.

⁶² Augustinus, Tanrı Devleti, 135.

⁶³ Augustinus, Tanrı Devleti, 135.

⁶⁴ Cemre Uğural, "Babil Kulesi: Dil ve Metafor Bağlamında James Joyce'un Ulysses'i ve Derrida", Beytulhikme An International Journal of Philosophy 12/3 (2022): 751.

⁶⁵ Augustinus, Tanrı Devleti, 137.

⁶⁶ Augustinus, Tanrı Devleti, 136.

Böylelikle dilin egemenliğin ve tahakkümün bir aracı olabilme özelliği Tanrı tarafından engellendiği düşünülebilir. İnsanlık, Babil kulesinin inşaatını tamamlayamamıştır. Diller bir olmadığı için artık devletlerarasında keskin ayrımlar oluşmuştu. Augustinus genel olarak bu çerçevede dil fikrini belirtmesinin ardından Tanrı devletinin İncil’den hareketle İsa’ya kadar nasıl aktarıldığını ve Hıristiyan teolojisindeki bazı konuları inceler. Ardından Augustinus; on dokuz, yirmi, yirmi birinci ve yirmi ikinci kitaplarda Tanrı Devletinin yeryüzündeki konumunu, yeryüzü devletlerinin tanrı devletine yaklaşacağı hususunda görüşlerini belirtir. Üçüncü bölümümüzde bu dört kitap üzerinden bir anlatım sürdürülmek istenmektedir. Augustinus böylelikle bu dört kitabında siyaset felsefesinin temel sorularından olan “ideal devlet nasıl olmalı?” sorusuna kısıtlı olsa dahi cevap vermektedir.

III. Augustinus’un Tanrı Devletinin Yapısı

Augustinus’un devlet düşüncesinin pratik izdüşümü meselesinin hem Tanrı Devleti adlı eseri hem de genel felsefesi çerçevesinde pek yer edinmiş bir fikir olmadığı düşünülebilir. Görüldüğü üzere de Tanrı Devleti kitabının büyük çoğunluğunda devlet fikrini daha çok soyut bakımdan ele almıştır. Augustinus’un, bu eserin son kitaplarında yeryüzü devletlerine yahut hükümdarlara öğüt vermek yerine daha genel bir dil kullandığı savunulabilir. Bunun da sebebi tanrı devletinin ahirette hüküm sürecek olmasıdır.

Augustinus görüldüğü üzere tanrı devleti ile yeryüzü devleti arasına Tanrı katından bu yana süregelen keskin bir sınır çizmiştir. Bundan ötürü ne yeryüzü devleti tanrı devleti olabilir, ne de tanrı devleti yeryüzü devleti olabilir. Bu iki devlet birbirinden bütünüyle farklı bir yapı içerisindedir ve işleyişlerinde net farklılıklar göze çarpmaktadır yani bu iki devleti aynı kılmanın imkânı olmadığı açık olduğu düşünülebilir. Hem yeryüzü devletine itaat edip hem de tanrı devletine itaat etmenin bir yolu olmadığı aslında kitabın başından beri Augustinus tarafınca aktarılmak istenmiştir zira meleklerden bu yana olan bir ayrışmanın bu dünyada çözülebileceğini düşünmenin mantıklı durmadığı savunulabilir.

Augustinus, bu mevzu bahis dört kitapta ebedi barış, emperyalizm ve mülkiyet gibi daha somut konulara el atacaktır. Fakat bu konulara geçmeden önce onun devletlerinin temelinde bulunan en önemli kavramlardan olan sevgi incelenmelidir zira insanları tanrı devletinde toplayacak ve onları harekete geçirecek olan kavram sevgidir. Tanrı devletinin yapısının, kendisinin ve üyelerinin bir sevgi yolcuğu içerisinde olduğu savunulabilir; bu bağlamda, onun sevgi fikri incelenecektir.

A. Tanrı ve Dünya Sevgisinin Devleti: Tanrının Devleti

Augustinus’un Tanrı ve yeryüzü devletinin ayırımına dair fikirlerini geçmiş paragraflarımızda pek çok kez dile getirmiş bulunmaktayız fakat Augustinus’un devlet fikrinin tek bir faktör ile oluşmadığı düşünülebilir. Bu ayırma birden fazla şey sebep olmuş olabilir yani bu ayrışmayla alakalı yeni kavramlarla karşılaşabiliriz. Bu durumla paralel bir şekilde bizleri onun sevgi kavramı karşılamaktadır. “İki farklı devlet iki farklı sevgiden kaynaklanır”⁶⁷ der Augustinus. Burada sevgi denilen kavramın Augustinus için neyi ifade ettiği önem arz etmektedir. Bunu anlamak için öncelikle onun İtiraf adlı eseri ile bir diyalog kurmalıyız. Belirtilmelidir ki, bu bölümde konuyu büyük çoğunlukla Augustinus’un Tanrı Devletindeki sevgi anlayışı ile kısıtlayacağız.

“Hıristiyan düşünür İtiraf aracılığıyla - benlik sevgisinden Tanrı sevgisine olan yolculuğun bir tanıklığı olarak - Tanrı ve diğer ölümlülerle karşılaştığı zorlukları ve yaptığı hataları paylaşır...”⁶⁸. Augustinus’un İtiraf eserinde kendi hayatına dair yaptığı bu itiraf vasıtasıyla anlattığı içsel yolculuğunun Tanrı Devleti adlı eserindeki sevgi düşüncesini de etkilediği düşünülebilir. Bu bağlantıyı kurduğumuzda iki çift sevgi anlayışı karşımıza çıkmaktadır; benlik ve Tanrı sevgisi. Augustinus bu iki sevgi anlayışını da Tanrı Devleti adlı eserinde hem devletlerle hem o devlete tabii olanlarla hem de ruh ve beden kavramlarıyla eşleştirmiştir: “Birinci devlet, bedenlerinin dilediği gibi yaşamak isteyenlerden, ikinci devlet ise ruhlarının dilediği gibi yaşamak isteyenlerden meydana gelmektedir. Onlar, istediklerini tek tek elde ettiklerinde huzur içinde yaşarlar”⁶⁹.

⁶⁷ Augustinus, Tanrı Devleti, 107.

⁶⁸ Teodora Prelipcean, “Saint Augustine – The Apologist of Love”, Procedia- Social and Behavioral Sciences 149, (2014): 767.

⁶⁹ Augustinus, Tanrı Devleti, 107.

Burada da birbiri ile yakından ilişkili pek çok kavramı görmekteyiz. Bu vaziyette, sevgi kavramı, ben ve Tanrı ile; ben ve Tanrı kavramı, beden ve ruh ile; beden ve ruh kavramı da iyi ve kötü ile eşleşmiştir. İyi ve kötü kavramına dair çıkarımlarımız açık iken bu iki kavramda bir açıklama yapılması gerektiği savunulabilir. Bu savımızın temeli Augustinus'un beden ve ruha dair şu cümlesinden gelmektedir: "Bedeni rehber tutarak yaşamakla ruhu rehber tutarak yaşamak arasındaki fark iyi bir istek ile kötü bir istek arasındaki farktır"⁷⁰. Anlaşılmaktadır ki beden ve ruhu seçmek özgür iradenin iyiyi ve kötüyü seçmesiyle doğrudan alakalıdır. Böylelikle karşımızda duran sevgi yapısı salt sevgiden ziyade pek çok kavramla beraber anamlanan bir sevgi kavrayışıdır.

Augustinus'un sevgi kavramı, Tanrı Devleti ile beraber yeryüzü devletinin de kökenlerine tekabül etmektedir. Bu vaziyette bu iki sevgi anlayışından iki farklı devlet ortaya çıkmıştır. O da bunu şu cümlesinde en net biçimde ortaya koymaktadır: "İki devlet arasındaki fark benliğe karşı duyulan sevgi ile Tanrı'ya karşı duyulan sevgi arasındaki farkta yatmaktadır"⁷¹. İki devlet arasındaki temel fark bu kavrama bağlanmışsa bu kavramın devlet fikri için en hayati kavramlardan olduğu savunulabilir. Böylelikle, sevgi kavramının iki devleti ayıran faktörlerden birisi olduğu düşünülebilir.

Tanrı Devletinin yurttaşlarının bu kutsal yolculuklarında bağlandıkları Tanrı sevgisi, benliği küçümseyerek Tanrı'ya bağlılıktan; yeryüzü devletinin yurttaşlarının bağlandıkları sevgi Tanrı'yı küçümseyerek benliğe karşı kurulan bir sevgiden geçmektedir⁷². Burada öne çıkan benlik algısı büyük bir önem arz etmektedir fakat öncelikle burada çok yakın anlamlı gibi görünen benlik sevgisi ile dünya sevgisini ayırmalıyız. Dünya sevgisi kavramından daha önce bahsedilmediği bilinmektedir.

Amor mundi olarak anılan bu dünya sevgisi kavramı "... bizi dünyanın ortak olarak paylaşılan gerçekliğinden yana pozisyon almaya çağırır"⁷³. Augustinus, dünya sevgisinin karşısında olan birisi değil tam aksine onun en net savunucularından birisi olarak karşımıza çıkar. Augustinus, pasif bir bekleyişten ziyade eyleme geçilmiş bir Tanrı Devleti anlayışı kurmak istemektedir. Augustinus'un yeryüzü devletine olan itaati meşru kılması, her ne olursa olsun devletleri adalete çağırması gibi durumlar bize Augustinus'un yeryüzü devletinden vazgeçemediğini kanıtlamıştır. Bu durum sonucunda dünya sevgisi denilen kavram, bir politik gerçeklik halinde kendisinde göstermiştir. Amor mundi yani dünyanın gerçekliğinden yana cephe almak Augustinus'un eleştirdiği bir şey değildir, aksine Tanrı Devletindeki sevgi anlayışının özüdür.

Bu bağlamda Tanrı Devletine ait iki olgu karşımıza çıkmaktadır; Tanrı Sevgisi ve dünya sevgisi. Augustinus'ta Tanrıya duyulan sevgi daha çok teolojik unsurlar üzerine kurulmaktadır ve makalemizin kapsamına girmemektedir fakat Augustinus kitabının son bölümlerinde bu dünya sevgisine uygun olarak Tanrı Devletine yeryüzünde nasıl yaklaşılabilirine dair fikirlerini belirtmiştir. Burada Augustinus dünya sevgisinin tam olarak tanımına uygun bir biçimde dünyanın ortak olarak paylaşılan gerçekliğinden yana pozisyon alarak devlet hakkındaki somut fikirlerini ortaya koymuştur. Bu vaziyette, Tanrı Devletinin yapısını anlamak için Augustinus'un bu fikirlerini incelemeliyiz. Böylece bölümümüzün sonunda hem onun sevgi anlayışı hem de devlet fikri tamamlanmış olacaktır.

B. Augustinus'un İdeal Devletinin Temel Kavramları: Ebedi Barış, Düzen, Tiranlık ve Hıristiyan Emperyalizmi

Ebedi barış kavramı tarih boyunca pek çok düşünürce dile getirilmiş felsefi bir kavram olarak ve Augustinus'un Tanrı Devleti adlı eserinde de yer edinmiştir. Ebedi barış fikrinin, siyasal yahut başka bir yoldan dünya üzerindeki çatışmalara son vermeye çalışan bir düşünce olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, onun Tanrı Devleti adlı eserinde ebedi barış düşüncesini arayacağız.

"Augustinus'a göre yeryüzünde kalıcı/ebedi barışın sağlanması için insanların kendisini yaratmış olan Tanrı'ya mutlak olarak itaat etmesi gerekmektedir"⁷⁴. Fakat ebedi barış fikrinin yani bu mutlak barış,

⁷⁰ Augustin, Tanrı Devleti, 110.

⁷¹ Augustin, Tanrı Devleti, 116.

⁷² Augustin, Tanrı Devleti, 117.

⁷³ O. Kartal, "Hannah Arendt'in Doğarlık Kavrayışı ve Siyaset Felsefesi için Yeni Bir Harekat Alanı", FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi 13 (2018): 207.

⁷⁴ C. Yeşilçayır, "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü", Mavi Atlas 7/2 (2019): 110.

çatışmasızlık durumunun tarihin sonu olduğunu düşünebiliyoruz zira Augustinus'un tarih düşüncesi hatırlanacak olursa tarihi ilerleten şeyin çatışma olduğunu bilebiliyoruz. Ebedi barış fikri de çatışmanın durması olduğu için burada bir şeylerin ters olduğu aşikârdır. Hem çatışma hem de ebedi barış beraber incelenememektedir yani ebedi barış tarihin sonu demektir fakat Augustinus'un felsefesinde tarihin sonu bu dünyada gerçekleşmeyecektir. Bu vaziyette Augustinus'un genel felsefesi göz önüne alındığında onun ebedi barışa en azından bu dünya içinde inanmadığı, ebedi barış kavramının tarihin ve iki devletin çatışmasına ters olduğu gözlemlenebilmektedir. Böylece ebedi barış fikri, kavramsal olarak Augustinus'un insanlığa ve yeryüzü devletine karşı güvensizliğini açıklamaktadır. O halde doğrudan Augustinus'un Tanrı Devletindeki bu kavrama dair pasajlarına göz atmalıyız.

Augustinus, on dokuzuncu kitabında barış kavramı üzerine yazar. Bu soruşturmalarda ebedi hayattaki barış ile yeryüzündeki barışı karşılaştırır ve bu dünyadaki barışın küçümsenmeyecek derecede erdem içerdiğine dair bir takım sonuçlara ulaşır. Buradaki barış kavramını da yüce iyilik ile özdeşleştirmiştir. “Yüce iyilik, “barış içinde sonsuz bir hayat” ya da “sonsuz bir hayat içinde barış” olarak tarif edilebilir”⁷⁵. Burada barışın her halükarda sonsuz hayat ile ilişkilendirildiği göze çarpmaktadır. Böylelikle anlayabiliyoruz ki, onun ebedi barış kavramı düşüncesinde görülebilmektedir fakat ahirete aittir. Augustinus'un, ebedi barış gibi bir kavramı dünyaya taşımaktansa öteki dünyaya ait olması gerektiğine inandığı görülebilmektedir.

Fakat bu demek değildir ki yeryüzünde barış bulunmamaktadır, aksine Augustinus sıkı bir biçimde somut olaylarla barış hakkında bağlantılar kurmaktadır. Augustinus pek çok örnekle barış kavramını, düzenle eşlemiştir; “Her şeyin barışı, düzenin dinginliğidir”⁷⁶. Augustinus burada düzenin varlığına dair olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Düzenin barış getirdiğini ve bunun korunması gerektiğini düşünmekte olduğu aşikârdır. O halde, düzen varsa barış vardır; bu bağlamda yeryüzü devleti varlığı gereği barışı sağlayan konumdadır ve Tanrı Devleti tarafından desteklenmelidir.

Augustinus, yeryüzü devletine dair olan fikirlerinin yanı sıra ona ihtiyaç duyulduğunu kabul eden bir düşünürdür. Burada düzen kavramı karşımıza çıkmaktadır. Augustinus bu dünyada iki devletin arasında bir uyum olduğundan bahseder ve Tanrı Devleti mensuplarının yeryüzü devletine olan itaati aksatmayacaklarını belirtir⁷⁷. Ayrıca burada yeryüzü devletinin fonksiyonu da en net biçimde kendisini gösterdiği düşünülebilir, Augustinus'un şu tanımlaması bize yolumuzu göstermiştir: “...fani hayatın sürdürülebilmesi için gerekli şeyleri sağlayan yeryüzü devletinin...”⁷⁸. Bunun onun ideal devletinin en genel hatlarını oluşturduğu düşünülebilir. İki devletin zıtlığından doğan harmonide ideal devlet yatmaktadır ve Augustinus fikirlerini bunun üzerine kuracaktır. Böylelikle Tanrı Devletinin yeryüzü devletinden aykırı bir şekilde değil; aksine yeryüzü devletinde kendisini gösterdiği öğrenmiş bulunmaktayız. Ardından Augustinus ideal devletinin pratik yapısını anlatmaya başlar. Onun ideal devlet anlayışında tiranlık ve Hıristiyan Emperyalizmi fikirleri bulunmaktadır.

“Adalet ortadan kaldırılırsa, krallar büyük haydutlardan başka nedir ki? Haydut çeteleri küçük krallıklar değil midir?”⁷⁹. Augustinus'un burada yaptığı benzetme oldukça ilgi çekicidir zira adaleti yeryüzü devletinin kaçınılmaz bir elemanı olarak görür. Adalet ortadan kalktığında ise elde bir tiran kaldığı düşünülebilir. Devlet kurumu, adaletten mahrum kaldığı vaziyette sadece organize bir haydut çetesine dönüşmüştür. Peki, bu tirana ve organize olmuş haydut çetesine ne yapmalıyız? Augustinus bu haydut çetesinin bile düzen sağladığını kabul edecek olmalı ki ona başkaldırmayı hiçbir şekilde meşru görmemektedir. Doğrusu, Tanrı Devleti adlı eseri yeryüzü devletine karşı büyük bir başkaldırı olmasıyla beraber ona karşı kaçınılmaz bir bağlılık göstergesidir. İktidarın meşruiyeti sorgulansa bile ona asla gayri meşru bir karşılık yoktur.

Augustinus'un bu bağlamda ikinci olarak karşımıza çıkan düşüncesi, Alaeddin Şenel tarafından Hıristiyan Emperyalizmi olarak adlandırılabilen fikridir. Augustinus bu hususta şöyle söylemektedir;

⁷⁵ Augustinus, Tanrı Devleti, 160.

⁷⁶ Augustinus, Tanrı Devleti, 161.

⁷⁷ Augustinus, Tanrı Devleti, 162-163.

⁷⁸ Augustinus, “Tanrı Devleti, 162.

⁷⁹ Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996), 243.

“Tanrı’ya tapılır ve ona uygun törenlerle (...) hizmet edilirse iyi insanların geniş sınırlar üzerinde hüküm sürmeleri yararlı olur, bu yarar kendileri için olmaktan çok hükmettikleri içindi”⁸⁰. Burada açıkça görülebileceği üzere Tanrıya inananların geniş sınırlar üzerinde hükmetmesinin uygunluğu belirtilmektedir. Augustinus’un felsefesi perspektifinden bakıldığında burada ilk bakışta çelişki gibi görünen bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiyi anlayabilmek için düşünürün Roma hakkındaki fikirlerine geri dönmeliyiz.

Augustinus, Roma’nın kuruluşu için şöyle bir tavsiyede bulunmuştu: “... imparatorluk daha ufak kalsa da daha iyi bir durumda olacaktı”⁸¹. Burada görülmektedir ki, Augustinus Hıristiyanların geniş sınırlarda hükmetmesini önerirken Romalılara tam tersini, daha ufak sınırlarda hükmetmesini önermişti. Augustinus, Hıristiyanların yönetiminde Tanrıya karşı olan sadakatlerine güvenirken; yeryüzü devletlerine bu hususta güvenmemekte ve onlara bunu önermemektedir. Bu durumun temel çıkış noktasının Hıristiyanlığın yapısı olduğu düşünülebilir. Emperyalist fikir, Tanrıya inananlarca doğru kullanılabilirken inananlarca bu onları yıkıma sürükleyecek şey olacaktır. Onun felsefesindeki pratik iki fikir bu şekilde özetlenebilir.

Sonuç

Bu makalede, Hippolu Augustinus’un Tanrı Devleti adlı eserindeki devlet düşüncesi incelenmiştir. Bu devlet düşüncesi incelenirken, Augustinus’un yaşadığı çağ ve çağın şartları göz önünde bulundurulmuştur. Tanrı Devleti adlı eserdeki devlet düşüncesinin Tanrının Katından başlayarak bütün insanlığı ve binlerce yıllık bir süreci içine alarak ilerleyen bir hikâye gibi olduğu görülmüştür. Bu eserde Augustinus devleti anlatmak için beş temel kavrama başvurmuştur: sevgi, zaman, tarih, dil ve tanrı. Bu bağlamda Augustinus’un kavramlar arasında kurduğu devlet düşüncesi reel-politik gerçeklikten teoloji dâhil pek çok alanda filizlenmektedir. Onun bu devlet fikri teşebbüsünün kapsamı o kadar devasaydı ki Tanrı’nın katından Cennet-Cehenneme kadar yaşanacak her şeyi kapsıyordu.

Böylelikle Augustinus’un Tanrı Devleti eserindeki devlet kavramı incelenirken karşımıza çıkan kavramların devlet fikri ile bir bütün olduğu ve beraber anlaşılması gerektiği savunulmuş, bu bağlamda Augustinus’un Tanrı Devleti düşüncesinin ne olduğuna dair araştırma sorumuz olgunlaştırılmıştır. Tarih fikrinin iki devletin kuruluşuyla başlaması; zaman fikrinin tarihi bir bilinç olması ve tarihi bir bilincinde Tanrı Devleti-yeryüzü devleti çatışmasıyla alakalı olması; dillerin bölümünün Babil Kulesindeki egemenlik teşebbüsüne karşı bir ceza olarak verilmesi ve iki devletin iki sevgi türünü temsil etmesi gibi örneklerle bu fikir desteklenmiştir.

Bu bağlantılar sonucunda Augustinus’un Devlet düşüncesine bakıldığında bütün anlamın ve bilginin temelinde olduğu görülebilmektedir. Dahası, altında bulunduğumuz devletler öylesine büyük bir önem ve anlam kazanır ki anlamak dahi zorlaşır. Augustinus, bu eylemin sınırlarını zorlamıştır; yeryüzü devletin yaptığı bütün kötülükler rağmen onun düzeni sağladığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Yeryüzü devletine vaat edilen yer cehennem iken bu dünyada ona muhtaç bir haldeyizdir. Bu makalede yöneltmek istediğimiz soru tam burada başlamaktadır, ne yaparsak yapalım devlet sorusundan kaçamadığımız, onsuz bir şey düşünemediğimiz ve gerçekten de Augustinus’un göstermek istediği gibi bir sürü kavramla iç içe olduğu anlaşılabilir. Günümüzde de devletin tarih, dil ve diğer kavramlarla ilişkisi incelenmeye devam edilmektedir.

Augustinus’ta net bir biçimde görüldüğünü iddia ettiğimiz bu aşkın devlet fikrinde; devletin ne olduğu, gelişimi ve yapısı gibi soruların ana sorular olduğu görülmüştür. Günümüzde siyaset bilimi ve siyaset felsefesinin gelişiminde bu soruların aşıldığı görülebilmektedir. Bu iki alan da günümüzde daha çok politik ekonomi, kamu yönetimi, insan hakları, çevrecilik ve dijital demokrasi gibi kavramlarda kendisini net bir biçimde göstermektedir. Bu alanlarda kendisini gösteren bu düşünceler devlet kurumunu fikirlerinde ana eleman yaptıkları halde onun ne olduğu sorusuna değinmemekte yahut önem göstermemektedir. Siyaset felsefesi ve siyaset bilimi alanında bu devletin ne olduğu sorusuna geri dönmenin elzem olduğu düşünülebilir zira Augustinus aslında devlet sorununun ne kadar muğlak ve aşkın olduğunu göstermektedir. Kapsamı böylesine geniş alanlara çekilebilen bir düşüncenin bugün atlanılmış olmasının bir problem olarak

⁸⁰ Şenel, Siyasi Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş, 243.

⁸¹ Augustinus, Tanrı Devleti, 122.

görülebilmek zira devlet sorusunun bizim karşı karşıya kaldığımız en büyük sorulardan birisi olduğu açık ve seçiktir. Altında yaşadığımız ve hayatımızı bütünüyle şekillendiren bu kurum hakkında ne kadar az şey bildiğimizi düşündüğümüzde bu soruya geri dönüşün değeri artmaktadır. Böylelikle Augustinus'un sorulara verdiği cevaplardan ziyade öne çıkardığı ve peşine düştüğü sorular makalemizde daha önemli bir yer tutmuştur. Onun cevaplarına değil, cevaplarının altındaki yatan sosyal ve siyasal sebepler incelenmiştir.

Augustinus ne kadar bir siyaset filozofu olmasa dahi siyaset felsefesi ve siyaset bilimi arenasına yaptığı bu eşsiz katkı tekrardan daha kapsamlı bir şekilde incelenmelidir zira bizler hala devletin ne olduğunu, kökenini ve yapısını kesin olarak çözemedik. Cevaplandıramadığımız onlarca soru bulunmaktadır ve bunlara yeterli özenin gösterilmediği açıktır. Hippolu Augustinus'un bu bağlamda siyaset literatürü adına çok daha değer kazanmasını ümit ediyorum.

Kaynakça

- Agbo, John. "Augustine's Idea of History: A Christian Historiography". *IGWEBUIKE: An African Journal of Arts and Humanities* 1/3 (December 2015): 10-16.
- Akça, Sevgican. "Kötülük Problemine İki Bakış: Augustinus ve Spinoza". Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana 2020.
- Aydın, M. "Hıristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış". *Belleten* 54 (1990): 365-380.
- Aziz Augustinus. *İtiraflar*. Çiğdem Dürüşken tarafından çevrildi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2022.
- Aziz Augustinus. *Tanrı Devleti*. Öncel Sencerman tarafından çevrildi. Ankara: BilgeSu Yayınları, 2021.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Durkheim, Emile. *Hobbes Üzerine*. Melike Odabaş tarafından çevrildi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Erdoğan, E. "Tarih Felsefesinin Genel Hatları ve Collingwood'un Tarih Düşüncesi". *Medeniyet ve Toplum Dergisi* 3/1 (2019): 131-148.
- Karaköse, Ömer Faruk. "Platon, Aristoteles ve Augustinus'ta Zaman Kavramı". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2021): 75-104.
- Kartal, O. "Hannah Arendt'in Doğarlık Kavrayışı ve Siyaset Felsefesi için Yeni Bir Harekat Alanı". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2018): 199-215.
- Kaya, T. Ö. "Bölgesel Bir Kompleks Olarak Mağrip". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6 (2016): 639-666.
- Kiremitçi, M. "Balthi Ailesinden Got İmparatoru Alaricus". *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi* 4 (2020): 1-11.
- Kolektif. *Filozoflar Yaşam ve Eserleri*. Zeynep Mertoğlu tarafından çevrildi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
- Mattox, John Mark. "Augustine: Political and Social Philosophy". *Internet Encyclopedia of Philosophy* (2011). <https://iep.utm.edu/augustine-political-and-social-philosophy/>. (Erişim 4.11.2023).
- Öner, Emine Saadet. "Augustinus'un Tanrı Devleti". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008.
- Özcan, Zeki. "Augustinus Doktrini Üzerine Bazı Mülahazalar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 4/4, (1992): 201-215.
- Prelipcean, Teodora. "Saint Augustine – The Apologist of Love". *Procedia- Social and Behavioral Sciences* 149, (2014): 765-771.
- Sarı, Mehmet Ali ve Ferhat Ağırman. "Tarihte İlerleme İdesi'nin Biçimsel ve Tarihsel İki Kaynağı: Augustinus'un ve Aydınlanma'nın Tarih Anlayışları". *SBArD* 12 (2008): 131-148.
- Şenel, A. *Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.
- Tornau, Christian. "Saint Augustine". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2019 Edition). ed. Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/augustine/>. (Erişim 4.11.2023).
- Uğural, Cemre. "Babil Kulesi: Dil ve Metafor Bağlamında James Joyce'un Ulysses'i ve Derrida". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 12/3 (2022): 745-760.
- Ware, Robert Bruce. "Hegel's Metaphilosophy and Historical Metamorphosis". *History of Political Thought* 17/2 (1996): 253-279.
- Weithman, Paul. "Augustine's Political Philosophy." Eleonore Stump ve Norman Kretzmann tarafından düzenlenen *The Cambridge Companion to Augustine*'de, 234–252. *Cambridge Companions to Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. doi:10.1017/CCOL0521650186.017.
- Wood, Ellen Meiksins. *Yurttaşlardan Lordlara*. Oya Köymen tarafından çevrildi. İstanbul: Yordam Kitap, 2020.
- Yalduz, Alpaslan. "Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Haziran 2003): 257-296.
- Yeşilçayır, C., "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü". *Mavi Atlas* 7/2 (2019): 108-120.

10. ve 11. Asırlarda Coğrafya Eserleri ve Seyahatnamelerde Şam Diyârı The Land of Al-Sham in Geographical Works and Travel Books in the 10th and 11th Centuries

Zafer ÖZDEMİR*

Özet: Günümüzde Orta Doğu coğrafyası olarak adlandırılan ve içerisinde Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve İsrail topraklarının bulunduğu bölgeye Orta Çağ'da genellikle Şam ismi verilmektedir. Bulduğu konum itibarıyla stratejik bir öneme sahip olan bu bölge, tarih boyunca birçok devlet tarafından yönetilmiştir. Bu çalışmada 11. asrın sonuna kadar Şam diyarının siyasi tarihine genel hatları ile değinilmiş, sonrasında belirlenen zaman aralığında bölgenin coğrafi sınırları tespit edilmiştir. Şam diyarında bulunan cünd (askeri) merkezleri ve bu merkezlerle bağlı şehirler, bölgenin dağları, nehirleri ve gölleri de çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. İlave olarak ekonomik durumunu yansıtmaya açısından bölgede toplanan vergi miktarları da çalışmada yerini almıştır. Belirtilen konular ile ilgili bilgiler elde edilirken çoğunlukla dönemin coğrafya ve seyahatname tarzında kaleme alınan eserlerinden istifade edilmiştir. Bu bilgiler konularına göre tasnif edilerek ilgili başlıklar altında kullanılmıştır. Sonuçta belirtilen dönemde Şam diyarının durumu genellikle coğrafi kısmen de sosyo-ekonomik açıdan incelenerek bölgenin tarihi olarak önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şam, Cünd, Dağlar, Nehirler, Göller

Abstract: The region, which is today called the Middle East geography and includes Syria, Lebanon, Jordan, Palestine and Israel, was generally called Damascus in the Middle Ages. This region, which has a strategic importance due to its location, has been administered by many states throughout history. In this study, the political history of the land of Al-Sham until the end of the 11th century was mentioned in general terms, and then the geographical borders of the region were determined in the specified time period. The military centers (Jund) in Al-Sham and the cities connected to these centers, as well as the mountains, rivers and lakes of the region, were also included in the scope of the study. Additionally, the tax amounts collected in the region were also included in the study to reflect the economic situation. While obtaining information on the mentioned subjects, mostly the works of the period written in the style of geography and travelogues were used. This information was classified according to its subjects and used under relevant headings. As a result, the situation of the land of Al-Sham in the specified period was examined generally geographically and partly socio-economically, and the historical importance of the region was emphasized.

Keywords: el-Sham, Jund, Mountains, Rivers, Lakes.

* Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri/TÜRKİYE,
z_ozdemir38@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1813-6187>

Giriş

Medeniyetin Şam topraklarında başladığını ve yine orada sona ereceğini anlatmak için “evvel-i Şam, ahir-i Şam” tabiri kullanılmaktadır¹. Bu ifade Şam coğrafyasının önemini anlatması bakımından değerlidir. Tarih boyunca bu kadar önemli bir coğrafyaya hâkim olan devletlerin ve yaşanan siyasi gelişmelerin İslami dönem öncesinde ve sonrasında nasıl seyrettiği önem arz etmektedir. Bu husus ve çalışmanın ana temasını oluşturan Şam coğrafyası, sınırları, cünd (جند)² merkezleri, şehirleri, dağları, nehirleri, gölleri ile burada toplanan vergilere değinmeden önce Şam diyarının ismi konusunda birkaç farklı rivayete yer vermek faydalı olacaktır.

İyi, hoş anlamlarına gelen ve “yeryüzünün cenneti” olarak nitelendirilen Şam diyarının, Nuh’un oğlu Sâam veya torunlarından Dımaşk adındaki kişinin ismi ile adlandırıldığı rivayet edilmektedir³. Farklı bir rivayette ise Hâm b. Kenan’ın kavminden ayrılıp kuzeye doğru gitmesi sebebiyle “teşe ’abü ’ş-şimâl (تشعب الشمال)” kavramına istinaden Şam diye adlandırıldığı belirtilmektedir. Bazı kaynaklarda ise bölgede bulunan, kırmızı, siyah ve beyaz arazilerin varlığı sebebiyle bölgeye “benli” anlamına gelen Şam ismi verildiği söylenmektedir⁴. Kaynaklarda Şam kelimesinin diğer bir anlamı da “sol” manasına gelmekte olup Kâbe’nin sol tarafında kaldığı için kendisine bu ismin verildiği ve Iraklıların Fırat Nehri’nin ötesinde kalan topraklara Şam dedikleri zikredilmektedir⁵. Bölgeye Romalılar “Suriye” derken; Araplar “Bilâdü ’ş-Şâm” veya “Arzû ’ş-Şâm” ismini kullanmışlardır⁶. Milattan önceki dönemlerde ise Şam diyarına *Suriye* isminin verilmesi konusunda bölgede Asurluların etkin olmaları sebebiyle burasına Asûriye denilmiştir⁷.

Bölgenin uzun tarihinde farklı isimleri alması ve burada yaşanan hayatın oldukça eski bir tarihe dayanması önem arz etmektedir. Medeniyetin başladığı Şam diyarı araştırmacıların farklı açılardan ilgisine mazhar olmuştur. Bu çalışmada 11. asra kadar Şam diyarının genel tarihine iki başlık halinde kısaca temas edilmiştir. Üçüncü başlık ve alt başlıklarda ise Şam diyarı, coğrafi açıdan ele alınmış, bölgenin sınırları, cünd merkezleri ve bu merkezler içerisinde bulunan şehirleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bölgede bulunan dağlar ve dönemi itibarıyla aldıkları isimler zikredilmiş, yine burada bulunan nehir ve göller ile bunlara ait özellikler de çalışmada yer almıştır. Son başlıkta ise cünd merkezleri temelinde toplanan vergi miktarları temelinde bölgenin ekonomik durumu analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma birkaç görsel ile de desteklenerek sonuç bölümü ile bitirilmiştir. Bu çalışmada, genellikle 10. ve 11. asırlar içerisinde müellifler tarafından Şam bölgesine yapılan seyahatler sonucu yazılan eserler ile bölgedeki devlet adamlarının kaleme aldığı eserlerden faydalanılmıştır. Bunun dışında sonraki birkaç asırda bu alanda kaleme alınmış ve bölgenin durumunu yansıtan eserler ile çağdaş çalışma, tez ve ansiklopedik bilgilerden de istifade yoluna gidilmiştir. Kaynaklardan toplanan veriler, ilgili konu başlıkları altında tasnif edilerek yeri geldikçe çalışma başlıkları altında uygun bir şekilde kullanılmıştır. Sonuç itibarıyla belirtilen zaman aralığında Şam coğrafyası genellikle fiziki ve coğrafi açıdan; fakat bunun yanı sıra yer yer sosyo-ekonomik yönlerden de incelenmiş ve bölgenin önemi açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.(fig. 1)

¹ Kemal Öztürk, Yetim Kalan Ülke Suriye (Ankara: Anadolu Ajansı, 2014), 9; Betül Yıldız, “Seyahatnamelerde Şam” (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018), 4.

² Cünd: Sözlükte “ordu, askeri birlik” anlamlarına gelen cünd kelimesi terim anlamı itibarıyla Şam bölgesinin İslam hâkimiyetine girdikten sonra askeri amaçlı ordu birliklerinin yerleştirildiği merkezler olarak askeri-idari yerleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bilgi için bakınız. Halil İbrahim Yılmaz, “İslam’ın Erken Döneminde Şam Bölgesindeki Askeri-İdari Bölgelerin (Cünd/Ecnâd) Oluşumu ve Bizans (Doğu Roma) Toprak Sisteminin Etkisi”, İslam Araştırmaları Dergisi, 45 (2021): 69.

³ Ebu Abdullah Şihabuddîn Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, Mucemu’l-Büldân, 2. Baskı (Beyrut: Darü’s-Sadır, 1995), 2/463; TDV İslâm Ansiklopedisi, Cengiz Tomar, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, “Şam” maddesi; Yıldız, “Seyahatnamelerde Şam”, 4.

⁴ İsmail b. Ali el-Eyyübî Ebü’l-Fidâ, Ebü’l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü’l-Buldân), çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 197.

⁵ Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed Makdisî, Ahsenü’t-Tekâsîm fi Ma’rifeti’l-Ekâlîm, ed. M. J. De Goeje, 8. Baskı (Leiden: Beril Matbaası, 1909), 152; Osman Ciner, “El-Makdisî’nin Ahsenü’t-Tekâsîm fi Ma’rifeti’l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercümesi” (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2018), 159.

⁶ Sebahattin Samur, “Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989), 1.

⁷ TDV İslâm Ansiklopedisi, “Şam” maddesi.

İslâm Hâkimiyeti Öncesinde Şam Diyarı

Dımaşk çevresinde yapılan kazılarda burasının MÖ 4000'lere kadar giden bir yerleşim merkezi olduğuna dair kanıtların olduğu söylenmektedir⁸. Tarihi kayıtlarda ise Dımaşk şehrine ait bilgilerin MÖ XV. asırdan itibaren görüldüğü ifade edilmektedir⁹.

Şam coğrafyasına MÖ 2500'lü yıllarda Akadlar, sonrasında ise Sümerler ve Hititler hâkim olmuşlardır. Fenikeliler ise Akdeniz'in kıyısında bulunan Sur ve Sayda gibi önemli şehirlerde ticaret kolonileri kurmuşlardır. Fenikelilerden sonra bölgeye MÖ VIII. asırda Asurlular egemen olmuşlardır. Bir asır geçtikten sonra bölge Babil Krallığı'nın kontrolüne girmiş, MÖ VI. asırda ise Grekler buraya hâkim olmuşlardır. MÖ I. asra girildiğinde Romalılar bölgede hâkim devlet konumuna gelmişlerdir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra Şam coğrafyası, Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Sonrasında ise bölgeye İslâmî davet gelene kadar burada Sâsânîler ile Doğu Roma devletleri arasında sürekli bir mücadele var olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu zamanından İslâm'ın hâkim olduğu VII. asrın ikinci çeyreğine kadar Şam coğrafyasında, içerisinde Yunan, Latin, Suriye ve Mısır Kıptî kiliseleri tarzında çeşitli mezheplere ayrılmış bir Hristiyanlık inancı ortaya çıkmıştır¹⁰. Ortaya çıkan bu dini ayrışma, İmparatorluğun bölgede bulunan diğer mezhep mensuplarına karşı sert tutumunu ve ağır vergileri beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda 613 yılında Doğu Roma İmparatorluğunu mağlup eden Sâsânîler, Dımaşk dâhil bütün bölgeye hâkim olmuşlardır. Fakat Sâsânî hâkimiyeti bölgede çok uzun sürmemiş, 628 yılında Doğu Roma İmparatoru Herakleios, düşmanını mağlup ederek bölgeye ve Dımaşk şehrine yeniden hâkim olmuştur¹¹.

İslâm Hâkimiyeti ve Sonrasında Şam Diyarı

Şam coğrafyası İslâm'ın ilk dönemlerinde daha Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatta iken Müslümanların seferlerinin hedefinde olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde, İslâm'a davet için bölgeye gönderilen Müslüman elçinin Hristiyan Gassâniler tarafından öldürülmesi ve Müslümanlara karşı sefer hazırlığı yapılması, İslâm'ın Hicaz yarımadasında yayılması sonrasında İslâmî davetin Şam ve İran coğrafyasına doğru açılma girişimi gibi birçok nedenden Şam ve İran coğrafyasına seferler başlamıştır¹². Görüldüğü üzere Şam ve İran coğrafyasına yapılan seferlerin temelinde İslâmî davetin (tebliğ) bölgeye ulaştırılması, saldırganlığa karşı savunma ve ticari amaçlı ilişkileri geliştirmek gibi çeşitli gerekçeler bulunmaktadır¹³. Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde ilk olarak Doğu Roma hâkimiyeti altında bulunan Şam bölgesi Hristiyanlarına yönelik Müte savaşı yapılmıştır. İslâm'ın Mekke şehri ve bütün yarımada üzerinde hızla yayılması karşısında Doğu Roma İmparatorluğu, Hicaz bölgesinin tamamının işgal edilmesini Şam coğrafyasına hâkim olan Gassânîlere teklif etmiştir. Bu doğrultuda Şam bölgesinde Müslümanlara karşı büyük bir ordu hazırlandığı haberlerinin Medine şehrine ulaşması sonucunda Müslümanlar tarafından bölgeye Tebuk Seferi gerçekleştirilmiştir¹⁴. Fakat bu sefer sırasında iki taraf arasında herhangi bir sıcak çatışma olmamıştır. Sonraki süreçte ise Usâme b. Zeyd komutasında bizzat İslâm'ın Peygamberi tarafından bölgeye bir ordunun gönderilmesi girişimi bölgenin fethinin Müslümanlar için önemini göstermektedir. Tüm bu faaliyetler Hülefâ-i Râşidîn dönemi halifeleri için bölgenin fethinin ne derece önemli olduğunu göstermiştir. Dolayısı ile ilk halife Hz. Ebu Bekir ve halefî Hz. Ömer döneminde bölgenin fethi gerçekleştirilmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) sonrası ilk halife seçilen Hz. Ebu Bekir mürtedlerle olan mücadeleyi tamamladıktan sonra Şam coğrafyasına h.13/634 yılında Amr b. el-As, Şurahbil b. Hasene ve Yezid b. Ebi Süfyan komutasında ordular sevk etmeye başlamıştır¹⁵. Hz. Ebu Bekir bu üç komutanın emrine toplamda

⁸ Yıldız, "Seyahatnamelerde Şam", 5.

⁹ TDV İslam Ansiklopedisi, "Şam" maddesi.

¹⁰ Şefaettin Severcan, Hz. Muhammed İslam Daveti Mekke, (Ankara: Fecr Yayınevi, 2019) 73.

¹¹ TDV İslam Ansiklopedisi, "Şam" maddesi.

¹² Şefaettin Severcan, Hz. Muhammed Davetten Devlete Medine (Ankara: Fecr Yayınevi, 2019), 252.

¹³ İsrail Balcı, İlk İslam fetihleri ve Savaş-Bariş İlişkisi (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 78-84.

¹⁴ Severcan, Hz. Muhammed Davetten Devlete Medine, 258; Balcı, İlk İslam fetihleri ve Savaş-Bariş İlişkisi, 94,95.

¹⁵ Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr Taberî, Târihu't-Taberî, çev. Cemalettin Saylık, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 389; Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm İbn Hazm el-Endelüsî, Halifeler ve Fetihler, çev. Şaban Öz (Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 2004), 3/78.

24.000 asker¹⁶ vermiştir¹⁷. Halife, Amr b. el-As'ı Filistin yönüne, Şurahbil b. Hasene'yi Ürdün tarafına ve Yezid b. Ebi Süfyan'ı ise Dımaşk tarafına göndererek bölgenin fethini üç koldan tamamlamayı hedeflemiştir. Amr b. el-As Filistin civarına gelip burada düşmanın çokluğunu görünce halifeye bir mektup yazarak takviye kuvvet talebinde bulunmuştur¹⁸. Bölgede Müslümanlar ile düşman arasında yapılan ilk savaşın Gazze yakınlarında bulunan Dâsin isimli köy civarında yapıldığı belirtilmiştir. Konuyla ilgili farklı bir rivayette ise ilk savaşın el-Akrabâ veya el-Arabe Savaşı olduğu ifade edilmektedir¹⁹.

Doğu Roma İmparatorluğu hâkimiyetini benimseyen Hristiyan Arap emirlerinin bulunduğu bölgenin farklı kısımlarına Müslüman ordularının hızlı bir şekilde girmeye başlaması ile sonrasındaki süreçte iki taraf arasında önemli savaşlar olmuştur. Burada yapılan savaşların kronolojik olarak sıralaması hususunda kaynaklarda farklı bilgiler olduğunu göz önünde bulundurarak yapılan ilk önemli çarpışmanın h. 13/634 yılında Ecnâdeyn Savaşı olduğu zikredilebilir²⁰. 28 Cemaziyülevvel 13 /30 Temmuz 634 tarihinde 100.000 kişilik Rum ordusuna karşı²¹ yapılan savaşı Müslümanlar kazanınca bölgenin kapıları Müslümanlara açılmaya başlamıştır²². Savaş sonrasında bölgede bulunan Doğu Roma İmparatoru Heraklios, Antakya şehrine çekilmek zorunda kalmıştır. Sonrasında iki tarafın askerleri Vâkusâ bölgesinde tekrar karşılaşmışlar, burada mağlup olan düşman orduları Dımaşk ve Filistin taraflarına kaçmıştır. Vâkusâ'da yapılan ikinci çarpışma esnasında Hz. Ebu Bekir'in vefat haberi ulaşmış, yeni halife Hz. Ömer'in bölgeye başkomutan olarak Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'ı atadığı haberleri gelmiştir²³. Farklı bir rivayette ise Hz. Ebu Bekir'in vefat haberinin Yermük Savaşı'ndan sonra Dımaşk şehrinin yeniden kuşatıldığı sırada geldiği belirtilmektedir²⁴.

Hz. Ömer'in halife olması ile bölgedeki fetih faaliyetleri hız kesmeden devam etmiştir. Hz. Ömer, Hâlid b. Velid'i, Ridde savaşlarında gösterdiği başarı, sonrasında kazandığı savaşlar nedeniyle halk arasında efsanevi bir karakter olarak görülmeye başlanması tehlikesi ve Şam bölgesi fetihlerinde elde ettiği ganimetin fazlalığı gibi değişik nedenler ile kumandanlık görevinden azletmiştir²⁵. Yerine Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'ı Şam coğrafyasının fethinin tamamlanması için başkomutan olarak atamıştır. Hz. Ömer döneminde Hicri 14 yılı Muharrem ayının başlarında²⁶ (Şubat 635) yapılan Mercü's-Süffer Savaşı'ndaki galibiyet ile Dımaşk şehrinin Müslümanlar tarafından alınması önünde bir engel kalmamıştır²⁷. Bu önemli şehrin fethi, Eylül 635 tarihinde Hâlid b. Velid, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah ve Yezid b. Ebi Süfyan tarafından genel kabule göre sulh yoluyla gerçekleştirilmiştir²⁸. Fetihten sonra Yezid b. Ebi Süfyan, Sayda, Irka, Cübeyl ve Beyrut üzerine yürüyüp bu sahil şehirlerini ele geçirmiştir. Bu fetih hareketlerinde Yezid b. Ebi Süfyan'ın öncü kuvvetlerinin başında kardeşi Muaviye b. Ebi Süfyan bulunmuştur²⁹.

Hz. Ömer'in hilafetinin beşinci ayında Ürdün bölgesinde Aralık 634 tarihinde yapılan Fihl Savaşı³⁰ ile düşmandan 8000 asker bertaraf edilerek buradaki mukavemet gücü kırılmıştır. Sonrasında Ebu Ubeyde komutasındaki İslam ordusu bütün Humus ve Kinnesrin bölgesinin fethini gerçekleştirmiştir³¹. Ecnâdeyn, Fihl ve Mercü's-Suffer savaşlarındaki Müslümanların galibiyetleri ve bölgede hâkim konuma yükselmeleri

¹⁶ Farklı bir rivayette ise 27.000 asker olarak zikredilmiş ve Halid b. Velid'in askerleri ile bölgeye gelmesi ile bu sayının toplamda 36.000 kişi olduğu vurgulanmıştır. Bilgi için bakınız. Taberî, Tarihü't-Taberî, 3/ 399.

¹⁷ Ebu'l- Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud Belâzurî, Fütühu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri), çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 157.

¹⁸ Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 28.

¹⁹ Belâzurî, Fütühu'l-Büldân, 158; Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, 30; Taberî, Târihu't-Taberî, 3/411; Balcı, İlk İslam fetihleri ve Savaş-Bariş İlişkisi, 112.

²⁰ Celâleddin Suyûtî, Halifeler Tarihi, çev. Onur Özatağ (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2014), 90.

²¹ Belâzurî, Fütühu'l-Büldân, 163-165.

²² TDV İslam Ansiklopedisi, "Şam" maddesi.

²³ Taberî, Târihu't-Taberî, 3/415; Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, 31; Şefaettin Severcan, Din-Siyaset İlişkisi Asr-ı Saadet Dönemi (Ankara: Fecr Yayınevi, 2020), 172.

²⁴ Taberî, Tarihü't-Taberî, 3/424; Cahit Külekçi, "Hz. Ömer'in Halid b. Velid ile İlişkisi", içinde Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, ed. Ali Aksu, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 2/ 41.

²⁵ Hacı Ataş, "Hâlid b. Velid'in Komutanlığı ve Azledilmesi", Muş Alpaslan Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, 3 (2020): 5; Külekçi, "Hz. Ömer'in Halid b. Velid ile İlişkisi", 49-54.

²⁶ Belâzurî, Fütühu'l-Büldân, 170.

²⁷ TDV İslam Ansiklopedisi, "Şam" maddesi.

²⁸ İbn Hazm el-Endelüsî, Halifeler ve Fetihler, 79 ; Suyûtî, Halifeler Tarihi, 144; el-Hamevî, Mucemu'l-Büldân, 2/ 465.

²⁹ Belâzurî, Fütühu'l-Büldân, 181; Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, 34.

³⁰ Hüseyin Algül, İslam Tarihi, (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1991), 2/295.

³¹ Taberî, Târihu't-Taberî, 3/ 449; İbn Hazm el-Endelüsî, Halifeler ve Fetihler, 81.

sürecinde Doğu Roma İmparatoru Heraklius daha öncede belirttiği üzere Antakya şehrine çekilmiş, burada Müslümanlara karşı büyük bir ordu ile hazırlıklarını tamamlamıştır. Heraklius, Şam, Cezire ve İrminiye halklarından oluşan 200.000 kişilik³² ordusu ile Yermük Nehri kenarında Müslüman ordusu ile karşılaşmıştır. Müslüman ordusunun bu savaşta farklı rivayetlere göre 24.000 veya 40.000 kişi olduğu belirtilmiştir³³. Savaş öncesinde Müslümanlar aralarında yaptıkları istişare sonunda oy birliği ile Hâlid b. Velid'i ilk gün için ordu komutanlığına getirmişlerdir. Hâlid b. Velid'in yerinde stratejileri sonunda savaşın seyri Müslümanlar lehine gelişmiştir³⁴. 20 Ağustos 636 tarihinde³⁵ yapılan savaşın neticesi Müslümanların kesin galibiyeti olmuş, rakamlar oldukça abartılı olsa da gayr-i müslimlerden 90 bin kişi³⁶ veya 70 bin kişi³⁷ öldürülürken Müslüman ordusunda 3000 kişi şehit düşmüştür. Yermük Savaşı'na sahabeden 1000 kişi ve Bedir Savaşı'na katılanlardan 100 kişi iştirak etmiştir³⁸. Savaştan önce Müslümanlar tarafından boşaltılmış olan Dımaşk şehri ikinci kez kuşatılarak Aralık 636 tarihinde tekrar ele geçirilmiştir. Yermük Savaşı, Müslümanların Şam ülkesinde kalıcı olmalarını sağlayan en önemli savaş olmuştur. Roma İmparatoru Heraklius ise yenilgi sonrasında Şam diyarını terk ederek başkent İstanbul'a doğru yola çıkmış, giderken Şam coğrafyasına bakarak "*Ey Suriye! Sana selam olsun! Burası düşman için ne güzel bir ülkedir.*" diyerek çaresiz bir şekilde bölgeyi terk etmiştir³⁹. Yermük galibiyeti sonrasındaki süreçte karşısında mukavemet gösterecek bir güç kalmayan İslam ordusu, bütün bölgeyi hızlı bir şekilde fethetmeye başlamıştır. Bölgenin önemli yerleşim merkezlerinden birisi olan mukaddes Kudüs şehri ise Hicri 16. yılda Amr b. el-As tarafından kuşatılmış, halkın ileri gelenlerinin şehri ancak İslam halifesine teslim edeceklerini bildirmeleri üzerine bizzat Hz. Ömer bölgeye gelerek bu mukaddes beldeyi sulh yoluyla teslim almıştır⁴⁰. Aynı yıl içerisinde Kinnesrin bölgesi savaş ile Şam'ın kuzeyinde bulunan Halep, Antakya ve Menbiç şehirleri ise sulh yoluyla fethedilmiştir. Hicri 19. yılda ise kıyı kenti olan Kaysariya savaş yoluyla fethedilmiştir⁴¹.

Hicri 18. yılda bölgede yaşanan veba salgını sırasında başkomutan Ebu Ubeyde b. el-Cerrah vefat edince Hz. Ömer, Yezid b. Ebu Süfyan'ı Şam valiliğine atamıştır. Yezid b. Ebi Süfyan'ın Hicri 18. yılın sonunda (639-640) vefatı ile de Hz. Ömer, Muaviye b. Ebi Süfyan'ı Şam valisi olarak tayin etmiştir⁴².

Hz. Ömer döneminde Muaviye b. Ebi Süfyan'ın Şam bölgesi valiliğine atanması sonrası, Hz. Osman döneminde halife tarafından yetkileri tüm Şam coğrafyasını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu yetki genişliği sayesinde bölgede Muaviye'nin gücü günden güne artmıştır. Hz. Osman'ın şehit edilmesi sürecinde pasif bir role bürünen Muaviye, sonrasındaki süreçte yeni halife Hz. Ali'ye biat etmeyi reddederek akrabası olan Hz. Osman'ın kanını talep etme gerekçesi ile ciddi bir muhalefet hareketi başlatmıştır. Hz. Ali ile Muaviye arasında gerçekleşen kanlı Siffin Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde Hz. Ali'nin Hariciler tarafından şehit edilmesiyle Muaviye iktidar hedefine bir adım daha yaklaşmıştır. Sonrasında Muaviye'nin Hz. Hasan ile iktidar mücadelesi başlamış, bu mücadele Hz. Hasan'ın Muaviye lehine iktidardan feragati ile sonuçlanmıştır. Muaviye b. Ebi Süfyan, yaklaşık 20 yıllık Şam valiliği sonrasında 661 tarihinde bütün İslam devletinin halifesi olmuştur. Böylece İslam tarihinde Hulefâ-i Râşidîn dönemi kapanmış ve Emevîler dönemi başlamıştır⁴³.

Emevîler döneminde devletin başkenti Dımaşk şehri olmuş, bu sayede bütün Şam bölgesi, İslam coğrafyasında yaklaşık 90 yıl sürecek olan Emevî iktidarı süresince en parlak dönemini yaşamıştır. Fakat Abbasi ihtilali sonrasında Halife Mansur döneminde başkentin Irak bölgesinde kurulan Bağdat şehrine taşınması ile zamanla Şam coğrafyası ikinci plana düşmeye başlamıştır. Bölgede zaman zaman Abbasi iktidarına karşı isyanlar patlak verse de Abbasi halifeleri bu isyanları bastırarak bölgeyi merkezî idareye bağlı kılmışlardır. 10. asrın ortalarından itibaren ise Abbasi halifelerinin zayıflayan otoriteleri neticesinde

³² Farklı rivayetlerde düşman ordusunun sayısının 240.000, 100.000 veya 80.000 olduğu bilgileri de vardır. Taberî, Târihu't-Taberî, 3/ 423; TDV İslam Ansiklopedisi, Mustafa Fayda, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), "Yermük Savaşı" maddesi.

³³ Belâzurî, Fütühu'l-Büldân, 195; Taberî, Târihu't-Taberî, 3/590; Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, 35; Balci, İlk İslam Fetihleri ve Savaş-Bariş İlişkisi 126.

³⁴ Algül, İslam Tarihi, 2/226.

³⁵ TDV İslam Ansiklopedisi, "Şam" maddesi.

³⁶ Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, 35.

³⁷ Taberî, Târihu't-Taberî, 3/591.

³⁸ Algül, İslam Tarihi, 2/226.

³⁹ Belâzurî, Fütühu'l-Büldân, 195; Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, 35.

⁴⁰ Algül, İslam Tarihi, 2/296.

⁴¹ Suyûtî, Halifeler Tarihi, 145; İbn Hazm el-Endelüsî, Halifeler ve Fetihler, 79; Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, 36.

⁴² Belâzurî, Fütühu'l-Büldân, 199-201.

⁴³ Algül, İslam Tarihi, 2/501, 528, 551; Severcan, Din-Siyaset İlişkisi Asr-ı Saadet Dönemi, 388,436.

İslam coğrafyasında yeni hanedanların ortaya çıkmaya başladığı bir dönem yaşanmaya başlamıştır. Bu yeni durumdan Şam coğrafyası da nasibini almış ve bölgede zaman içerisinde Tolunoğulları, İhşidiler ve Hemedâniler gibi yerel iktidarlar ortaya çıkmıştır.

Şam diyarına ilk kez 870 yılında Halife Muhtedî Billah (869-870) zamanında buradaki bir isyanı bastırmak üzere Türk asıllı komutanlardan Mısır Vali vekili olan Ahmed b. Tolun görevlendirilmiştir. Oldukça büyük bir kuvvetle Dımaşk'taki isyanı bastırdıktan sonra Halep tarafına ilerleyen Ahmed b. Tolun, Remle, Hama, Humus, Halep ve kuzeyini hâkimiyeti altına almıştır⁴⁴. 872 yılında Mısır'da iktidarı tamamen eline geçiren Ahmed b. Tolun, sonrasında Şam bölgesine de hâkim olarak 877 yılında Abbasi halifesinden bağımsız bir şekilde müstakil olarak hareket etmeye başlamıştır. Böylece bölgede Tolunoğulları Dönemi (868-905) gerçek anlamda başlamıştır. Ahmed b. Tolun'dan sonra oğlu Humâreveyh Halep bölgesi hâkimiyeti için Abbasi halifesi Muvaffak-Billah ile mücadele etmiştir. Sonrasındaki süreçte Suriye coğrafyasında Karmatî varlığını durduramayan Tolunoğulları, Abbasi halifesinin gönderdiği orduya mağlup olarak tarih sahnesinden çekilmiştir⁴⁵.

Abbasi Devleti'nin ordu kumandanlarından olan Muhammed b. Süleyman'ın 904 yılında Mısır'a gelerek Tolunoğulları devletine son vermesiyle bölge tekrardan Abbasi halifesine direkt olarak bağlanmıştır. Sonraki yaşanan gelişmeler neticesinde Mısır'ın ve Şam diyarının hâkimi Fergana Türklerinden olan İhşidiler Hanedanı olmuştur. Bu devletin kurucusu Muhammed b. Tuğç, halife tarafından 928'de Filistin (Remle) valiliğine, 930'da Şam ve nihayet 935 yılında Mısır valiliğine atanmıştır. 944 yılına gelindiğinde ise Hemedânî emiri Seyfû'd-Devle, Şam coğrafyasının kuzeyinde bulunan Halep şehrini ele geçirerek bütün Mezopotamya'ya hâkim olmuş ve İhşidilerin bölgedeki iktidarına son vermiştir. Bu tarihten itibaren Şam diyarının kuzeyi için Halep şehrinin önemi giderek artmaya başlamıştır⁴⁶. Hemedânî iktidarı, Şam coğrafyasının kuzeyinde Doğu Roma İmparatorluğu ile ciddi mücadele etmiştir. 10. asrın ikinci yarısında oldukça güçlü duruma gelen Doğu Roma İmparatorluğu, Hemedânî emir Seyfû'd-Devle'nin vefatı sonrası, Antakya ve çevresini ele geçirerek Halep şehrini vasal devlet şeklinde haraca bağlamıştır.

Kuzeyde bu gelişmeler yaşanırken İfrikkiye'de kurulan Fatımiler nihayet 970 senesinde Mısır'ı ele geçirmiş ve Şam coğrafyasının güneyinde ilerleyişlerini sürdürmüşlerdir. 11. asır Şam coğrafyasında Fatımiler, zaman zaman Doğu Roma İmparatorluğu ile savaşmış; zaman zaman da bölgenin yerel Arap kuvvetleri olan Kays, Kelb ve Tayy kabileleri ile mücadele etmişlerdir. Bu asrın ilk çeyreğinde Kilab kabilesine bağlı olan Mirdâsoğulları ile Fatımi valileri arasında Halep'te iktidar mücadeleleri başlamıştır. Sonrasında Halep şehri, Mirdâsî hâkimiyetine geçmiş; fakat hutbe yine Fatımi halifesi adına okutulmaya devam etmiştir. Halep şehri 1080 yılına kadar Mirdasoğulları'nın hâkimiyeti altında kalmıştır. Öncesinde ise Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1071 yılının başlarında düzenlediği Mısır seferi sırasında şehirde hutbe, Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanı adına okutulmaya başlanmıştır⁴⁷. Böylece Şam coğrafyasının kuzeyinde Selçuklu hâkimiyeti bu tarihten itibaren resmen başlamıştır.

Kuzeyde yaşanan bu gelişmelere karşılık bölgenin güneyinde İhşidî-Fatımi çekişmesi bir süre devam etmiştir. Fatımiler başarısız birkaç teşebbüsün ardından Dımaşk şehrini H.372/M.982-983 tarihinde kesin olarak ele geçirmişlerdir⁴⁸. Bu tarihten itibaren Selçuklu devletine bağlı bir Türkmen beyi olan Atsız'ın 1070 yılında bölgeye gelişine kadar Fatımi iktidarı, özellikle güney Şam bölgesinde ve önemli sahil şehirlerinde varlığını güçlü şekilde sürdürmüştür. Dımaşk şehri Fatımilerin bölgedeki iktidarlarının son yıllarında Ermeni asıllı vali olan Bedrû'l-Cemâli tarafından yönetilmiştir. 1069 tarihinde şehirde Fatımi iktidarına karşı çıkan isyanda birçok bina yanmış ve şehir tahrip olmuştur. Nihayetinde Dımaşk şehri, 1075 yılında Türkmen beyi Atsız tarafından ele geçirilerek burada Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanı adına hutbe

⁴⁴ Melek Kurtbaş, "Haçlı Seferlerinde Halep (1097-1124)" (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 20.

⁴⁵ Clifford Edmund Bosworth, İslam Devletleri Tarihi: (Kronoloji ve Soykütüğü Elkitabı), çev. Erdoğan Merçil ve Mehmet İpşirli (İstanbul: Oğuz Yayıncılık, 1980), 56.

⁴⁶ Necmettin Ayan ve Firdevs Özen, "Tarihsel Süreç İçinde Selçuklular Devrinde Halep Kalesi", Turkish Studies 12, 1 (2017): 37.

⁴⁷ Ebu'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, El Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 12/ 219; Çoşkun Alptekin, Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler) (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1985), 3; Hasan Aydın, "İbn Kalanîsi, Hayatı ve Eserleri 'Zeylû Tarihî Dımaşk' Tercümesi (142-549)" (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016), 24.

⁴⁸ TDV İslam Ansiklopedisi, "Şam" maddesi.

okutulmuştur. Böylece bir asırdan fazla süredir Fatimî iktidarına sahne olan Şam coğrafyasının güneyi Selçuklu hâkimiyetine geçmiştir⁴⁹.

Coğrafi Açıdan Şam Diyarı

Müslüman coğrafyacılar dünyada yaşanabilir bölgeleri belirli iklimlere ayırmışlardır. Bu ayırım sonucunda yedi iklim anlayışı⁵⁰ büyük oranda bütün coğrafyacıların eserlerinde benimsenmiştir. Yedi iklim içerisinde Şam diyarının yeri ise bir kısmı üçüncü ve bir kısmı da dördüncü iklim bölgesinde olacak şekilde belirlenmiştir⁵¹. Güneyden kuzeye üçüncü iklimin en uzak sınırı Beyrut şehrinde bitmekte; Halep, Kinnesrin ve Suğur bölgeleri dördüncü iklim içerisinde kalmaktadır⁵². Hudûdü'l-Âlem isimli eserde ise dünyada meskûn 51 tane ülke bulunduğu, bunların 45 tanesinin kuzey yarımkürede olduğu ve 6 tanesinin ise güneyde bulunduğu ifade edilerek Şam diyarının Asyatü'l-Kebîr denilen kıtada olduğu belirtilmektedir⁵³. Makdisî (ö.390/1000 civarı) ise yeryüzünü 14 iklim bölgesine ayırmış bunların 6 tanesinin Arap bölgesi olduğunu belirterek Şam diyarını bunlar içerisinde zikretmiştir⁵⁴.

Şam Diyarının Sınırları

Bölgenin sınırlarına bakılacak olursa İslam coğrafyacıları yaşadıkları döneme göre bölge için farklı sınırlar çizmişlerdir. Bu sınırlardan güney, doğu ve batı sınırlarında genellikle benzer sınırlar zikredilirken kuzey sınırında farklılıklar gözlenmektedir. Bu durumun en temel sebebi bölgede İslam'ın hâkimiyetinden sonra özellikle kuzey sınırları dediğimiz Avâsım şehirleri ve suğur bölgelerinde Doğu Roma İmparatorluğu ile mücadeleler ve bu mücadeleler sonucunda yaşanan toprak değişimleri etkilidir. Şam diyarı batısında Rum (Akdeniz) Denizi⁵⁵; doğusunda kırsal, Belkâ, Sarhad, Şam Gutası, Selemiyye, Halep ve Bâlis şehirlerinin doğusuna kadar olan bölge; güneyinde Eyle'den Fırat Nehri'ne kadar devam eden bir hat üzerinde Benî İsrâil sahra hududundan Şevbek, Eyle ve Belkâ bölgelerini içine alan bölgedir⁵⁶. Beyâbân-ı Bâdiye olarak isimlendirilen Dımaşk'ın doğusunda bulunan çölün kuzeyinde ise Mağân, Süleyma, Tedmur ve Hunâsıra ile birlikte Fırat Nehri bulunmakta olup bu kısımlar bölgenin doğu sınırını oluşturmaktadır⁵⁷. Bölgenin kuzey sınırları ise İbn Havkal (ö. 977 sonrası) tarafından Malatya, Hades, Maraş, Hâruniye, Kilis,

⁴⁹ Şemseddîn Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân Fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 206 ; Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, 3. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 72,73; Ali Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk, ve Aksungur (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 40; Özgür Öztürk, "Melikşah Zamanında [1072-1092] Büyük Selçuklu Devletinin Dinî Siyaseti" (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 47,48; Ahmet Ocak, Selçukluların Dinî Siyaseti 1040-1092 (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 198; Muharrem Kesik, "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye Politikası ve Sonuçları", içinde I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020), 403.

⁵⁰ Yedi İklim Teorisi: Dünyada yaşanabilir bölgeleri ve buralardaki şehirleri yedi iklime ayıran bu teori 10. yüzyıldan itibaren yazılan İslam coğrafya eserlerinde anlatılmıştır. Astrolojik olaylar ve iklimsel farklılıklar temelinde ortaya çıkan "Yedi İklim" anlayışının ortaya çıkışının Hind kaynaklı olduğu ifade edilse de kabul edilen görüşe göre Yunan menşeli olduğu belirtilmiştir. İbn Hurdazbih'in (ö. 300/912-13) coğrafi kozmolojinin oluşumunda önemli bir yeri olan Batlamyus'a (ö. m.168 [?]) ait Geographica adlı eseri tercümesi ile Müslüman coğrafya eserlerine giren yedi iklim anlayışı, Kur'an'ı Kerim'deki yedi gök anlayışının da etkisi ile fazlaca işlenmiştir. Yedi iklim içine giren şehirler genellikle doğu-batı yönünde sınıflanmış bu sınıflamada Şam bölgesi şehirleri genellikle üçüncü ve dördüncü iklim bölgesi içerisinde zikredilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Murat Ağarı, "İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 47, 2 (2006): 195, 196, 241.

⁵¹ el-Hamevî, Mucemu'l-Büldan, 2/463; Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 81; Makdisî, Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm, 60; Murat Ağarı, İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar: Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002), 286 ; Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, 142.

⁵² Makdisî, Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm, 60; Ciner, "Ahsenü't-Tekâsîm", 79.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Duman, Abdullah ve Murat Ağarı, Çev., Hudûdü'l-Âlem: Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib, 2.Baskı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020), 36.

⁵⁴ Makdisî, Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm, 47; Ağarı, İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar: Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri, 368,369.

⁵⁵ İslam coğrafyacıları tarafından Rum denizi olarak adlandırılan Akdeniz'in uzunluğu Hudûdü'l-Âlem'de 4 bin mil; Kitâbü'l-Harac'da ise doğudan batıya 5 bin mil ve genişliği üç yerde 600, 700, 800 mile kadar ulaşmaktadır. Ayrıca burada 172 ada olduğu ve hepsinin meskûn olduğu Kıbrıs, Girit, Sicilya, Sardunya ve Mayorka adalarının burasının en büyük beş adası olduğunu belirtmektedir. Bilgi için bakınız. Duman ve Ağarı, Çev., Hudûdü'l-Âlem: Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib, 5; Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, 142,143.

⁵⁶ Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî İstahrî, el-Mesâlik ve'l-Memâlik (Beyrut: Daru Sâdir, 2004), 55; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâd İbn Havkal, Sûretü'l-Arz (Leiden: Beril Matbaası, 1938), 165; Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 197; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâd İbn Havkal, 10. Asırda İslam Coğrafyası, çev. Ramazan Şeşen, 3. Baskı (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021), 147 ; Emine Opçin, "İbn Havkal'ın Sûretü'l-Arz Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi" (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015), 147; Duman ve Ağarı, Çev., Hudûdü'l-Âlem, 108 ; Ağarı, İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar: Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri, 343.

⁵⁷ Duman ve Ağarı, Çev., Hudûdü'l-Âlem, 34.

Ayn Zerba, Missisa, Adana ve Tarsus hattı olarak belirtilmiştir⁵⁸. Hudûdü'l-Âlem adlı eserde (eserin 932 dolaylarında yazıldığı ifade edilmekte) kuzey sınırı için genel anlamda Rum sınırlarının olduğu ifade edilmiştir⁵⁹. Ebü'l Fidâ (ö. 732/1331) ise kuzey sınırını Bâlis'ten itibaren Fırat, Necm Kalesi, Birecik, Rum Kalesi, Samsâti Adıyaman, Behisnâ, Maraş, Sis ve Tarsus şehirleri üzerinden bir sınır hattı ile ifade etmiştir⁶⁰. Görüldüğü üzere Şam diyarının kuzey sınırları ile ilgili bilgiler değerlendirildiğinde Tarsus, Adana, Maraş ve Malatya hattı boyunca oldukça kuzey bölgelere kadar giden bir sınır hattı belirlenmiş, tüm bu bölgelerin güneyinde kalan alanlar Şam diyarına dâhil edilmiştir. 10. asrın ikinci yarısı ve 11. asrın başlarında ise Doğu Roma İmparatorluğu, bugünkü Kuzey Suriye dediğimiz bölgede Antakya, Halep, Bâlis şehirlerinden Fırat Nehri'ne kadar olan hat boyunca bölgenin kuzeyine hâkim olduğu için Şam sınırları kuzey yönünde bir daralma yaşamıştır.

Sınırlar bu şekilde belirtildikten sonra Şam diyarının önemi ve güzelliği ile alakalı kaynakların belirttikleri bazı hususları genel olarak zikretmek yerinde olacaktır. İyilerin diyarı olarak nitelendirilen Şam, toprak bakımından bereketli, sâlihleri, zâhitleri ve mukaddes mekânları çok olan bir bölgedir⁶¹. Ayrıca Şam coğrafyası, ilk kıblenin olduğu mukaddes belde Kudüs şehrinin içinde olduğu, İbrahim, Eyyüb, Davud, Süleyman, Musa, İsa, Zekeriya ve Yahya Peygamber dâhil birçok peygamberin tevhit mücadelesi verdikleri yerlerin olduğu ve dünyada cennetin aktığı en güzel dört yerden birisi olarak anılan Dimaşk Gutası'nın bulunduğu bir bölgedir⁶².

Şam Diyarının Cünd (Askeri) Merkezleri

Şam diyarındaki cünd merkezleri Doğu Roma İmparatorluğu'nun bölge hâkimiyeti sırasında uyguladığı "tema" sisteminin de etkisi ile Hülefâ-i Râşidîn döneminde şekillenmeye başlamıştır. Emevîler ve Abbasîler dönemlerinde özellikle kuzey sınırı olan Avâsım ve Suğur şehirlerinde bazı değişiklikler de gerçekleştirilmiştir. Neticede genel olarak kaynaklarda belirtildiği üzere Şam diyarı beş merkeze ayrılmıştır. Bunlar; *Dimaşk, Filistin, Humus, Ürdün ve Kinnesrin* merkezleridir. Bu merkezler dışında *Avâsım* denilen sınır şehirleri de ayrı bir merkez olarak zikredilebilir⁶³. Bu merkezlerle ilgili ayrıntılı bilgi ayrı bir araştırma konusu olacağı için burada sadece merkezlere bağlı önemli şehirlerin isimleri zikredilecektir.

Dimaşk cündü; Merkez *Dimaşk* şehri olmak üzere, *Baniyâs, Sayda, Beyrut, Arka/İrka, Atrablus(Trablus), Ba'lebek, Cübeyl, Busra, Ezriat, Amman* şehirlerinden oluşmaktadır⁶⁴. Bu şehirlerin dışında kırsal bölgelerde nahiye tarzında daha küçük yerleşim birimleri de mevcuttur⁶⁵.

Filistin cündü; Merkez *Beytü'l-Makdis* (Kudüs) şehri olmak üzere, *Remle, Gazze, Askalan, Yafa, Arsûf, Kaysariya, Nablus, Beytü Cibrîn* şehirlerinden oluşmaktadır. Bunlar dışında daha küçük yerleşim birimleri de bulunmaktadır⁶⁶.

Humus cündü; Merkez *Humus* şehri olmak üzere, kıyı şehirleri *Lazkiye, Cebele, Antartus, Merakiyye* ve *Bulunyas*; iç bölgelerde ise *Selemiye, Tedmür, Hünâsıra, Kefertâb, Hüsnü'l-Hevâbî, Hama, Şeyzer, Fâmiye/Efamiye, Maaratü Numan, Sevverân, Latmin, Tellemennes, Akberta, Gilâs, Cûsiye, Şâira, Lübnan, Temeh, Celil, Süveyda ve Rafeniye* şehirleri olarak sıralanmaktadır.⁶⁷ Bu şehirlerin bazıları kaynaklarda

⁵⁸ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 165.

⁵⁹ Duman ve Ağarı, Çev., *Hudûdü'l-Âlem*, 108.

⁶⁰ Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân)*, 197.

⁶¹ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 33; el-Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, 2/ 463.

⁶² Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 151; Ciner, "Ahsenü't-Tekâsîm", 57, 59, 158.

⁶³ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 154; İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 165; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân)*, 198; İbn Havkal, 10. Asırda İslam Coğrafyası, 147 ; Opçin, "İbn Havkal'ın Sûretü'l-Arz Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi", 146 ;Ciner, "Ahsenü't-Tekâsîm", 161; Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar: Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri*, 343.

⁶⁴ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 54, 154; İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, 77; Ciner, "Ahsenü't-Tekâsîm", 72, 162; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebi Yakub İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâzih Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı (Kitâbu'l-Buldân)*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021), 140.

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar: Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri*, 301; Ciner, "Ahsenü't-Tekâsîm", 162.

⁶⁶ Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdazbih el-Bağdâdî el-Fârisî İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı, el-Mesalik ve'l-Memalik*, çev. Murat Ağarı, 2. Baskı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019), 76; Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı (Kitâbu'l-Buldân)*, 142-144; Duman ve Ağarı, Çev., *Hudûdü'l-Âlem*, 111 ; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 54, 154; Ciner, "Ahsenü't-Tekâsîm", 162; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân)*, 198.

⁶⁷ İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, 75; Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı (Kitâbu'l-Buldân)*, 137; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 54, 155; Ciner, "Ahsenü't-Tekâsîm", 162.

Kinnesrin cündü veya Avâsım bölgesi içerisinde de gösterilmektedir. Özellikle Halep şehrinin Hemdâniler dönemi ile önem kazanması sonrasında sayılan şehirlerden bazıları Halep'e bağlı şehirler içerisinde belirtilmektedir. Maarratü Numan ve Şeyzer şehirleri bu şehirlere örnek gösterilebilir⁶⁸.

Ürdün cündü; Merkez *Taberiye* şehri olmak üzere, *Sur, Akka, Kades, Lecûn, Beysân*, şehirlerinden oluşmakta olup bu şehirler dışında *Tibnîn, Fahl, Sevâd ve Kâbil* isiminde daha küçük şehirler de mevcuttur⁶⁹.

*Avâsım*⁷⁰ bölgesinin merkez şehri ise sırtını dağa yaslamış ve merkezinden Âsi nehrinin geçtiği *Antakya* şehridir⁷¹. Bölgeye bağlı yerleşim merkezleri ise *Kûrus, Cûme, Menbiç, Tizîn, Bûkâ, Bâlis ve Rûsâfetü'l-Hişâm* isimli idari birimlerdir⁷². *Şeyzer, Efâmiye, Maarratü Numân, Tell Bâşir, Kefertâb ve Selemiye* gibi nispeten biraz daha güneyde bulunan şehirler Humus cündünün şehirleri sayılsa da zaman zaman Avâsım bölgeleri içine de dâhil edildiği görülmektedir⁷³.

Şam diyarının Akdeniz sahilinde bulunan şehirlerini ise İbn Havkal (ö. 977 sonrası) güneyden kuzeye doğru şu şekilde sıralamıştır: Ferman, Meymos, Tebda, Askalan, Mahüz, Yafa, Kaysariye, Akka, İskenderûne, Sur, Azmun, Mahuz, Cibil, Besran, Enfa, Kalemun, Trablus, Antartûs, Merâkiye, Bayyas, Kible, Lazkiye, Karina, Suveyda, Sahra, İskenderun ve Payas şehirleri⁷⁴. Kudâme b. Câfer (ö. 948) ise sahil şehirlerini Hıms-Antartus cündü içinde Banyas, Lazkiye, Cebele, Herbâze; Dımaşk cündü içinde Arka, Trablus, Cübeyl, Beyrut, Sayda, Sarfend kalesi ve Adnun; Ürdün cündü içinde Sur, Akka ve Filistin cündü içinde Kaysariya, Arsuf, Yafa, Askalan ve Gazze olarak zikretmektedir⁷⁵. Ebü'l-Fidâ (ö. 1331) ise güneyden kuzeye Ariş, Gazze, Askalan, Yafa, Kaysariye, Aslis, Cübeyl, Trablus, Antartus, Merakiye, Banyas, Cebele, Lazkiye ve Antakya'nın limanı olan Suveydiye'ye ondan sonra İslam hududunu geçerek İskenderun kapısı ve sonra Payas ve 37,5 enlemindeki Tarsus şehrine kadar kıyı şeridinde bulunan yerleşim birimlerini sıralamıştır⁷⁶. (fig. 1, 2)

Şam Diyarındaki Dağlar

Şam coğrafyasında bulunan dağlar genellikle Akdeniz'e paralel bir şekilde kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Denizden uzak iç bölgelerde ise geniş çöller bulunmaktadır. Seyahatname ve coğrafya eserlerinde bölgedeki dağlar anlatılırken içinde bulunulan zaman ve bölgesine göre dağların hangi isimle anıldığı konularında zaman zaman farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu durum dağ isimlerinde farklılıklar oluştursa da geneli itibariyle benzerlikler oldukça fazladır.

İbn Hurdazbih (ö. 912) Şam diyarındaki dağlardan bahsederken Mekke Medine şehirlerinden geçerek Şam coğrafyasına kadar uzanan dağın Arc Dağı olduğunu, bu dağ silsilesinin Humus'taki Lübnan Dağı ile Dımaşk'taki Senîr Dağı'na bittiğini belirtmiştir. Aynı dağ silsilesinin buradan kuzeye doğru uzanarak Antakya şehrine vardığı ve burada Lukâm Dağı olarak isimlendirildiği belirtilmiştir⁷⁷. Kudâme b. Câfer (ö. 948) ise dördüncü iklim bölgesi içinde zikrettiği Şam diyarında 24 dağın bulunduğunu, bunlardan Dımaşk yakınlarında bulunan Kardağ isimli dağların uzunluğunun 83 mil olduğunu açıklamıştır. Ayrıca 45 mil uzunluğundaki Senîr Dağı ile 100 mil uzunluktaki Lukâm Dağları'nın da bölgenin önemli dağ silsilelerinden olduğunu ifade etmiştir⁷⁸. İbn Havkal (ö. 977 sonrası) eseri Suretü'l-Arz'da, Şam Suğuru ile Cezire Suğuru arasında Rum diyarında Lukâm Dağları'nın bulunduğunu, bu dağların 200 fersah⁷⁹

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 203.

⁶⁹ Ya'kübi, Ülkeler Kitabı (Kitâbu'l-Buldân), 141; Makdisî, Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm, 54; Ciner, "Ahsenü't-Tekâsîm", 162.

⁷⁰ Avâsım kelimesi sözlükte "korumak, engel olmak; sığınmak" anlamındaki asm (عصم) kökünden türemiş olup âsîmenin çoğulu şeklinde "koruyanlar, müstahkem mevkiiler" anlamına gelmektedir. Bu önemli mevkiiler, müslümanların cihad amacıyla sınırı aşmış düşman topraklarına girdikleri zaman veya gazâdan geri dönerken düşman saldırılarına karşı sığınıp korundukları bölgeler olduğu için bu adla anılmış yerlerdir. Bilgi için bakınız. TDV İslâm Ansiklopedisi, Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), "Avâsım" maddesi.

⁷¹ Ağarı, İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar: Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri, 358.

⁷² İbn Hurdazbih, el-Mesalik ve'l-Memalik, 75; Makdisî, Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm, 54,155.

⁷³ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 203.

⁷⁴ İbn Havkal, Sûretü'l-Arz, 165; İbn Havkal, 10. Asırda İslam Coğrafyası, 146; Opçin, "İbn Havkal'ın Sûretü'l-Arz Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi", 145.

⁷⁵ Kudâme İbn Cafer, Kitâbü'l-Harac, 157.

⁷⁶ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 39-41.

⁷⁷ İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı, el-Mesalik ve'l-Memalik, 172.

⁷⁸ Kudâme İbn Cafer, Kitâbü'l-Harac, 144.

⁷⁹ Fersah: Yol mesafe ölçüsüdür. Kâmus-i Osmânî'de 3 mil uzunluğundaki mesafe 1 fersah olup, 3 mil uzunluk ise 9.985 metre şeklinde ifade edilmiştir. Bilgi için bakınız. TDV İslam Ansiklopedisi, Yusuf Halaçoğlu, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), "Fersah" maddesi.

uzunluğunda olduğunu belirtmiştir. Lazkiye şehrinden güneye Humus'a doğru Behrâ ve Tenûh dağlarının uzandığı, buradan güneye doğru Şam coğrafyası boyunca bir kolu Kızıldeniz'e diğer kolu ise Mukattam'a kadar uzanan iki dağ silsilesinin devam ettiğini belirtmiştir⁸⁰. Hudûdü'l-Âlem adlı eserde ise Şam diyarında dağların güneyde Benî İsrâil sahrası ile Mısır arasında başladığı, kuzeye doğru Tûr-i Sinâ adında yüksek bir dağ ile devam ettiğini, sonrasında bu dağ silsilesinin kuzey-doğu istikametinde Zuar sınırına doğru girerek Şam diyarı içerisine doğru devam ettiği belirtilmiştir. İlaveten Tûr-i Sinâ'dan Zuar'a kadar olan bu dağın Haricîlerin dağı olduğu, dağın civarındaki halkın tamamının haricî olduğu zikredilmiştir. Zuar'dan Dımaşk sınırına kadar devam eden dağların Belkâ Dağları adını aldığı ve devamında Dımaşk'tan Humus'a kadar Lübnan dağı, Humus'tan Bağrâs'a kadar Dahrâ Dağı ve Tenûh Dağı, Bağrâs sınırından Serîr sınırının başına kadar ise Lukâm Dağı olarak isimlendirildiği belirtilmiştir⁸¹.

Ebü'l-Fidâ Şam coğrafyasında bulunan dağlar ile ilgili eserinde ayrıntılı bilgiler vermiştir. Şam diyarının güneyden kuzeye doğru uzanan kıyı hattı boyunca dağların güney ucunun Safed yakınına vardığını ve burada Kâr Dağı adıyla 59 derece 45 dakika boylam ile 32 derece enlemde konumlandığını ifade etmiştir. Devamında ise bu dağın kuzeye doğru uzanarak Dımaşk'ı geçtiği ve burada Senîr Dağı adını aldığı belirtilmiş olup dağın Dımaşk'a bakan tarafına ise Kasiyûn Dağı⁸² denildiğini kaydetmiştir. Aynı dağ silsilesi Ba'lebek'in batısına doğru uzanıp buranın karşısında Lübnan Dağı adını almıştır. Sonrasında dağ silsilesi Trablus şehrinin doğusuna vararak burada adını Akkâr Dağı olarak almış, oradan Trablus şehrinin bir günlük batısında bulunan Hısn'ül-Ekrâd'a, sonra kuzeye doğru uzanarak Hama, Şeyzer ve Efâmiye hizasında devam ederek burada Lukâm Dağları adını almıştır. Konuyla ilgili Batlamyus'un Kitabü'r-Resm adlı eserinde "Lukâm Dağı'nın 60 derece 50 dakika boylamda ve 35 derece 10 dakika enlemde olduğu, dağın 62 derece boylam ve 37 derece enleme kadar uzandığını nakledilmektedir. Lukâm Dağı kuzeye uzanmaya devam ederek Sahyûn, Şağr, Bağras ve Kusayr'a uğrayıp buradan Antakya'ya varır ki burada Amanos Dağları adını almıştır⁸³.

Şam diyarında var olan dağlardan birisi de Tûr Dağı'dır. İbranice'de Tûr, dağ anlamına gelmekte olup bu isim bazı dağlara özel ad olmuştur ki bunlardan birisi zeytine nispetle Rasul'ayn yakınlarında bulunan Tûr-i Zeytâ'dır. Aynı isimle Kudüs şehrinde de bir dağ bulunmaktadır. Tûr-i Sinâ hakkında ise ihtilaf olup bu dağın Eyle yakınında bulunduğunu veya Şam yakınında olduğu söylenmektedir. Ayrıca Sinâ'nın bu dağın bir taşı veya bir ağacı olduğu da rivayetler arasındadır⁸⁴.

Şam diyarındaki dağlarla ilgili ünlü seyyah İbn Battuta (ö. 1378) Akra Dağı'nın bölgenin en yüksek noktası olduğunu, burasının Türkmen yatağı olduğunu zikretmiştir. Yeryüzündeki dağların en bereketlisinin ise Lübnan Dağı olduğunu ifade eden ünlü seyyah, Lübnan Dağları'nın birbirine paralel iki dağ zinciri şeklinde oluştuğunu, aralarında meşhur Bekâ Vadisi'nin bulunduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Dımaşk şehrinin kuzeyinde konumlanan Kâsiyûn Dağı'nın zengin su kaynaklarına sahip ve güzel bahçelerin olduğu bir yer olduğu ve bu dağın sonunda mübarek Rabve'nin bulunduğu da müellif tarafından ifade edilmiştir⁸⁵. Bölgenin dağlarının kuzeyden güneye doğru genellikle kıyıya paralel şekilde iki sıra dağ silsilesi şeklinde uzandığı ve Anti Lübnan Dağları üzerinde konumlanan Hermon Dağı'nın 2814 metre yüksekliği ile Şam diyarının en yüksek noktası olduğu ifade edilmektedir⁸⁶.

Şam diyarı içerisinde yukarıda değinildiği üzere dağlar genellikle kuzey-güney yönünde kıyıya paralel şekilde uzanmakta, bölgenin doğu kesimleri çöl bölgelerinden ve geniş düzlüklerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu bölgelerde nüfus oldukça seyrek olup buna karşılık dağların yoğunlukta olduğu, su kaynakları ve verimli arazilerin bulunduğu bölgeler ile kıyı şeridinde nüfusun yoğun olduğu görülmektedir. Sonuçta Şam coğrafyasının kıyı şeridi ve buna paralel olarak uzanan dağlık alanlar ile bu dağlar arasında kalan verimli ve geniş ovalar ve akarsu kenarlarında şehirler kurulmuş, buralarda sosyal ve ekonomik hayat canlı bir şekilde yaşanmıştır.

⁸⁰ İbn Havkal, Sûretü'l-Arz, 166; İstahri, el-Mesâlik ve'l-Memâlik, 56.

⁸¹ Duman ve Ağarı, Çev., Hudûdü'l-Âlem min Meşrik ilâ Mağrib, 19,20.

⁸² el-Hamevî, Mucemu'l-Büldan, 2/465.

⁸³ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 76,77.

⁸⁴ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 77.

⁸⁵ Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrahim el-Levâtî et-Tancı İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnâmesi, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 123, 129, 148.

⁸⁶ Yıldız, "Seyahatnamelerde Şam", 6 ; Murat Serdar ve Murat Hanar, "Irak-Suriye Coğrafyasında XI. ve XII. Yüzyılda Meydana Gelen Doğal Afetler: Sel, Kuraklık, Deprem", içinde I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020), 182.

Şam Diyarındaki Nehirler

Yukarıda da değinildiği üzere Şam diyarının doğusu geniş düzlükler ve çöl bölgelerinden oluştuğu için akarsu yatakları açısından oldukça fakir bir durumdadır. Buna karşılık bölgenin batısı ise kuzeyden güneye uzanan sıra dağların varlığı nedeniyle akarsular açısından zengin sayılabilecek seviyededir. Bölgedeki akarsu varlığı ile alakalı kaynaklarda oldukça tafsilatlı bilgiler verilmektedir.

Makdisî, İslam coğrafyasında 12'si büyük 15'i küçük olmak üzere 27 nehirden bahsetmiş, 15 küçük nehir içinde ise Şam coğrafyasındaki Ürdün Nehri ile Antakya (Âsi) Nehri'ni zikretmiştir⁸⁷. Başka bir rivayette ise dördüncü iklim bölgesinde bulunan Şam diyarında 24 nehir ve kaynağının bulunduğu zikredilmiştir⁸⁸.

Şam coğrafyasında bulunan önemli akarsulardan birisi *Fırat Nehri*'dir. Bu akarsu bölgenin kuzey-doğu sınırlarını belirlemede, akarsuyun Şam diyarındaki uzunluğu 680 km'yi bulmaktadır⁸⁹. Rum diyarındaki Erzurum'un kuzeydoğusundan doğan Fırat Nehri, Malatya ve Samsat'ı geçerek Rum Kalesi'ne gelir. Oradan Birecik, Bâris, Câber Kalesi ve Rakkâ şehrini geçip doğuya yönelerek Rahbe ve Âne'yi aşarak Irak topraklarına girer. Irak topraklarında önce Habur Nehri sonra Dicle Nehri ile dört kol üzere birleşerek Basra Körfezi'ne dökülür⁹⁰. Fırat Nehri'ne akan kollardan birisi de *Belih Çayı*'dır. Harran arazisindeki Zehebâniye pınarından doğan Belih Çayı, doğuya doğru ilerleyerek Rakka şehrini kuzeyinden geçip şehrin güney tarafında Fırat Nehri ile birleşmektedir⁹¹.

Şam diyarında bulunan en büyük nehirlerden birisi *Asi Nehri*'dir. Bu nehre Hama ve Oronto Nehri de denilmektedir. Nehir ismini, kuzeye doğru aktığı, Rum topraklarından denize döküldüğü veya yatağının oldukça derin olup sulamaya elverişli olmadığı şeklindeki değerlendirmeler sonucunda almıştır⁹². Antakya bölgesinin nehri olduğu ifade edilen Asi Nehri'nin kaynağı Dımaşk arazisi olup⁹³ Kar Dağları arasından devam ederek Antakya şehri içerisine gelerek buradan güneye doğru bir kavis çizerek Süveydiye yakınlarından denize dökülmektedir⁹⁴. Ebü'l-Fidâ nehirle ilgili olarak tafsilatlı bilgi vererek nehrin başlangıcının Ba'lebek'e yakın şehrin bir konak kuzeyinde Ra's denen bir çiftlikten doğduğunu belirtmiştir. Sonrasında kuzeye doğru akarak Cûsiye'yi geçip Humus şehrinin batısındaki Kadeş Gölü'ne, buradan Humus şehrine, oradan da sırasıyla Resten, Hama, Şeyzer şehirlerini geçerek Efâmiye Gölü'ne dökülmektedir. Göl içerisinden bir çıkışla Derkuş üzerindeki Demirköprü'yü aşarak Lukâm Dağı'nın doğusunu geçip Antakya surları önünden ilerleyerek Süveydiye yanında Akdeniz'e dökülmektedir⁹⁵. Asi Nehri'ne birçok akarsu karışmaktadır. Bunlardan birisi *Afrin Nehri* olup bu nehir Rum diyarından çıkarak Râvendân ve Cûme'den sonra Amik Ovası'nda Karasu Nehri ile birleşmektedir. Afrin, Karasu ve Yağra Nehirleri tek bir nehir olarak Antakya Gölü'ne dökülüp buradan Antakya şehrine varmadan şehrin batısında Asi Nehri ile birleşmektedirler. Asi Nehri'nin yatağı derin olduğu için özellikle Hama toprakları üzerinde arazi su dolapları vasıtası ile sulanmaktadır.

Halep bölgesinde bulunan önemli akarsulardan birisi de günümüzde Halep Nehri olarak bilinen *Kuveyk Nehri*'dir. Bu nehrin kaynağı ile ilgili kaynaklarda farklı kayıtlar olsa da⁹⁶ nehrin Dâbık'a 7 mil⁹⁷ mesafede bulunan Sunyâb köyünden doğduğu kabul edilmektedir. 18 mil boyunca Halep'e doğru akan nehir, şehrin içinden geçerek⁹⁸ Kinnesrin'e doğru 12 mil, buradan Merc-i Ahmer'e doğru 12 mil boyunca akmaktadır. Kuveyk Nehri, doğduğu yerden Kinnesrin'in güneyinde bir çukurda kaybolduğu yere kadar toplamda 42 mil uzunluğundadır⁹⁹.

⁸⁷ Makdisî, Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm, 19.

⁸⁸ Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, 145.

⁸⁹ Serdar ve Hanar, "İrak-Suriye Coğrafyasında XI. ve XII. Yüzyılda Meydana Gelen Doğal Afetler: Sel, Kuraklık, Deprem", 182.

⁹⁰ Duman ve Ağarı, Çev., Hudûd'l-Âlem min Meşrik ilâ Mağrib, 29,30. ; Ciner, "Ahsenü't-Tekâsîm", 43. ; Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 61,62.

⁹¹ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 62.

⁹² Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 59,60.

⁹³ İbn Hurdazbih, el-Mesalik ve'l-Memalik, 177.

⁹⁴ Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l-Harac, 145.

⁹⁵ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 59,60.

⁹⁶ Geniş bilgi için bakınız. Hayri Alkan, "İslâm Coğrafyacılarında Halep Nehri", Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 6, 2 (2021): 470,471.

⁹⁷ Mil: Bir uzunluk ölçü birimi olup kara mili olarak 1 mil 1.609,3 metredir. Deniz mili cinsinden ise 1 mil 1.852,2 metreye denktir. "Mil", (Erişim Tarihi: 13.11.2022), [https://tr.wikipedia.org/wiki/Mil_\(birim\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Mil_(birim))

⁹⁸ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 227.

⁹⁹ İbn Hurdazbih, el-Mesalik ve'l-Memalik, 177; Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 227.

Şam coğrafyasının güneyinde “Ğavrı” çukuru olarak bilinen bölgede meşhur *Ürdün Nehri* bulunmaktadır. Şeria Nehri olarak da adlandırılan nehrin Taberiye şehrinin bulunduğu dağın eteklerinden çıktığı söylenir¹⁰⁰. Karmel Dağı’ndan geçerek Banyas Gölü’ne buradan da Taberiye Gölü’ne dökülmektedir. Ürdün Nehri Taberiye Gölü’nden çıkarak Beysan’a ulaşıp oradan Lût Gölü’ne (Ölü Deniz) dökülmektedir¹⁰¹.

Akarsu kaynağı yönünden Şam coğrafyasının en fakir bölgesi olan Filistin cündünde Remle şehri yakınlarından geçen Ebu *Futrus Nehri* bulunmaktadır. Nehrin kaynağı el-Halil dağı altındaki *Mecdelyaba* diye bilinen harap kalenin karşısındadır. Nehir doğudan batıya akarak Arsuf sınırının sonunda Akdeniz’e dökülmektedir¹⁰². Ebu Futrus Nehri küçük bir nehir olup 12 mil uzunluğundadır¹⁰³.

Dımaşk bölgesine bakıldığında bu bölgede *Berâdâ Nehri* bulunmaktadır. Nehir Dımaşk’ın üst tarafından doğarak şehrin içinden geçip bütün bölgeyi sulamaktadır. Sonra iki kola ayrılarak bir kolu bölgenin en uç tarafında buharlaşıp diğer kol ise Ürdün’e doğru bir kavis çizmektedir¹⁰⁴. Hudûd’l-Âlem isimli eserde Dımaşk çevresinde büyük bir nehir olmadığı belirtilmektedir¹⁰⁵. Buna karşılık sonraki asırlarda bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, muhtemelen Dımaşk’ı kastederek Şam bölgesinde akarsuların bol olduğunu, bölgedeki sekiz büyük nehrin Kasiyûn Dağı ilerisinde bulunan Kâhya Pınarı’ndan doğup bahçeler içinden ilerleyerek sekiz kol halinde Dımaşk’a yayıldığını kaydetmektedir. Müellif, bu akarsuların isimlerini Berdâ, Berîde, Banyas, Kasta, Tûra, Kanatü’l-Mize, Yeşkur ve Adıye olarak zikretmiştir¹⁰⁶.

Kaynaklarda yukarıda ifade edilen akarsular dışında Dımaşk çevresinde *Bânâs*¹⁰⁷, *Mizze* ve *Katat*¹⁰⁸ nehirleri, Kusayr ile Taberiye Gölü arasında *Yermük Nehri* ve üçüncü iklim bölgesinde bulunan Belkâ’nın merkezi konumunda olan harabe durumundaki Amman şehrinin alt tarafında *Zerkâ* isimli nehrin aktığı zikredilmiştir¹⁰⁹.

Şam Diyarındaki Göller

Şam coğrafyası göl bakımından fakir olup dönem kaynaklarında genel anlamda burada iki tane büyük gölden söz edilmektedir. Bunlar *Lût Gölü* (Ölü Deniz) ve *Taberiye Gölü*’dür. Bunlar dışında daha küçük göller olsa da mevsime göre azalıp artan sularının olması sebebi ile kaynaklarda kendilerinden fazla söz edilmemiştir.

Filistin diyarında bulunan Lût Gölü dünyadaki 11 tuzlu gölden birisidir. Suyunun acılığı ve çok tuzlu olmasından, içerisinde hiçbir canlının ve üzerinde hiçbir kuşun barınmadığı bir göl olarak tanımlanmaktadır¹¹⁰. *Lût Gölü*, Filistin’in Beytü Cibrîn idari merkezinde bulunup Buhayretü’l- Meyyite (Ölü Deniz)¹¹¹, Buhayretü’l-Müntihe (Fena kokulu göl) ve Buhayretü’l-Maklûbe (altüst olmuş göl) gibi adlar ile anılmaktadır¹¹². İbn Hurdazbih, gölün bulunduğu bölgenin Yahudi bölgesi olduğunu belirtmektedir¹¹³. Gölün ismi Müslümanlar arasında Hz. Lût’a nispeten Lût Gölü olarak adlandırılmıştır. Gölün içinde ve kıyılarında canlı yaşamadığından ve hakkında ölümcül efsaneler olmasından buraya “Ölüdeniz” anlamına gelen ifadeler de kullanılmıştır. Ayrıca Grek, Roma ve Arap müelliflerin eserlerinde ve Kitâb-ı Mukaddes’de, coğrafi konumu ve fizikî özellikleri sebebiyle bu göl için, “Doğu Denizi”, “Araba

¹⁰⁰ Ya’kûbi, Ülkeler Kitabı (Kitâbu’l-Büldân), 141.

¹⁰¹ Ebü’l-Fidâ, Ebü’l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü’l-Buldân), 59.

¹⁰² Ebü’l-Fidâ, Ebü’l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü’l-Buldân) 59.

¹⁰³ Ya’kûbi, Ülkeler Kitabı (Kitâbu’l-Büldân), 142.

¹⁰⁴ Ya’kûbi, Ülkeler Kitabı (Kitâbu’l-Büldân), 138; İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı, el-Mesalik ve’l-Memalik, 168; Ebü’l-Fidâ, Ebü’l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü’l-Buldân), 200; İbn Havkal, Sûretü’l-Arz, 174; Ciner, “Ahsenü’t-Tekâsîm”, 45.

¹⁰⁵ Duman ve Ağarı, Çev., Hudûd’l-Âlem min Meşrik ilâ Mağrib, 53.

¹⁰⁶ Yıldız, “Seyahatnamelerde Şam”, 84.

¹⁰⁷ Ciner, “Ahsenü’t-Tekâsîm”, 53.

¹⁰⁸ İbn Havkal, Sûretü’l-Arz, 174.

¹⁰⁹ Ebü’l-Fidâ, Ebü’l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü’l-Buldân), 59, 211.

¹¹⁰ Nasır-ı Hüseyin, Sefername, çev. Abdülvehap Terzi, 2. Baskı (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1967), 27; İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnamesi, 83; Duman ve Ağarı, Çev., Hudûd’l-Âlem min Meşrik ilâ Mağrib, 6; Fulcherius Carnotensis, Kudüs Seferi, çev. İlcan Bihter Barlas (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009), 128; İbn Havkal, 10. Asırda İslam Coğrafyası, 159.

¹¹¹ Ya’kûbi, Ülkeler Kitabı (Kitâbu’l-Büldân), 144.

¹¹² İbn Hurdazbih, el-Mesalik ve’l-Memalik, 79; TDV İslâm Ansiklopedisi, Mustafa L. Bilge, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), “Lut Gölü” maddesi.

¹¹³ İbn Hurdazbih, el-Mesalik ve’l-Memalik, 79.

(Vâdi'l-araba) Denizi", "Sodom ve Gomoro Denizi", "Zuğar Denizi"¹¹⁴," "Humriye (kırmızı soda) Gölü"¹¹⁵," "altüst olmuş göl", "tuz denizi", "zift denizi" gibi çeşitli isimler de kullanılmıştır¹¹⁶.

Lût Gölü Şam'a yakın bir bölge olan Zuğar içerisinde. Zuğar Bölgesi, 57 derece 10 dakika boylamında ve 30 derece enlemleri üzerindedir. Lût Gölü ise 59 derece boylamda ve 31 derece enlemler üzerinde bulunmaktadır¹¹⁷. Göl, karaların en derin yerini oluşturan Ğavr çukurunun bir kesimi içerisinde olup derinliği 790 metreyi aşmaktadır¹¹⁸. Göl içerisinde veya yüzeyinde humera¹¹⁹, hummar (asfalt)¹²⁰, veya klasik kaynaklarda "Lacus Asphaltitis" adıyla anılan "bitüm" denilen bir madde toplanmakta ve bu maddenin Nebatiler zamanında mumyalama işleminde kullanılmak üzere Mısırlılara satıldığı belirtilmektedir¹²¹. Gölün günümüzdeki derinliği ise yaklaşık 304 metre olup göl bu derinlik ile dünyanın en derin hipersalin gölü olma özelliğini göstermektedir¹²².

Lût Gölü'nün uzunluğu 3 günlük¹²³ genişliği ise 2 günlük mesafe olup¹²⁴ göle kuzeyden Ürdün Nehri dökülmektedir. Güneyden ise herhangi bir çıkışı yoktur¹²⁵. Gölün yakınında ise Lût kavminin diyarı vardır. Burası lanetlenmiş bir yer olduğu için ekin, hayvan ve bitki dâhil hiçbir şey yoktur. Bölgede Lût Peygamber'in türbesinin olduğu ve bunun yanında Yakîn Mescidi'nin bulunduğu belirtilmiş, mescidin yakınındaki mağarada Hz. Hüseyin'in kızı Fatma'nın kabrinin bulunduğunu İbn Battuta eserinde belirtmiştir¹²⁶.

Şam diyarının önemli göllerinden birisi de *Taberiye Gölü*'dür. Tatlı su kaynağına sahip olan göl, ğavr bölgesinin başlangıcında bulunup Banyas Gölü'nden gelen Ürdün (Şeria) Nehri buraya dökülmektedir. Taberiye Gölü, 58 derece boylam ve 32 derece enlemler üzerindedir. Gölün güney batısında Taberiye şehri bulunmaktadır¹²⁷. Makdisî eserinde gölün alt tarafında bir köprü bulunduğunu, bu köprüden geçen yolun Dimaşk şehrine gittiğini, Taberiye şehrinin içme suyunu bu gölden temin ettiğini belirtmiştir. Ayrıca gemilerin göl üzerinde seyrettiğini ve balık açısından gölün zengin olup suyunun ise kaliteli olduğunu zikretmiştir¹²⁸. Gölün yüzeyde kapladığı alan hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Sefernâme adlı eserde gölün 18 mil uzunluğunda ve 5 mil genişliğinde olduğu belirtilmekte; fakat şark coğrafyacılarının gölün uzunluğu ve genişliğini 5'er fersah ölçtükleri dile getirilmektedir¹²⁹. Kitâbü'l-Haraç isimli eserde ise gölün yuvarlak olduğu ve etrafının 33 mil uzunluğa sahip olduğu¹³⁰, dönemin Latin kaynaklarından birisinde de gölün 18 mil uzunlukta ve 5 mil genişlikte olduğu belirtilmektedir¹³¹. Hudûdü'l-Âlem'de gölün uzunluğu 12 fersah, genişliği ise 8 fersah olarak verilmiş¹³², Ebü'l-Fidâ ise gölün uzunluğunun 12 mil, genişliğinin de 6 mil olduğunu belirtmiştir¹³³. Konuyla alakalı İbn Battuta ise gölün uzunluğunun 6 fersah genişliğinin ise 3 fersah olduğunu belirtmiştir¹³⁴. Gölün ölçüleri ile ilgili verilen bilgilerin birbirinden farklı olmasında, müelliflerin bölgeyi farklı zamanlarda ziyaret etmeleri ve bilgileri aldıkları kaynakların çeşitlilik arz etmesinin yanında göl sularının mevsim ve zamana göre artıp azalmasının da etkisi olmuştur.

¹¹⁴ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 59.

¹¹⁵ İbn Havkal, Sûretü'l-Arz, 184.

¹¹⁶ TDV İslâm Ansiklopedisi, "Lut Gölü" maddesi.

¹¹⁷ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 51, 59.

¹¹⁸ TDV İslâm Ansiklopedisi, "Lut Gölü" maddesi.

¹¹⁹ Ya'kübi, Ülkeler Kitabı (Kitâbu'l-Buldân), 144.

¹²⁰ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 199.

¹²¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, "Lut Gölü" maddesi.

¹²² "Lût Gölü" (Erişim Tarihi 13.11.2022), https://tr.wikipedia.org/wiki/Lut_Gölü

¹²³ 1 günlük mesafe ortalama 25 km'dir. Bilgi için bakınız. İbn Havkal, 10. Asırda İslam Coğrafyası, 12.

¹²⁴ Duman ve Ağarı, Çev., Hudûdü'l-Âlem min Meşrik ilâ Mağrib, 6.

¹²⁵ Carnotensis, Kudüs Seferi, 128.

¹²⁶ İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnâmesi, 83.

¹²⁷ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 51; Duman ve Ağarı, Çev., Hudûdü'l-Âlem min Meşrik ilâ Mağrib, 7; Carnotensis, Kudüs Seferi, 121.

¹²⁸ Ciner, "Ahsenü't-Tekâsîm", 168.

¹²⁹ Nasır-ı Hüsrev, Sefername, 25.

¹³⁰ Kudâme İbn Cafer, Kitâbü'l-Harac, 145.

¹³¹ Carnotensis, Kudüs Seferi, 115; Mukadder Yıldız, "Fulcheriuc Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vakayinamesi" (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), 121.

¹³² Duman ve Ağarı, Çev., Hudûdü'l-Âlem min Meşrik ilâ Mağrib, 7.

¹³³ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 210.

¹³⁴ İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnâmesi, 91.

Şam coğrafyasında bu iki göl dışında, Dımaşk amilliklerinden Banyas yakınlarındaki *Banyas Gölü* - ki Ürdün Nehri bu gölden çıkarak Taberiye Gölü'ne dökülür-, Ba'lebek'in bir günlük batısında bulunan *el-Bikâ Gölü*, Dımaşk gutasının kuzey doğusunda bulunan *Dımaşk Gölü* ile *Kadeş*, *Efâmiye* ve *Antakya Gölü* de bulunmaktadır¹³⁵.

Şam Diyarındaki Vergiler

Şam coğrafyası ile ilgili kaynaklarda verilen önemli bilgilerden birisi de bölgeden toplanan vergi miktarlarıdır. Bu vergiler bölgenin ekonomik durumu hakkında değerlendirme yapmaya da olanak sağlamaktadır. Şam diyarının farklı eyaletlerinde toplanan vergiler birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu duruma eyaletlerin büyüklüğü, bu eyaletlere bağlı şehir, kasaba ve köy sayısının farklı olması, bölgedeki gayri Müslim varlığı, tarımsal ve ticari faaliyetlerin birbirinden farklı olması gibi çeşitli nedenler etki etmektedir.

Kaynaklarda Müslümanların Şam bölgesini ilk kez fethettikleri Hz. Ebu Bekir döneminde bölgeden alınan cizye miktarı konusunda her şahıs için bir cerib¹³⁶ ve bir dinar vergi alındığı bildirilmektedir. Hz. Ömer dönemine gelindiğinde ise altın sahibi olanlardan 4 dinar, gümüş sahibi olanlardan ise 40 dirhem alınması kararlaştırılmıştır. Halid b. Velid, Dımaşk şehrinin fethi sonrası şehir halkıyla yaptığı sulh anlaşmasına göre her erkekten bir dinar cizye ve yiyecek olarak bölgede bulunan Müslümanlara bir cerib buğday, zeytin ve sirke almıştır¹³⁷.

909 ve 918 yıllarında Şam coğrafyası içinde bulunan eyalet ve âmilliklerin toplam vergi tutarının 39 milyon dirhem olduğu belirtilmiştir¹³⁸. Bölgenin vergi gelirleri Ya'kûbî'nin (ö. 905) verdiği malumata göre şu şekildedir: Dımaşk'ın haracı 300 bin dinar, Filistin'in haracı araziler dâhil 300 bin dinar, Ürdün'ün haracı araziler dışında 100 bin dinar, Humus'un haracı araziler dışında 200 bin dinardır¹³⁹. İbn Hurdazbih (ö. 912) Dımaşk'ın haracının 400 bin dinar civarında olduğunu, Filistin'in haracının 500 bin dinar, Ürdün'ün haracının 350 bin dinar, Humus'un haracının 340 bin dinar ve Kinnesrin ile Avâsım haracının ise 400 bin dinar civarında olduğunu ifade etmektedir¹⁴⁰. Kudâme b. Cafer'in (ö. 948) verdiği bilgilere göre Dımaşk cündü âmilliklerinin yıllık gelirinin 110 bin dinar, Filistin cündünün yıllık gelirinin 195 bin dinar, Ürdün cündünün gelirinin 109 bin dinar, Humus âmilliklerinin yıllık gelirinin 128 bin dinar, Kinnesrin ve Avâsım'ın yıllık gelirinin de 360 bin dinar olduğu görülmüştür¹⁴¹. Konuyla ilgili Makdisî'nin (ö.390/1000 civarı) verdiği bilgilerde Kinnesrin ve Avâsım bölgesinden 360 bin dinar, Ürdün bölgesinden 160 bin dinar, Filistin bölgesinden 195 bin dinar ve Dımaşk bölgesinden 400 bin dinar gelir elde edildiği belirtilmiştir¹⁴².

Şam diyarında toplanan vergi miktarlarının 10. asrın başlarına göre bu asrın ortalarına gelindiğinde düştüğü gözlenmektedir. Gelirlerin düşmesinde, bölgede İslamlaşmanın artması ile gayri Müslimlerden alınan cizye ve haraç miktarının azalması, çıkan isyanlar ile merkezî otoritenin zayıflaması, yerel hanedanlar arasında yaşanan iktidar mücadeleleri ve ekonomik faaliyetlerdeki olumsuz gelişmeler etkili olmuştur. Merkezî otoriteyi yeniden temin etmek ve isyanları bastırmak için bölgeye atanan valiler zamanla bağımsız hareket etmeye başlamış ve buradan topladıkları vergileri merkeze göndermek yerine kendi idari ve askeri ihtiyaçları için kullanmaya başlamışlardır. Bütün bu gelişmeler merkezin vergi gelirlerini düşürmüştür.

Sonuç

Tarih boyunca iktidar mücadelelerinin merkezinde olan kadim Şam diyarı, İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in son dönemlerinde Müslüman ordularının seferlerine sahne olmaya başlamıştır. Hz. Ömer dönemine gelindiğinde bölgenin neredeyse tamamı kısa sürede fethedilerek uzun yıllar devam edecek

¹³⁵ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân), 51-53.

¹³⁶ Cerib: Kelime olarak "vadi" anlamına gelen cerib kavramı, belirli büyüklükte bir arazi parçası için kullanılmış olup kelimenin çoğulu ecribe ve cürbândır. İslâmiyet'in ilk dönemlerinde ziraî toprakların ve emlakın ölçülmesinde, özellikle haraç topraklarında verginin tayin edilmesinde resmî alan ölçü birimi olarak kullanılan cerib, 1366,0416 m²'ye denk gelmektedir. Ağırlık ölçü birimi tarzında ise yaklaşık olarak 132 litreye denk geldiği ifade edilmektedir. Bilgi için bakınız. TDV İslam Ansiklopedisi, Mustafa Fayda, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), "Cerib" maddesi.

¹³⁷ Belâzuri, Fütühu'l-Büldân, 177.

¹³⁸ İbn Havkal, Sûretü'l-Arz, 189.

¹³⁹ Ya'kûbî, Ülkeler Kitabı (Kitâbü'l-Büldân), 137, 141, 142, 145.

¹⁴⁰ İbn Hurdazbih, el-Mesalik ve'l-Memalik, 75-79; İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı, el-Mesalik ve'l-Memalik, 72-77.

¹⁴¹ Kudâme İbn Cafer, Kitâbü'l-Harac, 153.

¹⁴² Makdisî, Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm, 189.

olan İslam hâkimiyeti bu topraklarda başlamıştır. Bölgede sırasıyla Emevîler, Abbasîler, Tolunoğulları, İhşîdîler, Hemdânîler ve Fatımîler egemen olmuş, 11. asrın son çeyreğinde ise Selçuklu Devleti'ne bağlı Türkmenler hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. Şam coğrafyası jeopolitik konumu, medeniyetlerin beşiği olması ve kadim dinlerin merkezi konumunda bulunması gibi çeşitli etkenler sebebiyle siyasi ve ekonomik açılarından önemli bir bölge olmuştur. Şam coğrafyası bu özellikleri ile tarihin farklı zamanlarında çok sayıda hükümdar, devlet adamı ve âlimi de bünyesinde yetiştirmiştir. Özellikle Orta Çağ'da siyasi ve ilmi açıdan önemli bir merkez olması, insanların değişik amaçlarla yaptıkları seyahatlerinin de bu bölgeye kaymasını sağlamıştır.

10. ve 11. asırda bölge ile alakalı kaleme alınan coğrafya ve seyahatname türü eserlere bakıldığı zaman Şam coğrafyasının sınırlarının oldukça geniş olduğu görülmektedir. Bu tarihlerde sınırlar kuzeyde Toros ve Anti Toros Dağları'nın bulunduğu Tarsus, Adana, Maraş Malatya hattı ile Fırat Nehri'nin batısından Rakka şehrine; güneyde Gazze ve Eyle şehirlerinden Sina Çölü ile Akabe Körfezi'ne, doğuda Şam Çölü'ne kadar uzanmaktadır. Batıda ise Rum Denizi olarak da adlandırılan Akdeniz bulunmaktadır. Dolayısı ile Şam diyarı bugünkü Ortadoğu bölgesi dediğimiz coğrafyanın tamamını içine alan bölgeyi oluşturmuştur. Bu geniş coğrafyanın etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi için bölge, eyalet (cünd) merkezlerine ayrılmıştır. Bu merkezler Dımaşk, Ürdün, Filistin, Kinnesrin ve Humus şehir merkezleri ve bunlara bağlı kasaba ve köylerden oluşmuştur.

Bölgede bulunan dağlar genellikle batı kesiminde toplanmış ve sahil şeridinde paralel olarak kuzey-güney istikametinde uzanmıştır. Dağlar geçtiği bölgelerde Lükam, Lübnan, Anti Lübnan, Karmel, Behrâ, Tenûh, Kasiyûn, Senir gibi çeşitli isimler ile anılmıştır. Bölgenin doğusunda dağlık alanlardan ziyade geniş çöller bulunmaktadır. Bölgenin batısında bulunan dağlar akarsuların da kaynağını oluşturmaktadır. Dımaşk gutasını sulayan Berâdâ Nehri, Humus cündüne ait verimli toprakları sulayan Asî Nehri ve Antakya Ovası'nı sulayan yine Asî Nehri ile Afrin Çayı ve Karasu nehirleri önemli akarsulardan bazılarıdır. Bölgenin kuzey doğusunda Fırat Nehri bulunmakta olup Cezîre bölgesi ile ayrılan sınırı oluşturmaktadır. Şam coğrafyası göl bakımından fakirdir. Bölgede iki tane önemli göl bulunmaktadır. Bunlar; Lût Gölü ve Taberiye Gölü'dür. Lût Gölü sularının acı olması ve içinde canlı barınamaması nedeni ile insanların genellikle faydalanamadıkları bir göldür. Taberiye Gölü ise sularının tatlı olması sebebi ile balıkçılık açısından oldukça verimli olup Taberiye şehrinin su ihtiyacının karşılandığı önemli bir göldür. Bu iki göl dışında mevsim şartları ve zamana göre varlığını sürdüren veya yok olan küçük göllerde bölgede mevcuttur. Diğer taraftan 10. asırda Şam coğrafyasında toplanan vergi miktarlarının bölgenin ekonomik seviyesi ve refah düzeyini göstermesi açısından ne derece önemli olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra bölgedeki siyasi ve ekonomik istikrarı bozucu gelişmelerin vergi gelirlerini olumsuz yönde etkilediği de bir gerçektir. Sonuç olarak Şam diyarı, kadim tarihi ve geniş sınırlara sahip coğrafyası ile 10. ve 11. asırlarda siyasi, sosyal ve ekonomik olarak önemli bir merkez olma özelliğini korumuştur.

Kaynakça

- Ağarı, Murat. "İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 47/2 (2006): 195-214.
- Ağarı, Murat. İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar: Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002.
- Algül, Hüseyin. İslam Tarihi. C. II ve IV İstanbul: Gonca Yayınevi, 1991.
- Alkan, Hayri. "İslâm Coğrafyacılarında Halep Nehri". Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 6/2 (2021): 464-77.
- Alptekin, Çoşkun. Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Ataş, Hacı. "Hâlid b. Velîd'in Komutanlığı ve Azledilmesi". Muş Alpaslan Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi 3 (2020): 34-50.
- Ayan, Necmettin ve Firdevs Özen. "Tarihsel Süreç İçinde Selçuklular Devrinde Halep Kalesi". Turkish Studies 12/1 (2017): 33-54.
- Aydın, Hasan. "İbn Kalanîsi, Hayatı ve Eserleri 'Zeylû Tarihî Dımaşk' Tercümesi (s.142-549)". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.
- Balcı, İsmail. İlk İslam Fetihleri ve Savaş-Bariş İlişkisi. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Belâzurî, Ebu'l- Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud. Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri). Mustafa Fayda tarafından çevrildi. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Bosworth, Clifford Edmund. İslam Devletleri Tarihi: (Kronoloji ve Soykütüğü Elkitabı). Erdoğan Merçil ve Mehmet İpşirli tarafından çevrildi. İstanbul: Oğuz Yayıncılık, 1980.
- Carnotensis, Fulcherius. Kudüs Seferi. İlcan Bihter Barlas tarafından çevrildi. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- Ciner, Osman. "El-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi". Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2018.
- Duman, Abdullah ve Murat Ağarı, Çev. Hudûdü'l-Âlem: Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib. 2. Baskı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020.
- Ebü'l-Fidâ, İsmail b. Ali el-Eyyübî. Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân). Ramazan Şeşen tarafından çevrildi. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- Hamevî, Ebu Abdullah Şihabuddîn Yâkût b. Abdullah el-. Mucemu'l-Büldân. 2. Baskı. Beyrut: Darü's-Sadır, 1995.
- Istahri, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî. el-Mesâlik ve'l-Memâlik. Beyrut: Daru Sâdır, 2004.
- İbn Battuta, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrahim el-Levâtî et-Tancı. İbn Battuta Seyahatnâmesi. A. Sait Aykut tarafından çevrildi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî. 10. Asırda İslam Coğrafyası. Ramazan Şeşen tarafından çevrildi. 3. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
- İbn Havkal. Sûretü'l-Arz. Leyden: Beril Matbaası, 1938.
- İbn Hazm el-Endelüsî, Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm. Halifeler ve Fetihler. Şaban Öz tarafından çevrildi. Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 2004.
- İbn Hurdazbih, Ebu Kasım Ubeydullah b. Abdullah. el-Mesalik ve'l-Memalik. Leyden: Beril Matbaası, 1889.
- İbn Hurdazbih, Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdazbih el-Bağdâdî el-Fârisî. Yollar ve Ülkeler Kitabı, el-Mesalik ve'l-Memalik. Murat Ağarı tarafından çevrildi. 2. Baskı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer. El Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi. Mehmet Keskin tarafından çevrildi. C. XII. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- Kesik, Muharrem. "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye Politikası ve Sonuçları". I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu Bildirileri, 397-411. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020.
- Kudâme İbn Cafer. Kitabü'l-Harac. Ramazan Şeşen tarafından çevrildi. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Kurtbaş, Melek. "Haçlı Seferlerinde Halep (1097-1124)". Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

- Külekcı, Cahit. "Hz. Ömer'in Halid b. Velid ile İlişkisi". Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu Bildirileri. Ed. Ali Aksu, II:41-54. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Makdisî, Şemseddin Ebi Abdullah Muhammed. Ahsenü't-Tekâsım fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm. Ed. M. J. De Goeje. 8. Baskı. Leyden: Beril Matbaası, 1909.
- Nasır-ı Hüsrev. Sefernâme. Abdülvehap Terzi tarafından çevrildi. 2. Baskı. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1967.
- Ocak, Ahmet. Selçukluların Dinî Siyaseti 1040-1092. İstanbul: Kronik Kitap, 2022.
- Opçin, Emine. "İbn Havkal'ın Sûretü'l-Arz Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi". Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015.
- Öztürk, Kemal. Yetim Kalan Ülke Suriye. Ankara: Anadolu Ajansı, 2014.
- Öztürk, Özgür. "Melikşah Zamanında [1072-1092] Büyük Selçuklu Devletinin Dinî Siyaseti". Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Samur, Sebahattin. "Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.
- Serdar, Murat ve Murat Hanar. "Irak-Suriye Coğrafyasında XI. ve XII. Yüzyılda Meydana Gelen Doğal Afetler: Sel, Kuraklık, Deprem". I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu Bildirileri, 179-96. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020.
- Severcan, Şefaattin. Din-Siyaset İlişkisi Asr-ı Saadet Dönemi. Ankara: Fecr Yayınevi, 2020.
- Severcan, Şefaattin. Hz. Muhammed Davetten Devlete Medine. Ankara: Fecr Yayınevi, 2019.
- Severcan, Şefaattin. Hz. Muhammed İslam Daveti Mekke. C. I. Ankara: Fecr Yayınevi, 2019.
- Sevim, Ali. Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Sevim, Ali. Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah. Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular. Ali Sevim tarafından çevrildi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Suyûtî, Celâleddîn. Halifeler Tarihi. Onur Özatağ tarafından çevrildi. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr. Târîhu't-Taberî. Cemalettin Saylık tarafından çevrildi. Cilt 3. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. Cengiz Tomar. 44 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. Hakkı Dursun Yıldız. 44 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. Mustafa Fayda. 44 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. Mustafa Fayda. 44 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. Mustafa Bilge. 44 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. Yusuf Halaçoğlu. 44 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. Mustafa Bilge. 44 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Ya'kûbî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebi Yakub İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâzih. Ülkeler Kitabı (Kitâbu'l-Büldân). Murat Ağarı tarafından çevrildi. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021.
- Yıldız, Betül. "Seyahatnamelerde Şam". Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018.
- Yıldız, Mukadder. "Fulcheriuc Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vakayinamesi". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Yılmaz, Halil İbrahim. "İslam'ın Erken Döneminde Şam Bölgesindeki Askerî-İdarî Bölgelerin (Cünd/Ecnâd) Oluşumu ve Bizans (Doğu Roma) Toprak Sisteminin Etkisi". İslam Araştırmaları Dergisi 45 (2021): 69-102.

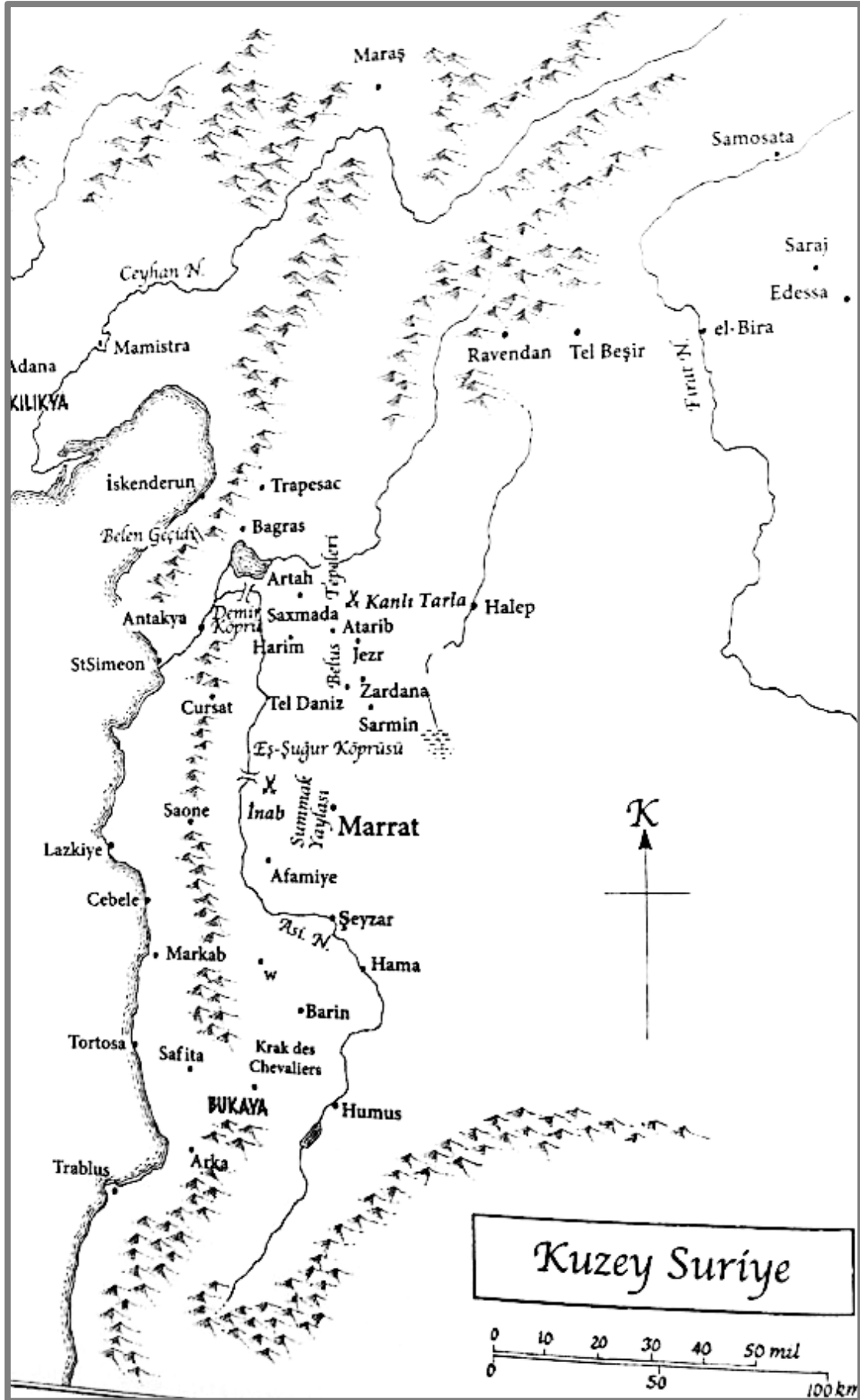

Fig 2: Kuzey Suriye Kaynak Thomas Asbrigde Haçlı Seferleri 2014.

Fig. 3: Filistin ve Güney Lübnan Kaynak Thomas Asbrigde Haçlı Seferleri 2014.

Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Nadir Nadi'nin Demokrasi Algısı*

Nadir Nadi's Perception of Democracy during the Transition to Multi-Party Life

Dilek TARİKÇİ*

Özet: Türkiye’de çok partili hayata geçiş süreci demokratikleşmenin önemli bir aşamasıdır. Bu süreçte Cumhuriyet gazetesinin kurucusu Yunus Nadi’nin oğlu Nadir Nadi, yazıları ile demokrasiye yön vermiş, halkın siyasi bilincinin gelişmesine ve özgürce tercih yapabilmesine katkı sağlamıştır. Atatürk İlke ve İnkılaplarına bağlı bir aydın olan Nadi, çok partili hayata geçiş sürecini demokrasi denemesi olarak nitelendirmiş, bu denemenin başarıya ulaşması için demokrasinin kurallarına ve ilkelerine uyulması gerektiğini vurgulamıştır. Nadi’nin görüşüne göre demokrasi, sadece seçim yapmak değil, aynı zamanda hukukun üstünlüğü, basın özgürlüğü, insan hakları, eğitim, ekonomi, dış politika gibi alanlarda da ilerleme kaydetmek demektir. Bu çerçevede Nadi, 1946-1950 yılları arasında Cumhuriyet gazetesinde kaleme aldığı yazılarında, iktidar ve ana muhalefet partisinin demokratikleşme sürecindeki rollerini, sorumluluklarını, eksikliklerini ve başarılarını eleştirel bir gözle incelemiş ve değerlendirmiştir. Çalışmada; Türkiye’nin demokratikleşme dönemini Nadir Nadi’nin perspektifinden anlamak amacı ile Cumhuriyet gazetesinin 1946-1950 yılları arasındaki tüm sayıları taranmış, Nadir Nadi’ye ait olduğu tespit edilen köşe yazıları kategorilere ayrılarak içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Abstract: Turkey's transition to multi-party life is an important stage of democratization. In this process, Nadir Nadi, the son of Yunus Nadi, the founder of Cumhuriyet newspaper, shaped democracy with his writings and contributed to the development of the political consciousness of the people and their free choice. Nadi, an intellectual committed to Atatürk's Principles and Reforms, characterized the transition to multi-party life as an experiment in democracy and emphasized that the rules and principles of democracy must be followed in order for this experiment to succeed... In his view, democracy meant not only holding elections but also making progress in areas such as the rule of law, freedom of the press, human rights, education, economy and foreign policy. In this framework, Nadi critically examined and evaluated the roles, responsibilities, shortcomings and achievements of the ruling and main opposition parties in the democratization process in her articles in Cumhuriyet newspaper between 1946 and 1950. In this study, in order to understand Turkey's democratization period from Nadir Nadi's perspective, all issues of Cumhuriyet newspaper between 1946 and 1950 were scanned and the columns of Nadir Nadi were categorized and analyzed by content analysis method.

Anahtar Kelimeler: Nadir Nadi, Çok Partili Hayat, Demokrasi

Keywords: Multi-Party Life, Nadir Nadi, Democracy

Giriş

26 yıl boyunca Cumhuriyet gazetesinin başyazarlığını yapan ve Atatürk’ün devrimlerine bağlılığı ile tanınan Nadir Nadi, 23 Haziran 1908 yılında Muğla’nın Fethiye ilçesine bağlı Kaya köyünde doğmuştur. Kendisi Cumhuriyet gazetesinin kurucusu olan Yunus Nadi’nin oğludur. İlköğrenimini İstanbul

* Bu makale yazarın Dr. Öğr. Üyesi Onur Çelebi danışmanlığında hazırladığı “Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Nadir Nadi’nin Demokrasi Algısı (1950-1960)” isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Tarih Bölümü, Bursa/TÜRKİYE, dilektarikci@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7496-5698>

Nişantaşı'ndaki Yeni Mektep'te tamamlayan Nadir Nadi ortaöğrenimine Galatasaray Lisesi'nde devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın başlaması üzerine babası Yunus Nadi Millî Mücadelede yer almak istediği için Ankara'ya gitmiş beraberinde ailesini de götürmek zorunda kalmıştır. Bu sebepten dolayı iki yılını Ankara'da geçirmiş, öğrenimini Ankara Lisesi'nde sürdürmüştür. Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra ise ailesi İstanbul'a geri dönmüş ve Nadir öğrenimini 1930 yılında Galatasaray Lisesi'nde tamamlayabilmiştir. Bu yıllarda sanata olan ilgisinin gelişmeye başlamasıyla da keman dersleri almaya başlayan Nadi, Mozart'ın eserleri ile tanışması üzerine evrensel müziğe hayranlık duymuş ve keman çalmayı hayati boyunca hobi olarak devam ettirmiştir¹.

Nadir Nadi, Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra yükseköğrenimi için Avusturya'ya gitmiştir. Viyana Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde üç yıl Siyasal Bilgiler alanında eğitim görmüş ve yükseköğrenimine devam ettiği bu yıllarda baba mesleği olan gazeteciliğe ilk adımını Viyana'da Yabancı Muhabirler Derneği'ne üye olarak atmıştır. İlk başyazılarını ise Viyana'dan babası Yunus Nadi'nin kurucusu olduğu ve başyazarlığını yaptığı Cumhuriyet gazetesine göndermiştir. Nadi gazeteğe gönderdiği ilk yazısında Menemen'de yedek subay olarak bulunan öğretmen Mustafa Fehmi Kubilay'ın şeriat isteyen kişiler tarafından katledilmesine değinmiş, kaleme aldığı bu yazısıyla Kubilay Anıtı'nın yapılmasında etkili bir isim olmuştur².

Nadi'nin Viyana'da bulunduğu yıllarda 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın olumsuz etkilerinin bölgede devam ettiği görülmektedir. Ülkede dış ticaret açığı oluşmuş, işsizlik artmış, halkın alım gücü düşmüş ve sanayi üretimi azalmıştır. Bu mali kriz neticesinde ortaya çıkan siyasal karışıklıklar ve toplumsal kargaşalardan dolayı Nadi, eğitimine daha fazla devam edemeyip İsviçre'ye geçmek zorunda kalmıştır. Lozan Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'ne kayıt olduktan sonrasında yükseköğrenimini 1935 yılında burada tamamlamıştır. Yükseköğrenimini tamamladıktan sonra ise Sosyalist devriminin olumlu etkilerinin yaşandığı dönemde Rusya'ya kısa bir ziyarette bulunmuştur. Burada edindiği izlenimlerini ise kaleme aldıktan sonra Türkiye'ye dönüş yapmış, Cumhuriyet gazetesinin çeşitli birimlerinde mesleğini icra etmeye başlamıştır³.

Nadi, babası Yunus Nadi'nin yakın dostu olan Atatürk'ü çocukluğundan beri tanıyan ve onun ideolojilerinden etkilenen bir gazetecidir. Babasıyla birlikte meclise gittiği zamanlarda Atatürk ile karşılaşan ve onunla kısa sohbetler eden Nadi, yazılarında bu anılarına yer vermiş, hatta Atatürk'ün kendisine keman çalmayı bırakıp düşünür olmasını tavsiye ettiğini de anlatmıştır⁴.

1938 yılına gelindiğinde ise CHP genel merkezinde Atatürk'ün ölüm vaktinin yaklaştığı ve yerine kimin geçeceği konuşulmaya başlandığı sıralarda 10 Kasım sabahı merkeze Atatürk'ün vefat ettiği haberi gelmiştir. Ölüm gerçeğini kabullenmekte zorlanan Nadi, vazifesi gereği bunu halka duyurmakla da sorumlu olduğu için o günün gazetesinin ilk sayfasında yeniden düzenleme yapmış ve Atatürk'ün vefatını büyük harfler ile yazarak acı haberi İstanbul halkına duyurmuştur⁵.

1941 yılında Nadi, Berin Hanım ile evlenmiş, 1945 yılında babası Yunus Nadi'nin vefatı üzerine daha önce çeşitli görevler üstlendiği Cumhuriyet gazetesinin yönetimini devralmıştır⁶. Ayrıca II. Dünya

¹ Filiz Gülsevin, "Demokrat Parti Döneminde Nadir Nadi Gazeteciliği" (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009), 82.

² Gülsevin, "Demokrat Parti Döneminde Nadir Nadi Gazeteciliği", 85.

³ İlknur M. 30 Ağustos 2003, "Başyazar Nadir Nadi". Cumhuriyet.

⁴ İlknur 2003.

⁵ Nadir Nadi, Perde Aralığından (İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1965), 13.

⁶ Ayşe Elif Emre Kaya, "Cumhuriyet Gazetesi'nin Demokrat Parti'nin Basın Politikalarına Bakışı: Nadir Nadi'nin Başyazıları Üzerine Bir İnceleme", Erciyes İletişim Dergisi 1\4 (2010): 64.

Savaşı'nın etkilerinin devam ettiği bu süreçte de durumu yakinen incelemek üzere yurtdışına gitmiş İngiltere Fransa, Polonya gibi ülkelere ziyaretlerde bulunmuştur⁷.

Nadi'nin Cumhuriyet'in başına geçtiği dönemde İkinci Dünya Savaşı son bulmuş, tüm dünyada ve Türkiye'de demokratik rejiminin gerekliliğinden bahsedilmeye başlanmıştır. 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması sonucu Türkiye'de çok partili hayata geçilmiştir. Seçim kanununun değişmesi ile de Nadi siyasete adım atmış, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti bünyesinden bağımsız Muğla Milletvekili seçilerek meclise girmiştir. Bu bağlamda siyasi hayattaki vazifesine devam etmek istemesinden dolayı 1954 yılındaki seçimlerde de yine DP'den adaylığını koymuş bu kez de İstanbul milletvekili olarak Meclis'te yerini almıştır. Parlamentodaki görevine başladıktan kısa süre sonra Nadir Nadi bağımsız bir Türk Temsilcisi olarak Avrupa konseyine seçilmiş ve 6 yıl kadar bu vazifeyi yerine getirmiştir. 1962 yılında ise ortaklarıyla yaşadığı anlaşmazlıklar sebebi ile gazetede yazılarına ara vermek durumunda kalmıştır. 1964 yılında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından kontenjan senatörlüğüne seçilen Nadir bu görevde de 6 yıl kadar kaldıktan sonra 1970 yılında tekrar Cumhuriyet gazetesinin başına geçmiştir⁸.

12 Mart 1971 Müdahalesi'nin yaşanması üzerine ise Nadi, bir grup meslektaşı ile birlikte Cumhuriyet gazetesinden ayrılmak zorunda kalmış, bu durum gazete okurları tarafından tepki ile karşılanmıştır. Gazetenin satışı ciddi oranda düşünce Nadir Nadi gazetenin diğer ortakları tarafından görevine yeniden davet edilmiş ve yaşamının sonuna kadar Cumhuriyet gazetesinde yazılarını yazmaya devam etmiştir. 20 Ağustos 1991 tarihinde ise kalp yetmezliği nedeniyle hayatını kaybetmiş, Edirnekapı Şehitliğine defnedilmiştir⁹. Vefatından yıllar sonra yazmış olduğu gazete yazıları ve ortaya koymuş olduğu eleştiri, gezi yazısı, fıkra, deneme türündeki eserlerinden dolayı 1983 yılında Çağdaş Gazeteciler Derneği tarafından Özel Onur Ödülüne layık görülmüş, 1988 yılında da TÜYAP Kitap Fuarında Onur Yazarı seçilmiştir. Ödül, Nadi'nin gazetecilik ve yazarlık alanındaki başarılarını ve katkılarını takdir etmek için verilmiştir.

Bu çalışmada 1946-1950 yılları arasında Nadir Nadi'nin Cumhuriyet gazetesinde ele almış olduğu demokrasi içerikli yazıları incelenmiştir. Nadi'nin bu çerçevede Cumhurbaşkanı'nın Tarafsızlığı, Seçim Sistemi, Basın Özgürlüğü, 12 Temmuz Beyanname ve Antidemokratik Kanunlar gibi konulara değindiği görülmüştür. Genel çerçevede ise bu temaların Türkiye'de demokratikleşme ile doğrudan etkili faktörler olduğu tespit edilmiştir.

Çok Partili Hayata Geçiş

Yukarıda ifade edildiği üzere Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra devletin ve CHP'nin başına "Değişmez Genel Başkan" "Milli Şef" gibi ünvanları taşıyan İsmet İnönü geçmiştir. İnönü'ye CHP'nin 1938 Olağanüstü Kurultayı'nda verilen bu ünvanların demokratik bir anlayışın aksine otoriter bir tutumu yansıttığı görülmektedir. Ancak dönemin koşullarına bakıldığında ise ülkenin refahı ve savaş sonrası hızla kalkınması ile devrimlerin uygulanması için bu anlayış elzem kabul edilmiştir. Buna karşın zamanla bu otoriter yaklaşım baskı rejimine dönüşünce muhalif sesler çıkmaya başlamış, örgütlenmeler artmıştır¹⁰. Örgütlenmeler arasında en bilineni, Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi'dir (MKP). MKP 1945 yılında kurulan ilk muhalefet partisidir. Bu ve benzeri muhalif oluşumlar sonucunda ise ülkede demokrasinin temel ilke ve gerekleri kamuoyunda yüksek ses ile tartışılır olmuştur¹¹.

⁷ Nadi, Perde Aralığından, 38.

⁸ Yaşar Özkandaş, "Tek Partili Dönemden Çok Partili Siyasal Yaşama: Nadir Nadi", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi 18/36 (2022): 846.

⁹ "Nadir Nadi'yi Anıyoruz". Cumhuriyet, 20 Ağustos 1998.

¹⁰ Gülsevin, Demokrat Parti Döneminde Nadir Nadi Gazeteciliği, 10.

¹¹ Ahmet Ali Ugan, "İsmet İnönü Türkiye'sinin İç ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış (1938-1950)" (Yüksek Lisans Tezi, Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2014), 137.

1945 yılı hem dünya hem Türkiye açısından siyasi zeminde birçok olgunun değişmeye başladığı bir dönemdir. Bu süreçte hem iç hem de dış faktörler ile Türkiye’de çok partili hayata geçişin işaretleri verilmiştir. İç faktörlerden bazıları Cumhuriyet Halk Partisi’nin içindeki muhalif sesler, toplumun siyasi ve ekonomik talepleri, basının özgürlük istekleri ve sivil toplum kuruluşlarının gelişmesidir. Dış faktörler ise İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası sistem, Türkiye’nin Batı bloğuna yakınlaşması, Birleşmiş Milletler üyeliği ve Marshall Planıdır¹².

Dünya çapında demokrasi rejimine geçişin ilk adımı müttefik devletlerin katılımı ile gerçekleştirilen San Francisco Konferansı’nda atılmıştır. Türkiye’de ise MKP’nin kurulmasından sonraki ilk önemli adım 1945 yılında CHP içindeki muhalif milletvekillerinin Dörtlü Takrir Önergesi’ni hazırlayıp meclise sunması ile atılmıştır. Başta Adnan Menderes olmak üzere Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Celal Bayar’ın imzasını taşıyan bu önerge Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunulmuş ancak dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından önerge reddedilmiştir¹³. Bunun üzerine Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü Cumhuriyet Halk Partisi’nden istifa ederek 7 Ocak 1946 tarihinde ileride iktidarda yer alacak olan Demokrat Parti’yi kurmuşlar ve genel başkan olarak da Celal Bayar’ı seçmişlerdir¹⁴. Kurulan bu yeni partinin CHP tabanından gelmesine dönemin önemli gazetecilerinden olan Nadir Nadi olumlu bakmıştır. Çünkü demokrasinin işleyebilmesi için Demokrat Parti’nin Atatürk İlke ve İnkılaplarına bağlı kalacağını düşünmektedir. Demokrat Parti’nin kurucu liderleri 9-10 Ocak 1946 yılında basına açık düzenledikleri ilk toplantıda parti programının içeriğine değinerek milli egemenlik, hukuk devleti, demokrasi, özgürlük, adalet gibi ilkelerin önemine vurgu yapmışlardır¹⁵. Nadi’ye göre parti programında yer alan bu demokratik ilkeler sayesinde ülke hak ettiği refah düzeyine kavuşabilecek, hiçbir kişi veya grubun isteğine göre özgürlükler kısıtlanmayacak, düşünce, söz, yazı özgürlüğü baskıcı bir rejim tarafından ortadan kaldırılmayacaktır. Bu bağlamda çok partili sistemi öngören yeni rejim vasıtası ile artık Türkiye’deki meclis faaliyetlerinde kişilerin değil fikirlerin çatışması sağlanacak ve demokrasi demagojiye kurban edilmeyecektir. Aksi bir durumda ise ülkenin bağımsızlığı ve devrimler ile elde edilen hak ve özgürlükler kaybedilecektir¹⁶.

1946-1950 Siyasal Gelişmeler Bağlamında Nadir Nadi'nin Demokrasi Algısı

Demokrat Parti, daha fazla demokrasi, özgürlük ve kalkınma talep eden bir parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı muhalefet rolünü üstlenmiştir. Muhalefet, demokratik bir düzenin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Çünkü muhalefetin varlığı iktidarın denetlenmesini, halkın taleplerinin yüksek sesle dile getirilmesini, çoğulcu ve katılımcı bir siyasetin gelişmesini sağlamaktadır. Nadi ise muhalefetin yalnızca düşünce ve fikirlerin ayrışması değil, aynı zamanda kişinin psikolojik haliyle de ilgili olduğunu savunur. Ona göre saltanat döneminde yöneticilerin halk üzerindeki etkisi büyük olduğu için yöneticilerin karakter ve davranışları muhalefetin niteliğini belirlerken; demokrasi döneminde ise halk siyasete doğrudan katılım sağlamış, muhalefet psikolojik bir olgu olmaktan çıkıp fikri bir sistem haline gelmiştir. Aslında Nadir’in de yeni sistemden beklentisi tam olarak budur¹⁷. Yani ülke yararına alınacak kararlar yalnızca akıl, mantık ve bilim ışığında olmalı, mecliste basında yapılacak tartışmalarda yalnızca fikirlerin gücüne önem verilmelidir.

¹² Ferhat İlgen, “Türk Siyasal Hayatında Çok Partili Hayata Geçiş Süreci: İç ve Dış Siyasette Yaşanan Gelişmelerin Genel Değerlendirmesi”, *Journal of Universal History Studies* 3/1 (2020): 126-147.

¹³ Özkandaş, “Tek Partili Dönemden Çok Partili Siyasal Yaşama”, 866.

¹⁴ Eyüp Öz, “Demokrat Parti’nin Kuruluşu ve İzmir’de Teşkilatlanma Süreci (7 Haziran 1946-9 Eylül 1946)”, *Journal Of Emerging Economies And Policy* 7/2 (2022): 544.

¹⁵ Pervin Demirci, “1946 ve 1950 Seçimleri: Siyaset, Bürokrasi, Propaganda ve Demokrasiye Geçiş Eğilimleri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (1946): 122.

¹⁶ Nadi N. 07 Ağustos 1946, “Yanlış ve Doğru Yollar”. *Cumhuriyet*.

¹⁷ Nadi N. 27 Eylül 1946, “Hissi Muhalefetten Fikri Muhalefete”. *Cumhuriyet*.

Atatürk, bağımsız Türk milletinin içte ve dışta egemenliğini sağlamış, hak ve özgürlüklerini koruyarak halkın özgürce yaşamasına olanak tanımıştır. CHP' de kurulduğu zaman aynı amaçları benimsemiştir. Hürriyet kavramının önemini benimseyerek istibdat rejimine son vermiş, yıllarca bunun için mücadelelerde bulunmuştur. Bu yüzden Nadi, CHP'nin halkın ihtiyaçlarına cevap veren idealist bir parti olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Kendisi Halk Partisi'nin gücünü temelini ve kuruluş ilkelerinin oluşturduğunu düşünürken, partinin zayıflamasının nedeninin ise CHP'nin tek parti olarak iktidarda kaldığı süre boyunca oluşan rehavetten kaynaklandığını söylemektedir. Ayrıca partideki bazı devlet adamlarının kendilerine yöneltilen eleştirileri kişisel algılamaları da partinin birçok kesime karşı hoşgörüsüz bir tutum sergilemesine yol açmış, bu da CHP'nin halk nezdindeki etkisinin büyük ölçüde azalmasına sebep olmuştur¹⁸. Durum böyle iken CHP'ye olan sevgisi ve manevi bağlılığı devam eden Nadi, Halk Partisi'nin artık devrim yapmak için devrim yapan bir parti olmaktan çıkıp kendini yenileyerek sadece sosyal-ekonomik bir programın uygulayıcısı olması gerektiğini düşünmektedir¹⁹. Böylece iki parti arasında sağlıklı bir rekabet ortamı oluşabilir ve ülke yararı için güzel işler yapılabilirdi. Demokrat Parti ve Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla Türkiye'de 'Çok Partili Hayat' başlamış, buna karşın iktidar muhalefet çekişmeleri genellikle CHP ve DP arasında yaşanmıştır. Çünkü Demokrat Parti kurulduktan kısa bir süre sonra özellikle köylü kesiminin ve meclis içindeki tabanın desteğini alarak hızla büyümüş, bu güç de Demokrat Parti'nin ana muhalefet partisi olarak kabul edilmesini sağlamıştır²⁰. Oysa CHP Demokrat Parti'yi iktidarı elinden alacak bir güç olarak değil yalnızca rekabet ortamı oluşturup hükümeti denetleyecek müstakil bir grup gözü ile görmüştür²¹. Bu nedenden dolayı Demokrat Parti'ye olan ilgi ve destek Cumhuriyet Halk Partisi'ni endişelendirmiş, yapılacak seçimler öncesinde yeni düzene uyum sağladığını göstermek için CHP bazı değişikliklere gitmiştir. 10 Mayıs 1946 yılında CHP 2. Olağanüstü Kurultayı toplanarak "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" unvanlarını kaldırmıştır, parti içindeki müstakil gurubu feshetmiş ve tek dereceli seçim sistemine geçme kararı almıştır²². Ancak alınan bu kararlara rağmen yine de demokratik olmayan kanunlar ile bir seçim yapılmıştır.

21 Temmuz 1946 yılında çoğunluk sistemi ile ilk genel seçimler yapılmış, CHP üstünlük sağlamıştır. Seçimde her ilin milletvekili sayısı nüfusa göre belirlenmiş, ancak seçmenlerin oyları il sınırları içinde kalmıştır. Seçimin açık oy gizli sayım ve adli teminattan uzak antidemokratik kanunlar ile yapılmış olması eleştirilmiş, hile ve yolsuzluk iddialarını güçlendirmiştir. Bunun üzerine DP ile CHP arasında sert bir rekabet yaşanmıştır²³. Nadir, CHP'nin 1946 seçimlerinde seçimleri eski usul ile hareket etmesini eleştirmiş yazılarında da sık sık seçim kanununun değişmesi gerektiğine değinmiştir. Çünkü ona göre mevcut seçim kanunu demokratik sisteme hiçbir fayda sağlamayacaktır. Yanlış politikalar uygulanmaya devam ettiği sürece de ülke daha büyük zararlar ile karşı karşıya kalacaktır. Bu yüzden seçim kanunları ülke çıkarları ve demokrasinin işleyişi açısından önemlidir²⁴. Çünkü ülkedeki tüm kurumlar bu mekanizmanın ışığında çalışmaktadır. Bu çalışma aynı zamanda milli iradenin ülke yönetimine yansması da demektir.

Yukarıda ifade edildiği üzere yapılan seçim sonrasında CHP ve DP arasındaki siyasi rekabet daha gergin bir hal almıştır. DP, seçimlerde hile yapıldığını ileri sürmüş ve CHP'yi baskıcı ve antidemokratik olmakla suçlamıştır. CHP ise, DP'yi ülkede iç karışıklık çıkarmak isteyen komünist ve gerici olmakla itham etmiştir. Oysa bu ithamın aksine Demokrat Parti kuruluş amacı ile yalnızca Nadi'ye değil halka da umut olmuş, kurucularının Atatürk İnkılaplarından yetişmiş olması ülkenin yararına sayılmıştır²⁵. İktidarın

¹⁸ Nadi N. 11 Ağustos 1946, "Halk Partisinin Kuvveti ve Zaafı". Cumhuriyet.

¹⁹ Nadi N. 13 Ocak 1946, "Yeni Partinin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı". Cumhuriyet.

²⁰ Yaşar Özüçetin, "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri" Türkler 16 (2002): 73.

²¹ Onur Çelebi, "Türkiye'de Demokrasi'nin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri", Turkish Studies 10\1 (2015): 255.

²² Özüçetin, "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri", 8.

²³ Onur Çelebi, "Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 10\54 (2017): 286.

²⁴ Nadi N. 28 Ağustos 1946, "Fırtınadan Sonra" Cumhuriyet.

²⁵ Nadi N. 10 Eylül 1946, "Bu Dönüş Nereye?". Cumhuriyet.

antidemokratik kanunlar ile ortaya koymuş olduğu politikalar karşısında başarıları sınırlı kalınca Demokrat Partili yöneticiler, Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı daha etkin bir muhalefet yürütebilmek için kendi içinde birlik ve disiplin sağlama kararı almışlardır²⁶. Bunun üzerine 7 Ocak 1947 de Demokrat Parti'nin Birinci Kurultayı Ankara'da yapılmıştır.

Demokrat Parti'nin Birinci Olağanüstü Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir muhalefet partisinin yaptığı ilk kongre olmasının yanında aynı zamanda Türkiye'de siyasal bir partinin gerçekleştirdiği ilk demokratik kongre olması açısından önemlidir²⁷. Nadir, Demokrat Partinin bu güçlü muhalif tavrını desteklemekle birlikte, DP'nin Atatürk rejiminden sonra ortaya çıkan en şanslı oluşum olduğunu da düşünmektedir. Çünkü ona göre Demokrat Parti CHP'nin yaşadığı zorlukları yaşamayacak karşılaştığı engeller ile mücadele etmek zorunda kalmayacaktır²⁸. Toplanan bu kurultay ile parti programı, tüzüğü ve yönetim organları belirlenmiş, parti içindeki farklı görüşler dile getirilip tartışılmıştır²⁹. Ayrıca dış politika, NATO üyeliği, basın ve ifade hürriyeti, tarım ve köylü sorunları gibi meseleler de gündeme gelmiştir. Kurultayda ele alınan en önemli meselelerden bir diğeri de Demokrat Parti'nin Hürriyet Misakı olmuştur. Bu misak ile Demokrat Parti, iktidara geldiği takdirde halkın siyasal, sosyal ve ekonomik haklarını genişleteceğine ve koruyacağına dair halka sözler vermiş³⁰, tek parti dönemindeki antidemokratik kanunların halen devam ettiğine dair eleştirilerde bulunmuş, demokrasiye uygun politikalar talep etmiştir³¹. İstenilen değişiklikler yapılmadığı takdirde ise 'Sine-i Millete' döneceklerini ifade etmişlerdir³². Nadir, Demokrat Parti'nin bu etkin muhalif tavrı ile ülke için çok büyük adımlar atıldığını, milletin kendi kendini yönetecek medeniyet düzeyine ulaştığını düşünmektedir. Görülen o ki; halk reyini kullanırken akıl ve sağduyu ile hareket etmiş kendilerini temsil etmeleri için meclise hacı hocaları değil Atatürk'e inanan aydınları göndermiştir³³. Bu bağlamda güçlü bir şekilde siyasette yerini alan Demokrat Parti'den beklenen ise; prensiplerine sıkı sıkıya bağlı kalarak o ilkeler doğrultusunda ülke yararına işler başarmaktır.

Kurultayda Hürriyet Misakı'nın dışında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün tarafsızlığı da gündeme gelmiştir. Demokrat Partililer Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün hem devletin hem de CHP'nin başında olmasını eleştirmiştir³⁴. Nadi de demokrasi rejiminde bu eski usulün devam etmesini uygun görmemektedir. Çünkü bugün tarafsız davranan bir Cumhurbaşkanı, yarın farklı bir sebeple taraflı davranabilir. Bu sebeple demokrasinin gereği olarak, parti başkanlığı ile devlet başkanlığı birbirinden ayrılmalı, Cumhurbaşkanı'nın siyasi görüşü, ülkenin siyasetini belirlememelidir³⁵. Demokrasi ilkeleri doğrultusunda hareket etmeye gayret eden Demokrat Parti liderleri, Cumhurbaşkanı İnönü'nün tarafsız olmasını ve muhalefet partilerine eşit muamele göstermesi gerektiği fikrini savunmuşlardır. Bu talep, sadece bir parti için değil demokrasi için de temel bir ilkedir. Ancak CHP Demokrat Parti'nin bu konudaki eleştirilerini olumsuz karşılamış, iki parti arasındaki münasebet daha da gerginleşmiştir. İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin yumuşatılması adına Bayar ve İnönü görüşmüş, bu görüşmeler neticesinde İnönü, 12 Temmuz 1947 yılında bir beyanname yayınlamıştır. Beyanname, CHP'nin demokrasiye bağlılığı, DP'nin meşruiyeti,

²⁶ Ahmet Gülen, "Türkiye'de Demokratikleşme Sürecinin İlk Yansımaları: 1946 Genel Seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15/30 (1946): 242.

²⁷ Alpaslan Öztürkci, "Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi", *Cedrus* 7 (2019): 744.

²⁸ Nadi N. 08 Ocak 1947, "Demokratların Kongresi". *Cumhuriyet*.

²⁹ Öztürkci, "Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi", 745.

³⁰ Öztürkci, "Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi", 750.

³¹ Nadi N. 10 Ocak 1947, "Demokrasinin Alfabeti". *Cumhuriyet*.

³² Oğuz Kaan, "Demokrat Parti'nin İkinci Kongresinde Kabul Edilen Milli Teminat Anı'nın İktidar-Muhalefet İlişkilerine Etkisi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37 (2021): 513.

³³ Nadi 1947.

³⁴ Oğuz Kaan, "İktidar ve Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde Demokrat Parti'nin Birinci Kongresi", *Akademik Hassasiyetler* 8/15(2021): 170.

³⁵ Nadi 1947.

seçimlerin serbest ve adil olması, basın özgürlüğü, yargı bağımsızlığı, anayasa ve kanunlara saygı gibi konular vurgulanmıştır³⁶.

İnönü iktidar partisi CHP ile muhalefet partisi DP arasındaki gerginliği azaltmak ve demokratik sistemin işleyişini güvence altına almak için bu bildiriye gerekli görmüştür. Nadi'ye göre, demokrasinin tesis edilmesi, sağlıklı bir şekilde işlemesi ve siyasi faaliyetlerin başarılı olması için bu gerekli bir adımdır. Kendisi küçük hamlelerin büyük değişimlere yol açacağını düşünmüş ve demokratik sistemin işleyişi için Cumhurbaşkanı'nın hakem rolünü üstlenmesi ve zamanın getirdiği şartlara uygun hareket etmesi gerektiğine yazılarında sık sık değinmiştir³⁷. Demokratikleşme sürecinde önemli bir rol oynayan 12 Temmuz Beyannamesi, muhalefetin varlığını ve meşruiyetini tanımakta, iktidarın muhalefete eşit davranacağını ve tarafsız kalacağını taahhüt etmektedir³⁸. Beyanname Türkiye'de siyasi partilerin konumunu ve ilişkilerini belirlemesi açısından da önemli bir belge niteliği taşımaktadır. İnönü bu taahhüt ile CHP ve DP arasındaki siyasi rekabeti yumuşatmaya ve demokratik sistemin işleyişine katkı sağlamayı amaçlamıştır³⁹.

12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra Halk Partisi'nin siyasetteki yeri merak konusu olmuştur. Bazı iddialara göre parti içinde iki farklı görüş ayrılığı yaşanmış ve hatta karşıt görüşlü bazı milletvekillerinin üçüncü bir parti kurmayı planladığı söylenmiştir⁴⁰. 12 Temmuz Beyannamesi'ne karşı çıkan ve CHP'nin DP ile uzlaşmasını istemeyen bir grup içinde yer alan Recep Peker 26 Ağustos 1947 tarihinde CHP Gurup toplantısında görüşünü açıklayıp parti gurubundan güvenoyu talep etmiştir⁴¹. Nadir, Peker'in zaman kaybetmeyip beyannameyi kabul etmesinin ülke yararına daha doğru olacağını düşünürken⁴² Peker'in talebi ile oylama gerçekleşmiş ancak oy birliği sağlanamamıştır. Peker, 35 red oyuna karşı 303 kabul oyu ile güvenoyu almıştır⁴³. Görülen odur ki CHP içerisinde Recep Peker'in başını çektiği müfritler ile demokratik adımları destekleyen ılımlı 35'ler gurubu arasında görüş ayrılığı yaşanmıştır. Nadir 35'lerin taşıdığı ruhun sadece 35 kişiyle sınırlı olmadığını düşünmektedir. Birçok milletvekili de onlarla aynı fikirdedir⁴⁴. Yani meclis içindeki çoğunluk, ileri bir demokrasiye kavuşmak için köklü değişiklikler yapılması gerektiğini düşünmektedir. Nitekim hükümetinin parti içinde güven kaybettiğini gören Peker, ılımlı 35'lerin ve Demokrat Parti mensuplarının baskısına daha fazla karşı koyamamış sağlık nedenlerini gerekçe göstererek görevinden istifa etmiş yerine Hasan Saka hükümeti kurulmuştur⁴⁵. Nadi'ye göre Peker'in müfrit tavrı, 12 Temmuz Beyannamesi'nde ifade edilen demokratik değerlere ters düşmüş ve bu da hem partisinin iç çatışmasını körüklemiş hem de halkın güvenini kaybetmesine sebep olmuştur. Yeni rejim, intikal döneminin sancılarını rağmen halka umut verici gelişmeler vaad ederken Peker'in bu davranışı, yeni ve eski düzen arasındaki uyuşmazlığı derinleştirecek ve iktidardakilerin manevra yapma imkanını zorlaştıracaktır. Bu nedenle demokrasiye giden bu yolda artık iktidarda kimin olduğu değil, kökten dinci ve gelenekçi zihniyetlere karşı dirençli bir şekilde savaşımaya devam etmek önemlidir⁴⁶.

Peker'in istifasından kısa süre sonra İnönü parti kimliğini bir tarafa bırakarak iç siyasetteki soğuk savaşı sonlandırmak için sahaya inmeye karar vermiş, eşitlik ilkesini vurguladığı yurt gezilerine

³⁶ Kaan, "İktidar ve Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde Demokrat Parti'nin Birinci Kongresi", 178.

³⁷ Nadi N. 13 Temmuz 1947, "İnönü'nün Demeci". Cumhuriyet.

³⁸ Hüseyin Çavuşoğlu, "12 Temmuz Beyannamesi Süreci ve Beyannamenin Türk Siyasal Hayatına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 12\23 (2021): 148.

³⁹ Çavuşoğlu, "12 Temmuz Beyannamesi Süreci ve Beyannamenin Türk Siyasal Hayatına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme" 146.

⁴⁰ Nadi N. 26 Temmuz 1947, "Demokratların Beyannamesi". Cumhuriyet.

⁴¹ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020), 41.

⁴² Nadi N. 06 Eylül 1947, "35'ler ve 47'ler". Cumhuriyet.

⁴³ Ahmad ve Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), 41-42.

⁴⁴ Nadi 1947.

⁴⁵ Çelebi, "Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı", 289.

⁴⁶ Nadi N. 11 Eylül 1947, "Şahıs Değil Zihniyet". Cumhuriyet.

başlamıştır⁴⁷. Ancak iktidar ve muhalefet arasındaki bu bahar havası yalnızca CHP içindeki kesimleri değil Demokrat Parti içindeki bazı muhalif gurupları da rahatsız etmeye başlamıştır. Bu muhalifler DP ve CHP'nin işbirliği yaptığını iddia etmiş, Hürriyet Misakı'nı hatırlatarak DP'nin meclisten ayrılmasını talep etmiştir. Bu talep karşısında Demokrat Parti liderleri Yusuf Kemal Tengirşenk, Emin Sazak gibi önde gelen isimleri partiden çıkarmıştır. Çıkarılan bu şahıslar mecliste Müstakil Demokratlar gurubunu oluştururken bir kısmı da Hikmet Bayur önderliğinde Millet Partisi'ni kurmuştur⁴⁸. Nadir, bu partinin CHP ve DP'ye karşı mücadele vermek için kurulduğunu ifade etmektedir⁴⁹. Ancak parti halktan beklediği desteği görememiş ve 1950 seçimlerinde yalnızca 4 milletvekili çıkarabilmiştir⁵⁰. Bu bölünmeler ile CHP ve DP sertlik yanlısı olan guruplardan arınmışlardır. Öte yandan Recep Peker'in yerine hükümeti kurmuş olan Hasan Saka 1949 yılında başbakanlıktan ayrılmış ve yerine Şemsettin Günaltay gelmiştir. Günaltay hükümeti, CHP'nin tek parti döneminin son hükümetidir. Şemsettin Günaltay CHP'nin liberal (muhafazakâr) kanadının önde gelen isimlerinden biri olduğu için halk yeni hükümeti genel itibariyle olumlu karşılamıştır⁵¹. Nadir Nadi de demokratik ve özgürlükçü bir siyaseti benimsediğini düşünmesinden dolayı Günaltay Hükümetinden umutludur⁵². Yeni hükümet kanunlar karşısında herkesin eşit muamele göreceğine, siyasal katılımın demokratik esaslara bağlı olunacağına, din-vicdan hürriyetinin ve basın özgürlüğünün sağlanacağına dair çeşitli vaatlerde bulunarak iktidara gelmiş ve bu vaatlerin çoğunu da yerine getirmiştir⁵³. Özellikle kanun önünde herkesin eşit sayılacağına dair vurgu yapılması Günaltay Hükümeti'nin hukuksuzluklara son verme konusunda kararlı olduğunu göstermektedir⁵⁴. Ancak yeni hükümetten asıl beklenen tüm bunlardan ziyade güvenilir bir seçim yasası ile ülkeyi seçimlere götürmesidir⁵⁵. Nadir de Seçim Kanunu'nda yapılacak değişikliğin ülkedeki çözüm bekleyen bütün davaların anahtarı olacağını belirtmektedir. Çünkü ona göre güvenli bir seçim yapıldığı takdirde ülkenin kaderi işbaşındaki adamların lütfuna bağlı kalmayacaktır⁵⁶.

Bu dönemde ikisi küçük biri büyük olmak üzere üç kuvvete karşı savaş veren Demokrat Parti Ankara'da İkinci Büyük Kongresi'ni yapmıştır. Küçük kuvvetlerden biri Müstakil Demokratlar diğeri de Millet Parti'sidir. Bu iki küçük kuvvet birleşerek Demokrat Parti kurucularını davaya ihanetle suçlayıp DP'yi içerden vurmak maksadı ile harekete geçmiş, DP'nin CHP ile danışıklı dövüş yaptığını iddia etmiştir. Büyük kuvvet olan CHP ise iki küçük kuvvetin aksine DP'yi kanun yolundan ayrılıp ihtilal metotları yoluna sapmakla suçlamıştır⁵⁷. Bu mücadeleler karşısında kendi yolunu kendi çizmek isteyen DP, parti tüzüğüne "Milli Teminat Andı" adı verilen metni eklemiştir⁵⁸. Bu metin ile Demokrat Parti; demokrasiye olan bağlılığını, Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı muhalefetini, milli birlik ve egemenliğin önemini, demokratik usullere uygun bir seçim kanununun oluşturulmasını vurgulamıştır⁵⁹. Milli Teminat Andı ile Demokrat Parti siyasi kimliğini ve vizyonunu ortaya koymuştur. Temel amaç ise Seçim Kanunu'nun demokratik ilkeler doğrultusunda yeniden düzenlenmesini ve halkın iradesinin özgürce ortaya konulmasını sağlamaktır⁶⁰. Nadir de halk idaresinin sağlanması için vatandaşa güven verecek, şüphe uyandırmayacak, kötü niyetleri

⁴⁷ Çelebi, "Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı", 289.

⁴⁸ Çavuşoğlu, "12 Temmuz Beyannamesi Süreci ve Beyannamenin Türk Siyasal Hayatına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", 149.

⁴⁹ Nadi N. 23 Temmuz 1948, "Millet Partisi". Cumhuriyet.

⁵⁰ Çavuşoğlu, "12 Temmuz Beyannamesi Süreci ve Beyannamenin Türk Siyasal Hayatına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", 149.

⁵¹ Ugan, "İsmet İnönü Dönemi Türkiye'sinin İç ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış (1938-1950)", 126.

⁵² Nadi N. 22 Ocak 1949, "Hayırlı Bir Başlangıç". Cumhuriyet.

⁵³ Kaan, "Demokrat Parti'nin İkinci Kongresinde Kabul Edilen Milli Teminat Andı'nın İktidar-Muhalefet İlişkilerine Etkisi", 414.

⁵⁴ Nadi 1949.

⁵⁵ Ugan, "İsmet İnönü Dönemi Türkiye'sinin İç ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış (1938-1950)", 127.

⁵⁶ Nadi N. 25 Ocak 1949, "Ümid". Cumhuriyet.

⁵⁷ Nadi N. 21 Haziran 1949, "Hava". Cumhuriyet.

⁵⁸ Ugan, "İsmet İnönü Dönemi Türkiye'sinin İç ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış (1938-1950)", 127.

⁵⁹ Kaan, "Demokrat Parti'nin İkinci Kongresinde Kabul Edilen Milli Teminat Andı'nın İktidar-Muhalefet İlişkilerine Etkisi", 515.

⁶⁰ Kaan, "Demokrat Parti'nin İkinci Kongresinde Kabul Edilen Milli Teminat Andı'nın İktidar-Muhalefet İlişkilerine Etkisi", 519.

akla getirmeyecek bir Seçim Kanunu'na ihtiyaç olduğunu düşünmektedir⁶¹. DP Milli Teminat Andı ile seçimlere katılma şartlarını belirlemiş, Hürriyet Misakı'nda bahsedilen ancak yerine getirilmeyen vaatleri hatırlatarak CHP'ye çağrıda bulunmuştur⁶². Demokrat Parti kurulduğu günden bu yana kötü niyetler, kanunsuz muameleler, kaba ihtiraslar karşısında tahammül, sabır ve sağduyu göstererek feragat duygusuna sahip olduğunu kanıtlamıştır. Milli Teminat Andı ile de bu fedakarlığının karşılığı olarak özgürlük rejiminin ülkede tamamen yerleştiğini görmeyi arzu etmektedir⁶³. Tüm bu gelişmeler neticesinde ise Günaltay hükümeti seçim konusunu ciddi şekilde ele almış, 16 Şubat 1950 tarihinde yeni Seçim Kanunu'nu çıkarmıştır. Kanuna göre bir sonraki seçim, seçmenlerin siyasi iradelerini özgürce ve eşit olarak ifade edebilmesi için tek aşamalı, genel, eşit ve gizli oy, açık sayım esaslarına göre gerçekleştirilecek; sandık kurullarının oluşumunda siyasi parti temsilcilerine yer verilip seçim süreci yargı denetiminde yürütülecektir. Günaltay Hükümeti'nin çıkarmış olduğu bu yeni Seçim Kanunu Demokrat Parti'nin varlığını sürdürmesinde ve 1950 seçimlerinde iktidara gelmesinde önemli rol oynamıştır⁶⁴.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinde yalnızca Seçim Kanunu'nun değil basın da etkili bir unsur olduğu görülmektedir. Demokratikleşmenin önemli bir adımı olan çok partili hayata geçişte DP'nin kurulması basını umutlandırmış, Demokrat Parti basın tarafından mevcut düzeni değiştirecek bir kurtarıcı olarak görülmüştür⁶⁵. Çünkü 1931 yılında yürürlüğe giren Matbuat Kanunu'nun 50.maddesi olan "ülke çıkarlarına ters düşmesi durumunda gazeteleri geçici olarak kapatma yetkisinin hükümete verilmesi", basın özgürlüğünü ciddi anlamda kısıtlamakta ve devletin basın üzerindeki denetimini artırmaktadır⁶⁶. Bu durum, iktidarın basın tarafından hangi koşullarda olursa olsun eleştiriye tahammül edemediğini göstermektedir⁶⁷.

Demokrat Parti kuruluşundan itibaren iktidara gelene kadar basın özgürlüğünü savunmuş, basın yasalarında değişiklikler yapılmasını talep etmiş, gazetecilerin haklarını korumuştur. Basın ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde, halkın sempatisini kazanan DP, basın hürriyeti noktasında da CHP'yi sık sık eleştirmiş, değişim isteğini dile getirerek kamuoyunu yönlendirmiştir⁶⁸. Demokrat Parti'nin kısa sürede halkın ve basının desteğini görmüş olması, iktidarı kaybetme endişesi taşıyan Halk Partisi'ni basın çerçevesinde bazı değişiklikler yapmaya ve tavizler vermeye maruz bırakmıştır. Uzun süren görüşmeler neticesinde basın özgürlüğünü ciddi bir şekilde kısıtlayan 50. madde kaldırılmış bu düzenleme ile gazete kapatma yetkisi mahkemelere verilmiştir⁶⁹. Nadir, milletin hür evlatları olan basın mensuplarının duygu ve düşüncelerini açıkça ifade etmeleri, tenkidlerini çekinmeden yapmaları, hadiseler karşısında pasif kalmak yerine aktif ve ülke yararına faydalı görevlerde özgürce yer almaları gerektiğini düşünmesinden dolayı bu değişikliğin yapılmasından memnuniyet duymuştur⁷⁰. 50. madde değişikliğinin yanı sıra basın suçlarından mahkûm olan ya da yargılanan gazetecilerin cezalarını erteleyen veya iptal eden af yasası 14 Haziran 1946'da çıkarılmış, dergi ve gazetelerin sayısı da artırılmıştır⁷¹. CHP hükümeti bu yasa ile basını kendine yakınlaştırmak ve Demokrat Parti'ye olan ilgiyi ve muhalefeti azaltmak istemiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan itibaren devam eden sıkıyönetim kanunu bu dönemde de basın özgürlüğüne gölge düşürmeye

⁶¹ Nadi N. 11 Şubat 1950, "Ha Gayret". Cumhuriyet.

⁶² Kaan, "Demokrat Parti'nin İkinci Kongresinde Kabul Edilen Milli Teminat Andı'nın İktidar-Muhalefet İlişkilerine Etkisi", 531.

⁶³ Nadi N. 24 Haziran 1949, "Netice". Cumhuriyet.

⁶⁴ Kaan, "Demokrat Parti'nin İkinci Kongresinde Kabul Edilen Milli Teminat Andı'nın İktidar-Muhalefet İlişkilerine Etkisi", 531.

⁶⁵ Seren Güven ve Selim Hilmi Özkan, "Demokrat Parti'nin İktidara Gelişinde Basının Rolü (1950 Seçimleri ve Basın Faaliyetleri)", IBAD Sosyal Bilimler Dergisi 8\15 (Haziran 2023): 126.

⁶⁶ Meltem Salimoğlu, "Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesi Odağında Türkiye'de Basın Özgürlüğü: Cumhuriyet Gazetesi Örneği (1945-1947)", Liberal Düşünce Dergisi 107 (2022): 96.

⁶⁷ Nadi, Perde Aralığından, 22.

⁶⁸ Güven ve Özkan, "Demokrat Parti'nin İktidara Gelişinde Basının Rolü (1950 Seçimleri ve Basın Faaliyetleri)", 127.

⁶⁹ Şerif Demir, "İktidar-Basın İlişkilerinin Türkiye'de Görünümü (1918-1960)", Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 5\6 (2012): 132.

⁷⁰ Nadi N. 16 Haziran 1945, "Ellinci Madde" Cumhuriyet.

⁷¹ Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi (İstanbul: Pozitif Kitabevi, 2020), 125.

devam etmiştir. Sert kişiliği ile tanınan Başbakan Recep Peker, halkın ilgisi ve basının Demokrat Parti'ye olan desteğinden dolayı rahatsızlık duymuş, sıkıyönetim kanunu çerçevesinde basına yönelik bazı yasalar çıkarmıştır. Nadi, yaklaşık sekiz yıldır süren sıkı yönetim kanununun vatandaşların rahatını ve işlerini etkilemediğini, bu sıkıyönetimden en çok basının zarar gördüğünü ifade etmiştir⁷². Çıkarılan yasalara göre, basın yayın organları, devletin güvenliği, milli menfaatler, kamu düzeni ve ahlakı ile ilgili konularda sansüre tabi tutulabilecek ve yayınları durdurulabilecektir. Ayrıca, basın yayın organları, hükümetin icraatlarını eleştiren veya muhalefet partilerini destekleyen haber ve yorumlar yapmaktan kaçınmak zorunda da kalacaktır⁷³. Nadi'ye göre bu yasalar, Halk Partisi'nin zaafını göstermektedir. Yıllardır tek başına ülkeyi yöneten, halktan uzak yaşayan, hatta kendi içinde bile fikir ve eleştiriye katlanamayan bir parti, baskı rejimine geri dönerek halka kendini sevdirmeye, yeniden güçlenmeye çalışmaktadır. Oysa bunun yolu modern yobazları dinleyerek gazetelerin sesini kısmak değil, halkın sesine kulak vererek özgürlük rejiminde azimle devam etmektir⁷⁴. Ayrıca Nadir basınla ilgili çıkarılan yasaları fazla izam etmemek gerektiğini de savunmaktadır. Çünkü basın içerisinde görevini kötü yönde kullananlar kadar iyi yönde kullananlar da vardır. Türk halkı ise iyiyi ve kötüyü ayırt edecek kudrettedir. Bu nedenle şartlar, yasalar ne olursa olsun asıl mesele vazifeyi samimi ve en doğru şekilde yerine getirmektir⁷⁵.

Demokrasi rejiminin başarılı olabilmesi için basın özgürlüğüne darbe vuran antidemokratik yasaların kaldırılması ve özgürlük rejiminin geliştirilmesi gerektiğini savunan Nadi, 12 Temmuz 1947 Beyannamesi'nin önemli bir adım olduğunu da belirtmektedir. Bu beyanname, basın özgürlüğünü büyük ölçüde kısıtlayan sıkıyönetim yasasının kaldırılmasını sağlamıştır. Bu sayede gazeteler artık keyfi olarak kapatılmayacak, yıllardır beklenen basın özgürlüğü sağlanacaktır⁷⁶. Ancak beyanname ile yapılan bu değişiklikler yeterli görülmemiş ve CHP, Basın kanununda yer alan gazetecileri ağır cezalara çarptıran, sansürü kolaylaştıran ve basın kuruluşlarının kapatılmasına imkân veren kısıtlayıcı maddelerin kaldırılması için yeni girişimlerde bulunmuştur. Fakat bu yasal düzenlemelerin uygulanması yeni seçilen meclis ve iktidarın görevi olmuş, 14 Mayıs 1950 seçimleri ile yeni iktidar basının da desteği ile Demokrat Parti olmuştur⁷⁷.

Sonuç

Nadir Nadi, 1946-1950 yılları arasında Türkiye'de demokrasiye olan inancını ve beklentilerini Cumhuriyet gazetesindeki yazılarıyla dile getirmiştir. Yazılarında çok partili hayata geçişin Atatürk'ün hedeflediği demokratikleşme sürecinin bir parçası olduğunu savunmuştur. Nadir Nadi'nin demokrasiye bakış açısı hem Cumhuriyet Halk Partisi hem de Demokrat Parti ile ilişkileri nedeniyle karmaşıktır. Nadir Nadi, CHP'nin tek parti dönemindeki baskıcı uygulamalarını eleştirmiş, Demokrat Parti'nin demokrasi ve özgürlük vaatlerine sempati duymuştur. Çünkü Demokrat Parti'nin Atatürk İlke ve İnkılaplarına bağlı kalacağını, halkın özgürlük ve refahını artıracığını, basın ve ifade özgürlüğünü sağlayacağını düşünmektedir. Bu nedenle Nadi, 1950 seçimlerini Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından önemli bir dönüm noktası olarak görmüştür. Ancak Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile Nadi'nin fikirleri değişmeye başlamıştır. Nadir Nadi, Demokrat Parti'nin zamanla muhalefeti, basını, üniversiteleri ve sendikaları baskı altına almasını, iktidarının son yıllarında yaşanan ekonomik krizi yönetememesini ve 1960 yılında anayasayı değiştirme girişimini eleştirmiştir. Demokrat Parti'nin uygulamış olduğu politikalar ile vaatlerinden uzaklaştığını, halkın tepkisini çektiğini, bu politikaların 1960 darbesine zemin hazırladığını vurgulamıştır. DP'nin iktidara gelmesinin Nadi üzerindeki fikirselsel etkisi, Türkiye'de demokrasinin gelişim

⁷² Nadi N. 11 Aralık 1947, "Sıkıyönetim Kaldırılırken". Cumhuriyet.

⁷³ Hasan Ayhan, "İnönü Dönemi Basını (1938-1950)" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 142.

⁷⁴ Nadi N. 20 Eylül 1946, "Bilanço". Cumhuriyet.

⁷⁵ Nadi N. 15 Eylül 1946, "Millet Sağ Olsun". Cumhuriyet.

⁷⁶ Nadi 1947.

⁷⁷ Adem Ayten, "Türkiye'de Basın ve Rejimi" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 72.

sürecinin karmaşıklığını ve çatışmasını ortaya koymaktadır. Nadi, demokrasiye olan inancını her şartta sürdürmüş, ancak Türkiye’de demokrasinin ne kadar hassas bir yapıya sahip olduğunu da yazılarında belirtmiştir. Ayrıca, Cumhuriyet gazetesinde kaleme almış olduğu yazılarında, Nadi’nin çok partili rejime geçişin tanıklarından ve değerli bir kaynağından biri olduğunu kanıtlamaktadır. Bu çalışmada, Nadi’nin yazıları analiz edilerek demokrasi anlayışının özellikleri ve sorunları irdelenmiştir.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad. Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020.
- Ayhan, Hasan. "İnönü Dönemi Basını (1938-1950)". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Ayten, Adem. "Türkiye'de Basın ve Rejimi". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Çavuşoğlu, Hüseyin. "12 Temmuz Beyannamesi Süreci ve Beyannamenin Türk Siyasal Hayatına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme". Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 12\23 (2021): 141-154.
- Çelebi, Onur. "Türkiye'de Demokrasi'nin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri". Turkish Studies 10\1 (2015): 251-272.
- Çelebi, Onur. "Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 10\54 (2017): 279-297.
- Demir, Şerif. "İktidar-Basın İlişkilerinin Türkiye'de Görünümü (1918-1960)". Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 5\6 (2012): 119-137.
- Demirci, Pervin. "1946 ve 1950 Seçimleri: Siyaset, Bürokrasi, Propaganda ve Demokrasiye Geçiş Eğilimleri". Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 9\1 (1946): 119-142.
- Emre Kaya, Ayşe Elif. "Cumhuriyet Gazetesi'nin Demokrat Parti'nin Basın Politikalarına Bakışı: Nadir Nadi'nin Başyazıları Üzerine Bir İnceleme". Erciyes İletişim Dergisi 1\4 (2010): 63-77.
- Gülen, Ahmet. "Türkiye'de Demokratikleşme Sürecinin İlk Yansımaları: 1946 Genel Seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi". Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 15\30 (1946): 221-249.
- Gülsevin, Filiz. "Demokrat Parti Döneminde Nadir Nadi Gazeteciliği". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009.
- Güven, Seren ve Selim Hilmi Özkan. "Demokrat Parti'nin İktidara Gelişinde Basının Rolü (1950 Seçimleri ve Basın Faaliyetleri)". İBAD Sosyal Bilimler Dergisi 8\15 (Haziran 2023): 115-141.
- İlgen, Ferhat. "Türk Siyasal Hayatında Çok Partili Hayata Geçiş Süreci: İç ve Dış Siyasette Yaşanan Gelişmelerin Genel Değerlendirmesi". Journal of Universal History Studies 3\1 (2020): 126-147.
- İlknur M. 30 Ağustos 2003, "Başyazar Nadir Nadi". Cumhuriyet.
- Kaan, Oğuz. "Demokrat Parti'nin İkinci Kongresinde Kabul Edilen Milli Teminat Andı'nın İktidar-Muhalefet İlişkilerine Etkisi". Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 37 (2021): 508-539.
- Kaan, Oğuz. "İktidar ve Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde Demokrat Parti'nin Birinci Kongresi". Akademik Hassasiyetler 8\15 (2021): 165-187.
- Koloğlu, Orhan. Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif Kitabevi, 2020.
- Nadi, Nadir. Perde Aralığından. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1965.
- "Nadir Nadi'yi Anıyoruz". Cumhuriyet, 20 Ağustos 1998.
- Nadi N. 07 Ağustos 1946, "Yanlış ve Doğru Yollar". Cumhuriyet.
- Nadi N. 27 Eylül 1946, "Hissi Muhalefetten Fikri Muhalefete". Cumhuriyet.
- Nadi N. 11 Ağustos 1946, "Halk Partisinin Kuvveti ve Zaafı". Cumhuriyet.
- Nadi N. 13 Ocak 1946, "Yeni Partinin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı". Cumhuriyet.
- Nadi N. 28 Ağustos 1946, "Fırtınadan Sonra" Cumhuriyet.
- Nadi N. 10 Eylül 1946, "Bu Dönüş Nereye?". Cumhuriyet.
- Nadi N. 08 Ocak 1947, "Demokratların Kongresi". Cumhuriyet.

- Nadi N. 10 Ocak 1947, “Demokrasinin Alfabetesi”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 23 Temmuz 1948, “Millet Partisi”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 13 Temmuz 1947, “İnönü’nün Demeci”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 26 Temmuz 1947, “Demokratların Beyannamesi”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 11 Eylül 1947, “Şahıs Değil Zihniyet”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 11 Şubat 1950, “Ha Gayret”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 25 Ocak 1949, “Ümid”. Cumhuriyet.
- Nadi N 21 Haziran 1949, “Hava”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 06 Eylül 1947, “35’ler ve 47’ler”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 22 Ocak 1949, “Hayırlı Bir Başlangıç”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 20 Eylül 1946, “Bilanço”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 15 Eylül 1946, “Millet Sağ Olsun”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 16 Haziran 1945, “Ellinci Madde” Cumhuriyet.
- Nadi N. 11 Aralık 1947, “Sıkıyönetim Kaldırılırken”. Cumhuriyet.
- Nadi N. 24 Haziran 1949, “Netice”. Cumhuriyet.
- Öz, Eyüp. “Demokrat Parti’nin Kuruluşu ve İzmir’de Teşkilatlanma Süreci (7 Haziran 1946-9 Eylül 1946)”. *Journal Of Emerging Economies And Policy* 7\2 (2022): 539-554.
- Özkandaş, Yaşar. “Tek Partili Dönemden Çok Partili Siyasal Yaşama: Nadir Nadi”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 18\36 (2022): 844-871.
- Ugan, Ahmet Ali. “İsmet İnönü Türkiye’sinin İç ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış (1938-1950)”. Yüksek Lisans Tezi, Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2014.

Türk Romanında Haçlı Seferleri* Crusades in Turkish Fiction

Hünkâr KARACA YALÇIN**

Özet: Edebiyatın genellikle bireyin yaşantısından doğmuş olduğu kabul edilse de toplumun bir üyesi olan birey yaşadığı çağı, tarihi, coğrafi ve ekonomik koşulları eserine farkında olarak ya da olmayarak yansıtır. Dolayısıyla eser, hem kişinin hem de toplumun ürünü olarak ortaya çıkar. Böylece bireyin de kendisini içinde bulduğu savaşlar, göçler, büyük felaketler, paradigmlar edebiyatın konusu haline gelir. Türk edebiyatı başlangıçtan bugüne kadar değerlendirildiğinde toplumsal yanı güçlü olan bir edebiyattır. Orta Asya'dan Avrupa kapılarına kadar uzanan geniş bir coğrafyada hüküm süren Türklerin tarihi de edebiyatlarını etkilemiştir ve yazarlar romanlarında tarihlerini, büyük göçleri, savaşları, toplumsal kriz dönemlerini ve bunların toplumdaki yansımalarını konu etmişlerdir. Bu savaşlar içinde Türk tarihinde oldukça önemli yeri olan Haçlı Seferleri de bulunmaktadır. Tarihe yönelen romancılar hem biyografik romanlarda hem de tarihi romanlarda Haçlı Seferleri'ne yer vermiş, Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki mücadelenin çeşitli sebeplerini, İslamiyet ve Hıristiyanlık inançlarına mensup toplumların çatışma nedenlerini roman aracılığı ile irdelemişlerdir. Bu çalışmada Türk romanında Haçlı Seferleri, savaşların günümüze de uzanan yankıları ve yazarların bu savaşlara bakış açıları değerlendirilmiştir.

Abstract: Although it is widely acknowledged that literature is born out of the individual's own experiences, the individual, as a member of society, mirrors the age, historical, geographical, and economic factors in their works, either intentionally or unintentionally. Therefore, the work emerges as a product of both the individual and society. Thus, wars, migrations, great disasters, and paradigms in which the individual finds themselves involved become the subject of literature. If Turkish literature from its inception to the present day is evaluated, it is found that this literature possesses a strong social dimension. The history of the Turks, who ruled over a vast geography stretching from Central Asia to the frontiers of Europe, has also influenced Turkish literature. Authors have written novels centered on the history of the Turks, great migrations, wars, periods of social crisis, and their reflections on society. Among these wars are the Crusades, which occupy a significant place in Turkish history. Novelists who are oriented towards history have included the Crusades in both biographical novels and historical novels and have explored the various causes of the struggle between the East and West civilizations and the reasons for the conflict between societies belonging to the Islamic and Christian faiths through the medium of fiction. The present study analyzed the Crusades in Turkish fiction, the repercussions of the wars that continue to the present day, and the perspectives of the authors on these wars.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Toplum, Savaş, Roman, Haçlılar

Keywords: Literature, Society, War, Novel, Crusaders

* Bu makale yazarın Prof. Dr. Mehmet Törenek danışmanlığında hazırladığı "Türk Romanında Orta Doğu" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktor, hun.kar2019@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6460-9972>

Giriş

Toplum içerisinde doğan toplumsal şartlara göre zihin dünyası şekillenen içinde bulunduğu çağdan bilinçli olarak ya da farkında olmadan etkilenen yazarın ortaya koyduğu eser, aynı zamanda toplumun da bir *aynası* gibidir. Emel Kefeli'nin de açıkladığı gibi "... edebiyat, içinde bulunduğu tarihî şartlarla yakından ilgilidir"¹. Başlangıç yıllarından itibaren toplumsal yanı ağır basan Türk romanında savaş başlıca işlenen sosyal temalardan biri olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı romanlarda önemli bir yere sahiptir. Bu savaşların yanı sıra romanlarda yer verilen dikkate değer bir diğer savaş ise Haçlı Seferleri'dir. Çoğunlukla III. Haçlı Seferi üzerinden işlenen bu savaşlar, Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü Haçlıların elinden almasından sonra yapılan seferler ve özellikle Hittin Seferi odağında ele alınmıştır. Bu bölümde romanlarda Haçlı Seferleri'nin etkisinden evvel Haçlı Seferleri'nin neden ve sonuçlarına ilişkin kısa bir giriş yapılmıştır.

Kudüs, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler için kutsal bir bölge olması sebebiyle bu üç büyük dine mensup milletler bölgeye hâkim olmak istemişlerdir. Bu şehir için geçmişten bu yana birçok savaş yapılmıştır. Haçlı Seferleri düzenlenmiş, liderlerin en önemli hedefi bu şehri ele geçirmek olmuştur. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra Osmanlı Devleti'nin yönetimine giren Kudüs bölgesi, Batılı liderlerin hem dini hem ekonomik sebeplerle çoğu zaman hedefinde olmuştur. Beş yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti tarafından yönetilen Kudüs, yirminci yüzyılın başında I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı'nın elinden alınmıştır. Şehrin düşmesinden ve Osmanlı askerlerinin bölgeden çekilmesinden sonra Kudüs'e giren İngiliz General Allenby'nin "Haçlı Seferleri şimdi bitti"² dediği kabul edilmektedir. Bu da bölgede Hıristiyanlık dininin ve Hıristiyan-Batı kültürünün yeniden uyandırılmak istendiğini göstermektedir.

Haçlı Seferleri, dokuz büyük sefer şeklinde olmuştur. Papa II. Urbanus liderliğinde 1096 yılında başlayan ilk Haçlı Seferleri dokuz büyük seferle 1291 yılına kadar devam etmiştir. Savaşlara katılan Hıristiyan güçlerinin kıyafetlerinde taşıdıkları haç işareti sebebiyle askerler "Haçlı" olarak adlandırılmışlardır. Dini, ekonomik birçok sebebin ileri sürüldüğü bu savaşlarda, Papalık tarafından çoğunlukla Müslümanların elinde bulunan kutsal bölgeleri ve Hıristiyan din kardeşlerini kurtarmak düşüncesi ileri sürülerek ordu toplanmıştır. "Urbanus Haçlı Seferi için çağrı yaparken aynı zamanda büyük bir hac yolculuğu olacağını belirttiği bu sefere katılacakların günahlarının affedileceğini, Hacıların şahısları ve malları için kilisenin daha önce hacca gidenlere vermiş olduğu koruma güvencesini tekrarlıyordu"³. Papa II. Urbanus'un Haçlı Seferleri sırasında din kavramını vurgulayarak yaptığı "Clermont Konsili" konuşmalarının olduğu bilinmektedir. Papa, üç bölümden meydana gelen bu konuşmalarda Türklerin yaptıkları fetihlerden duyduğu rahatsızlığını bildirmiştir. Daha sonraki konuşmalar ise "Kilise'nin korunması ve Tanrı barışı ile ilgili olup tamamen İncil'den alıntılarla süslenmiştir. Üçüncü konuşmasında ise Doğu'daki din kardeşlerinin yardıma ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır"⁴. Ancak bu seferlerin ekonomik boyutu da bulunmaktadır. Kilise tarafından yönlendirilen yoksul Avrupa halkları için bu seferler doğunun zenginliğine ulaşma amacı da taşımaktadır. Haçlı Seferleri'nin temel sebebinin dini unsurlara dayandırıldığını iddia eden araştırmaların ön planda olmasına rağmen bu seferlerin birçok sebebi olduğu gerçeğine dikkat çeken Işın Demirkent bu gerçeğin göz ardı edilmeye çalışıldığını belirtir⁵.

On birinci yüzyıl, Türklerin Anadolu'ya tam anlamıyla yerleşerek Bizans'ı tehdit eder hale geldiği yüzyıl olarak görülür. Bunun üzerine Türkleri bölgeden geri göndermek isteyen Bizans İmparatoru, İstanbul'u Türklere karşı korumak için Papalıktan yardım istemiş ve Papalık da Türklere karşı hem İstanbul'u hem de din kardeşlerini korumak için çağrıda bulunmuş, böylece Haçlı Seferleri başlamıştır. Selçuklular ile yapılan ilk savaşta İngiliz, İtalyan ve Fransız Haçlı kuvvetleri bu savaşta galip gelmişler ve İznik'i, Antakya'yı Urfa'yı Selçuklulardan aldıktan sonra 1099'da Beyrut yakınlarında Kudüs'ü ellerinde tutan Fatımi Devleti ile karşılaşarak Kudüs'ü kuşatmışlardır. Bu kuşatma çok büyük kıyımları ardı sıra getirmiştir. Haçlılar, Kudüs'teki bütün Müslümanları ve Müslümanlara yardım ettikleri gerekçesi ile Musevileri acımasızca öldürmüşlerdir. Steven Runciman da Haçlı Seferleri'nde yaşanan dehşetin büyüklüğüne dikkat çekerken onların sadece Müslümanlara değil aynı zamanda Yahudilere karşı bir kıyım

¹ Emel Kefeli, Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz, (İstanbul: 3F Yayınevi, 2006), 11.

² Mim Kemal Öke, Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, (İstanbul, Çağ Yayınları), 337.

³ TDV İslam Ansiklopedisi, Işın Demirkent, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.) "Haçlı Seferleri" maddesi, 526.

⁴ Sevtap Gölgesiz Karaca, I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun Siyasi Durumuna Bakış, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2/4, (2012): 149-150.

⁵ Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997) 1.

gerçekleştirdiklerini anlatır⁶. İkinci Haçlı Seferleri'nde yenilgiye uğrayan ve Hittin Seferi ile Müslümanlara Kudüs'ü bırakmak zorunda kalan Haçlılar, bunun intikamı için yeniden seferler düzenlemeye başlamışlardır. Kudüs'ün yeniden Müslüman yönetiminde olması Avrupa'da çok büyük etkiye sebep olmuş, Papa III. Urbanus'un üzüntüden hayatını kaybettiği söylenmiştir. Hittin Seferi, 4 Temmuz 1187 tarihinde başlamış ve bu savaşın nihayetinde Kudüs, Müslümanların eline geçmiştir. Bu savaşta Haçlılar, kendilerine manevi desteği olacağına inandıkları "Kutsal Haç"ı da savaş meydanına getirmişler, ancak "Kutsal Haç" Müslümanların eline geçmiştir. Hittin Savaşı'nın sonunda Akka, Yafa, Beyrut, Gazze, Nablus, Askalan gibi çok önemli şehirler, Selahaddin Eyyubi idaresine girmiş, en nihayetinde Kudüs fethedilmiştir⁷.

Selahaddin Eyyubi'nin bu büyük zaferinin arkasından birçok Avrupalı kral yeni sefer hazırlıklarına başlamıştır. Bu kralların en bilineni Avrupa'da Arslan Yürekli Richard olarak kabul edilen I. Richard'dır. I. Richard bu fethin intikamını almak amacıyla önce Kıbrıs'a ardından da Akka'ya gelir. Burada Akka Kalesi'nin ele geçirilmesine destek olur. 1191'de Akka Kalesi'nde bulunan Müslümanları esir alan Richard, Kutsal Haç'ın geri verilmesi karşılığında esirlerin bırakılacağına dair Selahaddin Eyyubi ile bir anlaşmaya gider. Ancak sayıları 2700 olduğu bilinen Müslüman esiri serbest bırakmayarak aileleri ile birlikte katledilmelerini onaylar. Daha sonra yapılan anlaşmalarda Yafa'nın bir bölümü Hıristiyanlara bırakılır. Bu savaşta da başarısız olan Haçlılar 1198'de yeni bir sefer düzenlemeye çalışmışlar ancak bu sefer İstanbul'un yağmalanmasına yol açmış, Haçlılar baştan yenilgiye mahkûm olmuştur. 1212 yılında yapılan Haçlı Seferi ise diğerlerinden oldukça farklıdır ve bu sefere binlerce çocuğun katıldığı belirtilmiştir. Bu başarısızlıklar 1221 ve devamındaki savaşlara da yansımış, Haçlı kuvvetleri Müslüman devletlerce yenilmiştir. 1335 yılında yapılan son Haçlı Seferi, İskenderiye'nin yağmalanması ile sonuçlanmış ve Doğu-Batı ticaretini olumsuz etkilemiştir. Son Haçlı Seferi ise 1444 yılında II. Murad'ın iktidarındaki Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmış, ancak Haçlılar Varna'da yenilgiye uğratılmışlardır. "Daha sonra Türk İslam dünyasına karşı yapılan bütün savaşlar da Haçlı seferleri olarak değerlendirilmiştir"⁸.

Romanlarda Haçlı Seferleri

Haçlı Seferleri'nden ilk bahseden roman ilk baskısı 1877 yılında yapılan *Süleyman Musli* yani *Musullu Süleyman* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi romanında Haçlı Seferleri'ne Avrupalıların bir bütün olarak destek verdiklerini ve "Ehl-i salıp" dediği Haçlıların imkân bulurlar ise İslamiyet'i yeryüzünden kaldırmak isteyeceklerini söyler. Ahmet Midhat ayrıca romanda Haçlı Seferleri'nde propaganda yapan vaiz Pierre Lermit'ten de söz eder. "Tevârîh-i şinâsân-ı ihvâna hafî olmadığı veçhile Pierre Lermit gibi cinnet-i mutlaka husûsunda tarihin asla şüphesi olmayan bir mecnunun sözüyle bütün Avrupa yerinden oynamış ve güya Kudüs-s itikatlarınca zulemât-ı İslamiyye'yi envâr-ı diyânet-i Mesîhiyye ile izâle için ta Avrupa'nın içerilerinden beri derlenerek Kudüs-i Şerîf'e kadar bir seyl-i belâ gibi akıp gelmişti"⁹.

Ahmet Midhat, üslubunun da verdiği etkiyle romanda Haçlılar hakkında birçok yorumda bulunur ve okurunu aydınlatmaya çalışır. Avrupalıların birçok milletten, genç, yaşlı, çocuk her yaştan insanın hayatlarında ismini dahi duymadıkları bir coğrafyaya savaşmaya geldiklerini hatta bu kişilerin Kudüs hakkında herhangi bir bilgiye dahi sahip olmadıklarını; Macaristan, Bulgaristan'da bile karşılarında bir kubbe görseler burasının Kudüs olduğunu zannedeceklerini söylerken, bu seferleri Diyojen'in görmesi halinde yaşananları kahkahalarla karşılayacağını eklemeyi de ihmal etmez.

"Terakkiyât-ı medeniyenin şimdiki sürat ve sühûlete nispetle binde bir sürat ve sühûleti dahi vaat temin edemediği bir zamanda Kudüs-i Şerîf'in fethi niyet-i mutaassıbanesiyle yüzbinlerce karı erkek, çoluk çocuk, ihtiyar genç, pir berna, sakat sağlam, kırık dökük, aç susuz, çırılçıplak sefelenin Almanya ve Avusturya ve Macaristan ve Bulgaristan ve Anadolu gibi hemen önlerinde isimlerini bile işitmedikleri garip memleketlerde sedd-i ramak edecekleri bir lokma ekmeği dilenerek ve soğuktan ve çiplaklıktan tir tir titreyerek sürüm sürüm sürüne geldiklerini ve mesela henüz Bulgaristan'dayken karşıdan bir kubbe görecekseler 'Kudüs-i Şerîf olsa olsa bu olmalıdır' diye hemen secde-i taarruza

⁶ "Kudüs Yahudileri topluca baş sinagoglarına kaçmışlardır. Fakat bunlar Müslümanlara yardım etmiş olmakla suçlanmaktaydılar bu sebeple onlara merhamet edilmedi. Bina ateşe verildi: bütün Yahudiler havraları içinde yanarak öldü."

Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, çev: Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), c. 1.221.

⁷ Demirkent, "Haçlı Seferleri" maddesi, 535.

⁸ Demirkent, "Haçlı Seferleri" maddesi, 525.

⁹ Ahmed Mithat, Süleyman Musli, haz. Erol Ülgen-Fatih Andı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 13-14.

vardıklarını hangi akıl görse veyahut işitse gülmez ki hatta Diyojen dahi bu komedyaya kahkahalarla gülmesin?”¹⁰.

Ahmet Midhat'ın Haçlı Seferleri'ne gelen kişilerin askeri eğitim almayan sıradan ve sefil kişiler olduğuna dikkat çekerken romanda daha sonra Kerek isimli bir Hıristiyan köyünden söz eder. Ahmet Midhat Efendi, bu köyün bir “mareke-i daimi” yani cenk meydanı haline geldiğini, Müslümanlardan Frenklere geçtiğini söyler ve Ehli salıp şövalyelerinin Müslümanlar ile savaşmak için yaptıkları kilise töreninden söz eder. Anlatı, Süleyman Musli'nin hayatı ile devam ettirilir. Onun Hıristiyan olduğuna inanan Kerekliler ona Baptisten ismi ile hitap etmeye ve güvenmeye başlarlar. Ancak Baptisten, Haçlılara oyun oynayan çok zeki bir Müslüman çocuğudur. Hıristiyan köyünde onlar gibi yaşayan Baptisten yani Musullu Süleyman, Hıristiyan köylüyü bir tuzağa çeker. Romanda Süleyman'ın Arapların Haçlı kıyafeti giyerek köye saldırı yapacağını söyleyip yanlış istihbarat vermesi ile Hıristiyanları yanılttığı ve Haçlıların birbirlerini öldürmelerine neden olduğu konu alınmaktadır.

Zuhuri Danışman'ın kaleme aldığı *Balak Gazi* romanı da Haçlı Seferleri'ni konu edinir. Balak Gazi, yirmi yaşlarında bir gençtir ve Türk milletinin intikamını Haçlılardan almak için savaşmaya yemin etmiştir. Romanda Haçlılar, Frenkler olarak da anılmıştır. Dönem, Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Berkıyaruk dönemidir. Tarih 1098 olarak verilir. Balak Gazi, Melik Rıdvan'ı görmek için yola çıkar, Suruç kalesini fetheder ve ardından Urfa'yı Haçlılardan kurtarmak için Halep emiri Rıdvan'dan yardım istemeye ve Kudüs'ü almaya karar verir.

Balak Gazi romanında da *Süleyman Musli'de* olduğu gibi Haçlı Seferleri'nde görev alan Pierre Lermüt gibi din adamlarının rolüne ve hedeflerine değinilmiş ve yoksul-eğitimsiz halkın aldatıldığı iddia edilmiştir: “Hepimizin en büyük dileği muhakkak ki Kudüs'tür. Bu cefakâr ve çilekeş halk, Aziz Piyer'in telkinleriyle ve ancak Kudüs'e erişmek, böylece bütün günahlarından temizlenmek emeliyle yola çıktı”¹¹. Haçlılar, yağmacı ve insanlık dışı tavırların yanı sıra yamyamlık gibi özellikleri ön planda tutularak verilirken Balak Gazi'nin mücadelesinin Allah yolunda verilen bir mücadele olduğu vurgulanır: “Bütün mahsul daha tarlada iken Haçlı sürüleri tarafından çekirge gibi silinip süpürülmüş. Haçlı sürüleri neredeyse açlıktan birbirlerini yiyecekler. Richard le Pelerin (yani Hacı Rışar) Antakya destanında Haçlıların ellerine geçirdiği Türkleri yediklerini hiç sıkılmadan, ballandıra ballandıra anlatmaktadır”¹².

Kudüs'ü kurtarmak isteyen Balak Gazi bu amaçla bölgedeki Türk beyliklerini bir araya getirmeye çalışır. Halep'te bulunan Balduk Bey ile görüşür. Menbiç valisi Hisan ile anlaşmaya çalışır ancak bu anlaşma gerçekleşmez. Böylece Balak Gazi, Menbiç'e bin kişilik bir kuvvet gönderir. Menbiç'te mücadele eden Balak Gazi romanın sonunda asıl hedefi olan Kudüs'ü alamadan bu uğurda savaşmış olarak şehit düşer.

Reha Çamuroğlu'nun *Selahaddin el Kürdi* romanında ise Haçlı Seferleri'nin sebepleri olarak Türklerin İznik'i almaları, Kudüs'e yapılan akınlardan Hz. İsa'nın ruhaniyetinin rahatsız olması gösterilerek asker toplanılmaya çalışıldığı işlenmiştir. Reha Çamuroğlu, Haçlı Seferleri'ne katılacak olanların Kudüs'e varsın ya da varamasınlar cennete gideceklerine inandırılarak yola çıkarıldığını belirterek bu seferlerde din etkeninin ne kadar güçlü olduğunu göstermeye gayret etmiştir. Bu savaş birçok ayrıntıyla romanda geniş yer tutar: “Kimi der ki, Türklerin İznik'i almaları çıldırtmış. Rum İmparatoru yardım istemiş ve demiş ki: Eğer bizi bu Türk belasından kurtarırsanız biz de sizin kilisenizi en büyük kabul etmeye hazırız. Kimi der ki, bu Frenkler çok fazla birbirlerini yemeye başlamışlar. Bunun üzerine bu başpapaz demiş ki: Bunlara uzaklarda bir mesele yaratayım ki, burada birbirlerini ve halkı kıracaklarına gitsinler, uzaklarda dinsizleri kahretsinsinler”¹³.

Haçlı birliklerinin yenilgileri ve kayıplarından sonra bu savaşlarda ortaya çıkan şövalye birliklerinden romanda “demir adamlar” olarak söz edilmiştir. Bu kavramı ayrıntılı olarak işleyen yazar, giyinişlerinden dolayı “demir adam” olarak görülen Haçlı kuvvetlerinin başlarda Türkler tarafından çok önemsenmediğini, ancak ayaktakımının ardından gelen özel eğitilmiş şövalyelerin zamanla hayali bir varlık gibi algılanmaya hatta efsanevi bir yaratığa, gulyabaniye dönüştürülmeye başladığını söyler.

¹⁰ Ahmed Mithat, Süleyman Musli, 14.

¹¹ Zuhuri Danışman, Balak Gazi, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010), 39.

¹² Danışman, Balak Gazi, 18.

¹³ Reha Çamuroğlu, Selahaddin el Kürdi, (İstanbul: Everest Yayınları, 2011), 27.

Romanda bu savaflara katılan iki önemli şövalye grubundan söz edilir. Bunlar Hospitalier ve Templar şövalyeleridir. Orta Çağ'da İslam tarihçileri tarafından "dâviyye" olarak anılan Templar şövalyeleri adını, 1119 yılında Kudüs'te kurulmuş olup adına "Templum Salomonis" dedikleri Süleyman Mabedi-Mescid-i Aksâ'dan almaktadır. Hospitalier tarikatı ise başlangıçta bir "hayır kuruluşu"dur ve İtalyan tacirler tarafından Kudüs'e gelen yoksul ve hasta hacıları tedavi etmek maksadıyla hastane olarak kurulmuştur¹⁴. Romanda özellikle Harim bölgesinde yaşanan savaşta ön saflarda Templar ve Hospitalier şövalyelerinin bulunduğu anlatılmaktadır. Templar ve Hospitalier şövalyelerinin özelliklerini ele alan Reha Çamuroğlu onların affedilmediğini, esir alınamadığını ve onlar için fidye istenemediğini söylerken, onların Kuzey Avrupa'da yaygın olan çok tanrılı dinlere inandıkları, ölünce de Valhalla'ya gideceklerini düşündükleri için savaş sırasında "Valhalla'ya" diye bağırdıklarını anlatır: "Teslim olan Haçlı soyluları köleler gibi zincirlendiler. Zevkle yerlerde süründürüldüler. Templar ve Hospitalier tarikatlarının üyeleri hemen belli oluyorlardı ve onları esir almak, affetmek, onlar için fidye istemek yasaktı. Onlar tek bir sona hazır dılar. Kılıç! Aralarında, ölüren hâlâ 'Valhalla'ya diye bağır anlar vardı"¹⁵.

Romanda Hospitalier ve Templar yani Tapınak Şövalyeleri ile yapılan çarpışmaları anlatan yazar, Selahaddin Eyyubi'nin ordusunun bu örgüt liderlerini bertaraf ettiğini ve bu durumun Haçlıların üzerinde oluşturduğu baskıyı da şöyle yansıtmaya çalışır. "Hospitalier tarikatı üstadı bu çatışmada öldü, Templar üstadı son anda büyük zorlukla kaçabildi. İlk çatışmada yüzün üzerinde şövalye kaybetmek Haçlılar için şanslı bir başlangıç sayılmazdı"¹⁶.

1186 yılında Kahire'den Şam'a doğru yol alan bir kervanın yağmalanması üzerine Selahaddin Eyyubi, Kudüs Kralı olan Lusignanlı Guy'a uyarı niteliğinde bir mektup yazar ve bunu bir fırsat sayarak harekete geçer. Mısır, Suriye, Cezire ve Yemen'den gelen askerler ile Haçlılar karşısında büyük bir güç oluşturmaya başlayan Eyyubi ordusu 1187 yılının ilkbaharında Haçlılar ile karşı karşıya gelmiştir. Reha Çamuroğlu, Haçlıların, Eyyubi ordusunun çokluğu karşısında şaşkınlık yaşadıklarını ve "Gerçek Haç"tan güç alarak savaşa hazırlandıklarını söyler. Çamuroğlu, romanda Haçlı saflarında yer alan "Türkopol"lerden yani paralı Türk askerleri iddiasından da söz eder¹⁷. Romanın devamında Selahaddin Eyyubi, Nureddin Zengi'nin en büyük hedef olarak gösterdiği Kudüs'ü Haçlılardan almak için Haçlılar üzerine birçok taarruz düzenler. Savaşta haberleşmenin önemine dikkat çeken yazar, Selahaddin Eyyubi'nin istihbarat ağı sayesinde erken hareket ettiğini ve böylece Haçlı kuvvetlerinin savunmalarını kırdığını anlatır. Templar-Tapınak Şövalyelerinin liderlerinden olan Girard de Ridefort'un öldürülmesine de yer veren Reha Çamuroğlu, Haçlıların Selahaddin Eyyubi ordusu karşısında devamlı olarak güç kaybettiklerini de ekler: "Templar şövalyelerinin büyük üstadı, fazlasıyla cesur Girard Ridefort bu karşı saldırıda öldürüldü. Büyük şövalyenin ölüm haberi dalga dalga yayılırken, Akka'daki garnizon durumun vahametini görüp Haçlı siperlerine ve karargâhına ani bir saldırı düzenledi. Haçlılara her yönden saldırı başlamıştı. Bu kez panik onların içinde yayıldı. Binlercesi şursuzca koşuyordu. Bu sırada Conrad kuşatıldı"¹⁸.

Romanda daha sonraki Haçlı Seferleri'nin nedenlerinden birinin de "Gerçek Haç"ı ele geçirmek olarak gösterilmekte ve Hittin tepelerinde bu haçın Müslümanların eline geçtiğini gören Haçlıların manevi olarak büyük bir yıkım yaşadığı anlatılmaktadır. Reha Çamuroğlu, Kudüs kralı olan Guy'un Hittin Savaşı olarak anılan bu savaşı kazanabilmek için elinden gelen her şeyi yaptığını, "Gerçek Haç"ın kaybedilmesi ile de Kudüs'ün kaybını kabul ettiğini söyler¹⁹. Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethini anlatmaya devam eden yazar, onun maddi olarak güçlü olan Sur gibi bir liman şehri almaktansa "dostun ve düşmanın kalbi" olarak gördüğü Kudüs'ü fethetmeyi tercih ettiğini belirtir. "Öteki âleme, 'Ben Selahaddin Yusuf bin Eyyub, Kudüs fatihi, Kubbetüssahra'nın, Mescid-i Aksa'nın kurtarıcısı! Bu şehri kâfirlerden Ömer Faruk gibi kurtardım, onun gibi adaletle girdim, şimdi beni rahmetle kabul edin,' diyerek gururla girmek istiyordu. Bu başka her şeyden daha önemli değil miydi?"²⁰.

Amin Maalouf da bir çalışmasında Selahaddin Eyyubi'den söz ederken onun maddi bir beklentinin içinde olmadığını Kudüs'ü almak istemesinin tamamen manevi temellere dayandığını söyler: "Selahaddin Kudüs'ü altınları istif etmek veya intikam almak için fethetmemiştir. Kendi açıklamasına göre, Allah'a ve

¹⁴ TDV İslam Ansiklopedisi, Ramazan Şeşen, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), "Dâviyye ve İsbîtâriyye" maddesi, 19-21.

¹⁵ Çamuroğlu, Selahaddin el Kürdi, 78.

¹⁶ Çamuroğlu, Selahaddin el Kürdi, 210-211.

¹⁷ Çamuroğlu, Selahaddin el Kürdi, 211.

¹⁸ Çamuroğlu, Selahaddin el Kürdi, 267.

¹⁹ Çamuroğlu, Selahaddin el Kürdi, 222.

²⁰ Çamuroğlu, Selahaddin el Kürdi, 222.

imanına karşı ödevini yerine getirmeye çalışmıştır, o kadar”²¹. Yazar, Kudüs’ün fethinden sonra Selahaddin Eyyubi’nin Mescid-i Aksa ve Kubbetüs Sahra’yı gül suları ile yıkattığı ve Nureddin Zengi’nin buraya koymak üzere yaptırdığı minberi de Emevi Camisi’nden getirttiğini anlatırken Gerçek Haç’ı kaybeden Haçlılar için bu haçın kaybedilmesinin yankılarını da ele almaya devam eder. Kudüs’ün Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından yeni bir Haçlı Seferi düzenlenmeye karar verilir. Reha Çamuroğlu, Papalık’ın Goliat’a²² karşı yeni bir Godfrei aradığı bu Haçlı Seferi’ndeki propaganda gücünü de şöyle verir: “Papalık bildirisinde bu Haçlı Seferi’ne katılacakların, tüm itiraf edilmiş günahlarının bağışlanacağı, bu sefer sırasında ölenlerin ‘sonsuz hayata’ kavuşacağı, sefer sırasında haklarında hiçbir yasal sürecin işletilmeyeceği, borçlarına faiz uygulanmayacağı, geride bıraktıkları mallarının ve ailelerinin kilisenin koruması altında olacağı bildiriliyordu.”²³

Reha Çamuroğlu, propagandanın gücünü daha iyi vurgulamak için bu seferlerde kullanılan gezgin tiyatrolardan da söz eder. Haçlı Seferleri’nde ortaya çıkan bu tiyatrolara “trubadur” denilmiştir. Trubadurlar savaşlar sırasında sergiledikleri oyunlarla orduya güç, moral verdikleri gibi iletişime de katkı sağlamıştır. “Trubadurlar festival festival dolaşıyor, gittikleri her yerde kahramanları görev başına çağırıyorlardı. Gerçek Haç dinsizlerin elindeyken uyumak, çocuklarımızı sevmek, sevgilimizle sevişmek bize helal olamaz, diyorlardı. Bu konuyu işleyen yüzlerce beste çarşı pazarlarda dolaşılıyor, rüyalarda tekrar tekrar çalınıyordu. Bu utançtan hemen ama hemen kurtulmalıydılar”²⁴.

Selahaddin Eyyubi’yi Goliat’a benzeten Papalık ona karşı duracak bir Godfrei aramakta iken bu dönemde bu sorumluluğu üstlenen bir kişi dikkatleri çeker. Adeta bir destan kahramanı olarak görülen Arslan Yürekli Richard’ın ortaya çıkışı romanda şu şekilde ele alınır: “Aslan Yürekli Richard, Tours şehrinde III. Haçlı Seferi’nin haçını teslim alan ilk soylu oldu. Trubadurlar onu yeni bir Roland olarak ilan ettiler. Yeni bir destanın arifesinde olduklarını hissediyorlar, bu havayı her yere yayıyorlardı”²⁵.

Kudüs’ü kaybeden Papalık, şehri yeniden elde edebilmek için manevi olduğu kadar maddi desteğe de ihtiyaç duymaktadır ve halktan seferler için “Saladin Vergisi” adı altında bir vergi almıştır, romanda bu vergiye de değinilir²⁶. Romanda Haçlıların ölüm karşısındaki tavrını da ele alan yazar, bunu Selahaddin Eyyubi’nin düşünceleri üzerinden verir: “Bu Haçlılar’da beni rahatsız eden şey, ölümü sevmeleri, el Fadıl. Ölümünden korkmamak ayrı bir şey, ölümü sevmek ayrı. Allah bize intiharı haram kıldı. Ama pek çok yerde gördüm, savaşlar uzadığında savaşçılar ölümü sever oluyorlar. Ölümüne âşık oluyorlar. Şirk gibi bir şey bu. Haşa! İlahları ölüm olmaya başlıyor”²⁷.

1189 tarihinde Haçlılar Akka üzerine yeni bir saldırıya kalkıştılar. Romanda bu Haçlı kuvvetleri arasında İngiliz, Alman, Fransız, Danimarka ve Frizyalıların da bulunduğu bilgisi verilirken bu mücadelede Templar şövalyelerinin büyük ustası Gerard Ridefort’un öldürüldüğü anlatılmaktadır²⁸.

Akka’ya doğru taarruza geçen Haçlı birlikleri zorlu bir mücadeleden sonra burayı ele geçirir ve “Gerçek Haç”ı geri almak isterler. I. Richard’ın da anlatıldığı bu bölümde esir düşen Müslümanların Haçlılar tarafından öldürüldüğüne yer verilirken, bu zaferden güç alan I. Richard’ın Kudüs’ü geri alma planlarının güçlendiği de belirtilmektedir. Bu amaçla bazı görüşmeler de yapılır. El-Adil, Gerçek Haç’ı, Haçlılara geri vermeyi kabul eder. Üç yıllık bir ateşkes taraflar arasında görüşülür. Yafa ve Sur, Haçlılara bırakılırken Hıristiyan hacıların Kudüs’e hac için girebilmeleri onaylanır. Romanda daha sonra Selahaddin Eyyubi’nin Şam’a dönüşü ve vefatı ele alınır.

Hüseyin Karatay’ın *Selahaddin Eyyubi* romanının da konusu Selahaddin Eyyubi’nin hayatı ve Haçlı Seferleri’dir. Roman, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs kralı olan Amuri’nin arasında yapılan sulh dönemi ile başlarken, Nureddin Zengi’nin İslam dünyasındaki birlik düşünceleri ile sürdürülür. Karatay, romanda Şii ve Sünni Müslüman devletlerinin varlıklarına ve Müslümanlar arasındaki çatışmalara da yer vermektedir. Mısır’da bulunan Şii Fatimi Devleti’nin Haçlılar ile yaptıkları ittifak da romanda ele alınan bir diğer konudur. “Şii Müslümanlar, Mısır’da ayrı bir halifelik kurmuştur. Vezirler iktidar kavgasına düşmüştür.

²¹ Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 185.

²² “Kur’ân-ı Kerîm’de Câlût olarak adlandırılan bu kişinin ismi Ahd-i Atîk’te Golyat şeklinde geçmektedir.”

TDV İslam Ansiklopedisi, Abdurrahman Küçük, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, “Câlût” maddesi, 38.

²³ Reha Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2011), 237.

²⁴ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, 237.

²⁵ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, 237.

²⁶ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, 238.

²⁷ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, 256.

²⁸ Çamuroğlu, *Selahaddin el Kürdi*, 265.

Vezir Şaver, saltanatını kaybedince Nureddin'e sığınmıştır. Nureddin'i Mısır üzerine yürümeye ikna etmektedir. Eğer makamını iade ederse, Mısır ordusuyla Nureddin'e katılıp Haçlıların üzerine gidecektir"²⁹.

Romanda Nureddin Zengi ve Selahaddin Eyyubi'nin Mısır üzerine düzenledikleri seferlerden kısa bir şekilde söz edilir. Nureddin Zengi ile Mısır veziri Şaver arasında yapılan anlaşma bozulunca Kudüs Kralı olarak anılan Amuri Haçlı birliklerinden yardım alarak Mısır'ı işgal eder³⁰. Hüseyin Karatay'ın romanında Vezir Şaver saltanat hastası ve zenginlik için İslam dünyasını öteleyen bir kişi olarak tanıtılırken, Nureddin Zengi ve Selahaddin Eyyubi'nin vezirin ihanetlerine rağmen Müslüman Mısır halkı için Fatimiler'e yardım ettiklerine değinilir. Akka'yı savunan ve halkın gözünde kahraman olan Selahaddin Eyyubi ile Fatimi Halifesi arasında kurulan iyi ilişkiler ile Vezir Şaver'in Selahaddin Eyyubi'ye duyduğu kıskançlık romanda işlenen konular arasındadır. "Efsaneleşen Selahaddin ismine sinirleniyordu Vezir Şaver. Halife el Adid'i kenara itip, Mısır'ın idaresini elinde tutmaya başlamışken, Haçlılar yüzünden sevmediği bu isme muhtaç olmuştu: Şimdi bu isim kahramanlaşırken, kendi ismi musibetli bir varlık gibi anılmaya başlamıştı"³¹.

Vezir Şaver'in ihanetleri ve adaletsizliğinin anlatıldığı romanda daha sonra onun tutuklanması ve Selahaddin Eyyubi'nin Mısır'ın başkumandanı olmasına yer verilir. Devam eden bölümde Kral Amuri'nin önderliğinde yeni bir Haçlı birliği hazırlanır ancak Amuri'nin ölümü üzerine bu sefer durur ve romanda Amuri'nin yerine oğlu Cüzzamlı Baudoin'in geçişi anlatılır. Ardından Selahaddin Eyyubi'nin İslam birliğini sağlamak için Kudüs'e yönelişine ve İngiliz Kralı Arslan Yürekli Richard ile yaptığı anlaşmaya yer verilir. Bu anlaşmada şartlardan birisi de Gerçek Haç'ın, Haçlılar'a teslim edilmesidir. Gerçek Haç'ın, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği düşünülen haçın kalıntılarından oluştuğuna inanılmaktadır ve Hıristiyanlar için oldukça kıymetlidir. Karatay'ın da yer verdiği gibi, bu haç Hıristiyanların birlikteliğini temsil eder. Romanda Haçlı birlikleri ile mücadele eden Müslümanların eline geçen bu haç ile birlikte Haçlılar, Kudüs'ü de kaybetmektedir: "Baronlar, dükler, kontlar, prinkepsler, Selahaddin'e karşı birliğimizin devamı için burada. Gerçek Haç'ın altında ve aziz rahiplerin idaresinde yemin edecekler"³².

Hüseyin Karatay, romanda Haçlı Seferleri'nde uygulanan propaganda faaliyetlerine de dikkat çekmeye çalışır. Avrupa'dan Haçlı Seferleri'ne katılması için asker toplamaya çalışan kilisenin Hıristiyanlık inancını nasıl kullandığını anlatır. Romanda Hz. Muhammed'in Hz. İsa'ya şiddet uyguladığı iddiasıyla hazırlanmış olan bir propaganda tablosu ile Avrupa'da, Hıristiyan halkın Müslümanlara karşı kıskırtıldığı da şöyle konu edilmiştir: "—Hazreti Muhammed'in, güya Hazreti İsa'yı dövdüğünü gösterir hayali resimlerini dolaştırıp, Avrupa halkını tahrik ettiniz. Haçlı Savaşları'na katılacak Hıristiyanların günahlarından kurtulacağını söylediniz"³³.

Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbah Cennet Fedaileri* romanında Kudüs'ün "ehli salib" yani Hıristiyan Haçlılar tarafından işgal edildiğini söyledikten sonra şehrin tarihi hakkında bazı bilgiler verir ve Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethini anlatır. Yazar, romanda Haçlıların Kudüs'te Müslüman ve Yahudilere karşı uyguladıkları katliamlara da değinir: "100.000 Müslüman katledildikten ve Yahudiler havralarında yakıldıktan sonra istilacıların elinde bir sürü insan esir kaldı, bunlar ya menfaat ya hırs şevkiyle hayatta bırakılmışlardı. Ehli Salıp'ın bu vahşi şahsiyetleri bütün cinayetleri işledikten sonra papazların ilahiler eşliğinde Mesih'in lahdini örten taşları başı açık, yalın ayak öptüler ve mukaddes şehrin kurtuluşunu kutladılar"³⁴.

Ömer Rıza Doğrul, İsmailî olarak anılan Haşhaşilerin Selçuklu ve Eyyubiler'e karşı Haçlıları desteklediklerine de yer verir. Haçlıların, Beyrut, Cubeyn, Baniyas, Sayda, Sur, Hama'yı ele geçirdiklerini, Kudüs'e yaptıkları saldırılar sonucu Hittin Savaşı ile bertaraf edildiklerini anlatır.

Ebubekir Subaşı da *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi* romanında Haçlı Seferleri'ne yer verirken Mısır'da başlayan sorunların Haçlı Seferleri'ne nasıl kolaylık sağladığını, taht ve güç mücadelelerinin İslam şehirlerini işgale açık hale getirdiğini söyler. Şii Fatimi yönetimi altında olan Mısır'daki sorunlara ve Haçlılar ile yaptıkları ittifaklara romanda sıklıkla yer verir. Bu karmaşık siyasetin sonucunda Haçlıların Dimyat'ı işgale hazırladıklarını belirtir. Dimyat'ta Haçlıları bertaraf eden Selahaddin Eyyubi ve ordusu

²⁹ Çamuroğlu, Selahaddin el Kürdi, 17.

³⁰ Çamuroğlu, Selahaddin el Kürdi, 26.

³¹ Hüseyin Karatay, Selahaddin Eyyubi, (İstanbul: Bengisu Yayınları, 2016), 32.

³² Karatay, Selahaddin Eyyubi, 55.

³³ Karatay, Selahaddin Eyyubi, 125.

³⁴ Ömer Rıza Doğrul, Hasan Sabbah Cennet Fedaileri, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2015), 74.

Mısır'da büyük güç elde eder. Bu yenilgi karşısında Haçlılar ve Sicilya Kralı ise yeni bir saldırı planlamaya başlar: “Böylece Haçlıların Dimyat’ı ele geçirme teşebbüsleri akamete uğrayınca, iki asır devam eden Şif-Fatımî idaresi de zayıflamaya ve Mısır’ın Sünni kalmış olan halkı Selahaddin Eyyubi’yi desteklemeye başladı”³⁵.

Romanda Selahaddin Eyyubi’nin Müslüman âleminde var olan Şii ve Sünni halifelğine son vererek Müslümanları tek çatı altında birleştirmek arzusu içinde olduğu dile getirilirken bu sebeple Mısır’da Abbasi Halifeliği adına hutbe okunduğu anlatılır. Daha sonra ise Selahaddin Eyyubi’nin Fatımi hanedanlığına son vermesi ele alınır.

Subaşı, Haçlı birliklerinin bölgede huzuru bozduklarını, Müslümanların en önemli şehirlerinden olan Mekke’ye saldırma hedeflerinin de olduğunu ve hacca giden Müslümanları öldürdüklerini romanda işler³⁶. Haçlı Seferleri’nin çok uzun yıllar sürdüğünü ve İstiklal Savaşı’nda da bunun bir devamının yaşandığını söyleyen Ebubekir Subaşı, I. Dünya Savaşı’nda Selahaddin Eyyubi’nin kabrinin tekmelenmesi ile Bursa’nın işgali sırasında Osman Gazi’nin kabrinin tekmelenmesi arasındaki ilgiye de dikkatleri çeker:

“...İstiklal harbinden önce Bursa’da Osman Gazi’nin türbesine gelen Yunan komutanı, çok büyük bir küstahlıkla Osman Bey’in kabrini tekmeleyerek, ‘Kalk ey Osman, kavmini kurtar!’ diye bağırıyordu.”

İlginç!

‘Yine Fransız Generali Garo, Birinci Dünya Savaşı esnasında Şam’a girip, önce Sultan Selahaddin Eyyubî’nin mübarek kabrini tekmeledi’³⁷.

Romanda Akka’ya saldıran Haçlılara karşı direnen Eyyubi ordusunun mücadelesine ve Haçlıların Bedeviler ile Haşhaşi toplulukları tarafından desteklendiklerine yer verilirken Haçlı isminin nereden geldiğine dair bazı bilgiler de okura sunulur: “Efendim, kendilerine çoğunlukla ‘Franklar’ denen, ancak ‘Haçlı yemini’ etmelerinden ve elbiseleri üzerine haç işaret olan kumaşlar dikmelerinden dolayı kendilerine ‘Haçlılar’ denilen Hıristiyan orduları, İslam topraklarının bağrına bir hançer gibi saplandıklarında, ne yazık ki onların en büyük destekçileri, bu mübarek beldelerde yaşayan bedeviler ve haşhaşiler oluyordu”³⁸.

Ebubekir Subaşı romanda Nureddin Zengi’nin vefatının ardından eşi İsmet Hanım’ın da Haçlı birlikleri üzerine savaşlar yaptığı bilgilerini verirken, Haleplilerin Eyyubilere karşı Haşhaşiler ile ittifak yaptıklarını anlatır. Romanda Haçlıların sadece askeri güç olarak faaliyette bulunmadıkları, ahilik ve fütüvvet benzeri birtakım oluşumlar ile de hedefleri doğrultusunda yol aldıkları ve maddi güç topladıklarına da yer verilir.

Haçlıların saldırılarından sadece Müslümanların değil Yahudi ve Hıristiyanların da olumsuz etkilendiklerini söyleyen Ebubekir Subaşı, birçok Hıristiyan’ın Haçlılara destek olmayı reddettiğini belirtir. Papalığın Hıristiyanları, Haçlı Seferleri için yola çıkanlara destek olmak amacıyla mallarına el koyarak, yeni vergiler getirerek maddi olarak da sömürdüğünü anlatır³⁹.

Romanda Hittin savaşını anlatan yazar, Haçlı ordusunun savaş nizamı hakkında da bilgiler verir. Bu savaşta bölgenin bir gerçeği olarak su sorununun yaşandığını söyleyen Subaşı, komutan Renaud’un Haçlı ordusunu Taberiye Gölü’ne ulaştıklarına dair vaatlerle idare ettiğini belirtir. Miraç gecesine denk gelen Kudüs’ün fethi ile Kudüs’e giren Selahaddin Eyyubi ve ordusunun Kudüs’te karşılaştıkları manzaraları anlatan yazar, bölgedeki kıymetli mimari yapıların Haçlılar tarafından yağmalandıklarını, birçok tarihi değerinin Avrupa’ya kaçırıldığını da vurgular⁴⁰.

Daha sonraki bölümde Akka’nın Haçlılar tarafından saldırıya uğramasını anlatan yazar, Kral Richard’ın da bölgeye gelip mücadele etmesini ve yenilgiye uğrayarak geri dönüşünü anlatır. Akka’da yaşanan savaştan sonra Haçlıların esir anlaşmasına uymayarak oradaki Müslüman halkı katlettiğini, kadın ve çocukların dahi bu katliama maruz kaldıklarını belirtir: “Akka’da kalan Müslümanlar; kadın, erkek, çocuk, yaşlı... Kasaplık koyunlar gibi dizildiler. Fırtına öncesindeki sessizliğin dehşetini sezmiş olan

³⁵ Ebubekir Subaşı, Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017), 82.

³⁶ Subaşı, Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi, 170.

³⁷ Subaşı, Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi, 6.

³⁸ Subaşı, Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi, 131.

³⁹ Subaşı, Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi, 194.

⁴⁰ Subaşı, Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi, 247.

çaresiz babaların yanlarında dizilmiş olan eşleri ve çocukları, salıverilmek ve kaleden çıkmak için beklediklerini zannediyorlardı”⁴¹.

Okay Tiryakioğlu'nun *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi* romanı, hocası El Kuseyri'nin Selahaddin Eyyubi'ye verdiği askeri eğitimlerle ve onun günlük yaşamı ele alınarak başlar. Romanda Nureddin Zengi'nin Kudüs'ü fethetmek için yaptığı seferlere değinildikten sonra onun Selahaddin Eyyubi üzerindeki etkisi, gösterdiği hedeflerle birlikte verilir. “‘Bilirsin ki Nureddin Zengi Hazretleri'nin üç temel hedefi vardır’ dedi oğlunun alınına ılık elini yaslayarak ateşini tetkik eden Necmeddin Eyyub. ‘İlki tıpkı babası İmameddin Zengi'nin Urfa'yı Haçlıların elinden kurtarması gibi, İslam'ın ilk kiblesi ve dahi Hazreti Ömer'in mübarek emaneti olan Kudüs'ü Haçlılardan geri almaktır’⁴².

Romanda verilen bilgilerde Sur merkezli Haçlı ordusunu, Halep'te tutuklu olan Renaud de Chatillion'un amcasının oğlu Kont Vincent de Chatillion'un idare ettiği söylenirken Haçlı komutanlarının acımasızlığı, zalimliklerine de değinilir. Tiryakioğlu romanda ayrıca en çok Haçlı-Fatımi ittifakı konusu üzerinde durmaktadır.

Okay Tiryakioğlu, Fatımi Devleti'nin önceleri İslam aleminde ikilik çıkarmadığını, mezhep kavgalarını körüklediğini, hatta farklı mezheplerin devlet yönetiminde söz hakkı olduğunu, ordularının da Sünni kökenli Türklerden meydana geldiğini söyler ve problemlerin ilk Haçlı Seferi'nden sonra başladığını belirtir. Romana göre Selçuklu ve Fatımiler arasında yaşanan sınır anlaşmazlıklarının artması ve Haçlılar ile yapılan ittifaklar sonucunda Fatımiler ile Selçuklu Devleti arasındaki sorunlar büyümüş ve bu kavga mezhepsel bir savaş halini almıştır. Selahaddin Eyyubi'nin Haçlılar ile ittifak yapan Fatımilerin üzerine yürümesi de işte bu sebeptendir. İlk hedefi de Belbis Kalesi'dir. Selahattin Eyyubi, Belbis Kalesi'ni fethettikten sonra halka çok iyi davranmış ve kalenin çevresindeki bazı bölgeleri de Bedevilere vermiştir. Bu da onun halkın desteğini almaya dikkat ettiği göstermektedir⁴³.

Selahaddin Eyyubi, Belbis'i fethedince Şam'a çekilir ancak Nureddin Zengi onu yeniden Mısır'da görevlendirir. Bu kez “Nil'in mübarek çocuğu” olarak anılan İskenderiye hedefidir. Tiryakioğlu, Selahaddin Eyyubi'nin savaşlarını, mücadelelerini verirken Filistin-Mısır bölgesinin o günkü meselelerini de romana taşır. İskenderiye'yi alan Selahaddin Eyyubi, Fatımi liderlerinin Haçlılar ile yaptıkları ittifaklar sonucunda neredeyse Haçlılar tarafından işgal edilmiş olan Kahire'ye doğru yola çıkar: “Halk şaşkındı. Bin kişilik bir Haçlı garnizonunun, kendi şehirlerinde bu kadar rahat edebilmesine ve üstelik korumakla vazifeli oldukları asayişi tümüyle kendilerinin yıkmalarına tahammül edemiyorlardı”⁴⁴.

Okay Tiryakioğlu, romanda Haçlıların kendi aralarındaki sohbetleri üzerinden Haçlı tarihini ve yapılan insan kıyımlarını da anlatır. Romanda I. Haçlı Seferi'nde yapılan insanlık dışı muameleler ve Haçlı yamyamlığı tarihçi Radulfus Cadomensis'in eserinden alıntılarla şöyle anlatılmıştır:

“*Fulcherius Tarihi'nden okuyacaklarım' dedi ve önceden işaretlenmiş bir yeri açtı. 'Yorgunduk. Binlerce milden gelmiş; denizde fırtınalar, karada hastalıklar, vahşi hayvanlar ve barbar Bedevi kabilelerinin saldırıları sonucu pek çoğumuz can vermiştik. (...) Kudüs'e ulaştığımızda yorgunluk ve hissim bizi tüm ahlak kurallarından sıyırmıştı. Kinimizi haklı görmeye başlamıştık!'*”⁴⁵.

Romanda Kahire ve İskenderiye'yi fetheden Zengiler'in, hem İslâm alemindeki iki başlılık dönemine son vermeyi Müslümanları bir arada tutmayı hedeflenmiş oldukları hem de Haçlıların İslâm alemindeki hedeflerine engel oldukları anlatılmıştır. Selahaddin Eyyubi, amcası Şirkuh vefat edince Fatımi Halifesi el Azid tarafından Mısır sultanı ilan edilmiştir. Daha sonra Mısır'daki ikinci Vezir Sicaüddin'in isyanları ile meşgul olan Selahaddin Eyyubi, Kral Amalric ve Haçlıların yeniden Mısır'ı kuşatmaya kalkışmaları üzerine onlar ile mücadeleye girer ancak devrik halife el Azid vefat edince destekçilerini kaybeden Haçlılar geri çekilir. Selahaddin Eyyubi'nin çocukluğundan beri zihin dünyasında yer eden Kudüs şehrini ele geçirmeden evvel gülmeyeceği ve başına siyah bir sarık sardığı yine romanda yer verilen detaylar arasındadır.

Kudüs'ü fethetmek amacıyla olan Selahaddin Eyyubi'nin Akabe Körfezi'nde bulunan Eyle (Eliat)'ı fethettiğini, ardından Haçlı kalesi Kerak ile mücadeleleri sürdürdüğü Nübye isyancılarını sindirdiği de

⁴¹ Subaşı, Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi, 321.

⁴² Okay Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 56.

⁴³ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, 122.

⁴⁴ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, 209.

⁴⁵ Tiryakioğlu, *Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi*, 151.

romanda anlatılmaktadır. Daha sonra Abbasi Halifesi'nden, Bağdat'tan sultanlığının onaylandığına dair bir menşur alan Selahaddin Eyyubi, Kudüs yolunu açan Halep'in fethiyle de Zengi beylerinden destek görmüş, Eyyubi Devleti'ni güçlendirmiştir. Kudüs seferinden evvel doğu seferine de çıkan Selahaddin Eyyubi buralarda Musul, Erbil, Meyyafakirin gibi önemli bölgeleri de ele geçirir. Romanda daha sonra Selahaddin Eyyubi'nin, Hittin'da büyük bir zafer kazandığı ardından Akka, Askelon, Nablus ve Remle gibi yerleri fethedildiği ele alınır.

A. Turan'ın kaleme aldığı *Selahaddin Eyyubi* isimli biyografik romanda da yazar Haçlı Seferleri'ne ve bu seferlerin Papalık tarafından nasıl organize edildiğine, bu propagandanın Fransızlar üzerindeki etkisine yer verir.

*“Avrupa’da Papa II. Urban Fransa’yı şehir şehir dolaşıyor (...) O toprakların murdar adamlardan alın siz sahip olun onlara Kudüs güzel meyveleri ile eşi benzeri olmayan bir şehir. Orası saadet yurdudur sizden yardım istiyor. Kudüs! Kalkın yola çıkın günahlarınızdan kurtulun bunu yaparsanız gökler katında en şerefli siz olursunuz’ diyor onu dinleyen Fransızlar ağlıyor üstünü başını yırtıyor kılıcına mızrağına koşuyor Kudüs yoluna düşüyor”*⁴⁶.

Romanda Haçlı Seferleri'nde oldukça etkili olan Hospitalier ve Templier şövalyelerinin daha sonra Malta Şövalyeleri ismini aldıklarını söyleyen yazar, onlar hakkında kısa bilgilere yer verir. Templier Şövalyelerinin acımasızlıkları ile ünlü olduklarını, Fransa kralı ve Papa'nın bile daha sonra bu şövalyelerden kurtulmaya çalıştıklarını anlatır⁴⁷. Haçlı Seferleri devam ederken Batılılar dışında Selahaddin Eyyubi'ye zorluk çıkararak bir diğer yapılanma ise Haşhaşilerdir. Yazar romandan Haçlılara yardım eden Haşhaşilerin zor durumda bulunan İslam dünyasını iyice zora soktuğunu söyler. Daha sonra Kudüs'ün fethine yer verilir.

Ali Emre'nin *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı* romanında Haçlı Seferleri, Frenk Seferleri olarak adlandırılmıştır. Romanın başında Hıristiyan güçlerinin Haçlı Seferleri'ni yapma gerekçelerinden biri olarak Müslümanların elinde olan Urfa'yı yeniden ele geçirmek ve Haçın intikamını almak olarak sıralanır⁴⁸.

Romanda Haçlı birliklerinin özellikle Reynald de Chatillon'ın komutanlığında Müslümanların kutsal şehirlerine ve Eyle, Yenbu gibi önemli limanlarına saldırılarından söz edilir. Daha sonra Haçlı Seferleri'nde büyük etkisinin olduğu kabul edilen Hospitalier ve Templar Tarikatlarından “Mabet ve Hastane Şövalyeleri” olarak söz eden Ali Emre onların acımasızlığını vurgular. Eyyubi ordusunun öncü birliği olan Yezek'in Haçlılar hakkındaki istihbaratlarının rolüne de yer verilen romanda, Haçlıların elindeki Kerak Kalesi'nin önemine, Şövalyeler için “Kutsal Haç”ın ne anlama geldiğine de ayrıca değinilir. Hittin Savaşı'nda Müslümanların Kutsal Haç'ı ele geçirmeleri ile Haçlıların büyük bir yıkım yaşadıklarını, bu zaferin Müslümanlar için çok önemli olduğunu şöyle anlatılır: “Halepli yiğit emîr, istilacıların canlarından daha değerli gördükleri ve İsa peygamberin üzerinde çarmıha gerildiğine inandıkları Kutsal Haç'ı ele geçirdi”⁴⁹.

Romanda yazar Hittin Savaşı'ndan sonra birçok önemli kişinin Müslümanlara esir düştüğü ve Kutsal Haç'ın da Kadı Şerafeddin İbn Ebî Asrun'un gözetiminde Şam'a götürüldüğü bilgisini verir. Avrupa'dan Kudüs'e gelen Haçlıların güzergâhları ise Antakya, Trablusşam ve Kudüs olarak gösterilir. Hittin Savaşı'nda Sur, Akka ve Yafa'ya saldıran Haçlılar ile Eyyubilerin verdiği mücadele anlatılırken Haçlıların esir aldıkları Müslümanlara zulmettiklerini, bu mücadeleden galip çıkan Selahaddin Eyyubi'nin ise her şeye rağmen merhametini kaybetmediği özellikle belirtilir. “Frenkler, kendilerine yalvaran, feryat eden farklı din ve mezhepteki kadınların ağızlarına, boyunlarına kılıçlarını indirmiş; onları saçlarından sürükleyerek alıp götürmüş, kirletmiş, kucaklarındaki bebekleri bile sağ bırakmamışlardı. Selahaddin, Kraliçe ve diğer soyluların eşlerini nezaketle uğurladı, yaşlı kadınlar için yol azığı bile hazırlattı”⁵⁰.

Kudüs'ü kaybeden Hıristiyanların büyük bir yıkım yaşadıkları, hatta Papa III. Urbanus'un kederinden öldüğü de yine diğer romanlarda olduğu gibi bu romanda da değinilen konular arasındadır. Romanın devamında Kudüs'ü kaybeden Haçlılar, Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak için yeni saldırılarda bulunurlar. Bu saldırılarda başrolde Arslan Yürekli Richard olarak bilinen İngiliz Kralı vardır. Romanda “Rişar” olarak anılır ve onun Selahaddin Eyyubi'nin yardımcıları ile olan mektuplaşmalarına yer

⁴⁶ A. Turan, *Selahaddin Eyyubi*, (İstanbul: Festival Yayıncılık, 2017) 8.

⁴⁷ A. Turan, *Selahaddin Eyyubi*, 9.

⁴⁸ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 10.

⁴⁹ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı*, 247.

⁵⁰ Ali Emre, *Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı*, 274.

verilir. Akka'ya saldıran Haçlılar güç elde edince Kutsal Haç'ın verilmesi karşılığında esir Müslümanların serbest bırakılacağı sözünü verir ancak bu anlaşmaya uymayarak Müslüman esirleri katlederler. Benzer konulu romanlarda olduğu gibi bu romanda da Müslümanların uğradığı bu katliam oldukça dikkate değer tasvirlerle anlatılır: “Biraz sonra, sayısı bini geçen kadın ve çocuk; ölülerin, katledilen Müslümanların yanına getirildi. Manzarayı gören bu çaresiz insanların feryatları yeri göğü inletti. Koşup babalarının, kocalarının, yakınlarını cesetlerine kapandılar”⁵¹.

İsmail Bilgin'in *Kudüs'teki Son Osmanlı-İğdirli Onbaşı Hasan* isimli romanının dokuzuncu bölümü “Haçlıların Kudüs'ü Ele Geçirmesi” olarak adlandırılmıştır. Romanda Kudüs'ün tarihi ve Kudüs'ü fethetmek için Müslüman ve Hıristiyanların yaptıkları savaşlar hakkında açıklamalara yer veren yazar, Hz. Ömer döneminde şehrin Müslümanlar tarafından fethedilmesine ve Hz. Ömer'in şehirdeki farklı dine mensup toplumlara ve ibadet yerlerine zarar vermemesine değinir. Onuncu bölümde ise “Selahaddin Eyyubi Kudüs'ün Fatihisi” isimli başlık altında Selahaddin Eyyubi ve Haçlılar arasındaki savaşı konu edinir. Onun Kudüs'ü almasının yankılarını ve düzenlenen Haçlı Seferleri'ni değerlendiren yazar, Müslümanların bu savaşlarda Tapınak Şövalyeleri tarafından katledilmelerine, din değiştirmeleri istenen Müslümanların ailelerindeki kız çocuklarının alındığına, Mescid-i Aksa'ya gelen ziyaretçilerin engellenmesine yer verir. Selahaddin Eyyubi ve Kerek kalesi hâkimi Renaud de Chatillion arasındaki mücadeleyi de anlatan yazar, Şam'da güçlenen Selahaddin Eyyubi'nin adaletli ve Kudüs'ü almak için kararlı kişiliğine de değinmiş, 1187 yılında gerçekleştirilen Hittin Savaşı'nı anlatmıştır. “Burada Kudüs Krallık Ordusu tamamen dağıldı. Koskoca ordu adeta yok edildi... Bundan sonra önünde çok önemli bir engel olmayan Selahaddin Eyyubi, ordusuyla hızla batıya ilerleyerek Kudüs üzerindeki bütün yerleşim birimlerini Taberiye, Aka, Nablus, Yafa, Sayda, Beyrut, Cübeyl, Askalan, Gazze gibi şehirleri tek tek ele geçirdi”⁵².

Romanda Kudüs'ü alan Selahaddin Eyyubi'nin Mescid-i Aksa'yı ilk ziyaretine de değinen yazar, bu caminin Haçlılar tarafından bir saray haline çevrildiğini öğrenen Eyyubi'nin Mescid-i Aksa'da bu sebeple namaz kılamadığını, avluda namaz kıldığını söyler. Daha sonra yine onun adil kişiliğine yer verir.

Sonuç

Haçlı Seferleri din temelli olarak başlatılan ancak içinde siyasi ve ekonomik birçok sebebi saklayan savaşlardır. Bu savaşlar geçmişte çok geniş bir coğrafyada yapılmış birçok toplumu etkilemişse de günümüzde de yankıları sürmekte Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki mücadelede “Haçlı Seferleri” kavramı toplumsal hafızada canlılığını korumaktadır. Türk romanında da yazarlar bu savaşları çok yönlü şekilde ele almaya çalışmış, tarihi kişilerin yaşamlarına yer vermiş, bölgede kutsal kabul edilen şehirler için verilen mücadeleyi ele almışlardır. Haçlı Seferleri'ni konu eden ilk romandan bu yana bu konu sıklıkla ele alınmış olsa da romanlardaki yoğunluğun iki binli yıllarda olduğu görülmektedir. Bunda günümüzdeki siyasi hayatın, Orta Doğu bölgesinde hâlâ devam savaşların etkisinin olduğu da kabul edilebilir. Konuyu ele alan ilk romanlarda birinci Haçlı Seferleri ve sıradan kişilerin yani halktan insanların Haçlılara karşı verdikleri mücadele anlatılmaya çalışılırken daha sonraki romanların biyografik ağırlıklı oldukları görülmüş Selahaddin Eyyubi ve Nureddin Zengi'nin hayatları odağında Haçlı Seferleri romanlara konu edilmiştir. Bu romanlarda Doğu-Batı mücadelesinin temel sebepleri, İslamiyet'in Batı'da uyandırdığı yankılar, Papalığın Haçlı Seferleri'ne asker toplarken dini kavramları nasıl planlı bir şekilde kullandıkları, savaşlarda meydana gelen vahşet, Haçlıların özellikle Kudüs çevresinde kendilerini çeşitli sağlık örgütleri ve vakıflar ile nasıl gizledikleri konu edilmiştir. Yine romanlarda Haşhaşi örgütünün de varlığına vurgu yapılmış ve Haşhaşilerin Haçlılar ile de ittifak yaptığı birçok romanda tekrar edilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Kudüs ve Bursa'nın işgalinde Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı bir Haçlı mücadelesi verdiği de işaret edilmiş, böylece Haçlı Seferleri'nin günümüze yansımaları da romanlara taşınarak bu savaşların izlerinin canlılığına dikkat çekilmiştir.

⁵¹ Ali Emre, Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı, 379.

⁵² İsmail Bilgin, Kudüs'teki Son Osmanlı-İğdirli Onbaşı Hasan, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 118.

Kaynakça

- Ahmed Mithat. Süleyman Musli. haz. Erol Ülgen-Fatih Andı. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 2000.
- Bilgin, İsmail. Kudüs'teki Son Osmanlı-İğdırlı Onbaşı Hasan. İstanbul: Timaş Yayınları. 2020.
- Çamuroğlu, Reha. Selahaddin el Kürdi. İstanbul: Everest Yayınları. 2011.
- Danişman, Zuhuri. Balak Gazi. İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2010.
- Demirkent, Işın. Haçlı Seferleri. İstanbul: Dünya Yayıncılık. 1997.
- Doğrul, Ömer Rıza. Hasan Sabbah Cennet Fedaileri. İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2015.
- Emre, Ali. Selahaddin Eyyubi Şark'ın Kartalı. İstanbul: Ketebe Yayınları. 2018.
- Gölgesiz Karaca, Sevtap. "I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun Siyasî Durumuna Bakış". Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 2/4 (2012): 141-153.
- Karatay, Hüseyin. Selahaddin Eyyubi. İstanbul: Bengisu Yayınları. 2016.
- Kefeli, Emel. Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz. İstanbul: 3F Yayınevi. 2006.
- Maalouf, Amin. Arapların Gözünden Haçlı Seferleri. Ali Berktaş tarafından çevrildi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2020.
- Öke, Mim Kemal. Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar. İstanbul: Çağ Yayınları. 1991.
- Runciman, Steven. Haçlı Seferleri Tarihi. Fikret İşıltan tarafından çevrildi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1. cilt. 1989.
- Subaşı, Ebubekir. Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubi. İstanbul: Çelik Yayınevi. 2017.
- TDV İslam Ansiklopedisi. Abdurrahman Küçük. 7. cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları. 1993.
- TDV İslam Ansiklopedisi. Ramazan Şeşen. 9. cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları. 1994.
- TDV İslam Ansiklopedisi. Işın Demirkent. 14. cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları. 1996.
- Tiryakioğlu, Okay. Hilalin Gölgesinde Bir Ömür Selahaddin Eyyubi. İstanbul: Timaş Yayınları. 2017.
- Turan, A. Selahaddin Eyyubi. İstanbul: Festival Yayıncılık. 2017.

Mevsimlik İşçiliğin Spesifik Bir Tezahürü: “Fakirleri Unutmak”*

A Specific Manifestation of Seasonal Labour: “Forgetting The Poor”

Vedat TOSUN**

Özet: Çalışma süreci çalışanın iş ortamında sadece fiziksel anlamda bulunması demek değildir. Kişisel olanın ruhsal ve toplumsal anlamda, büyük oranda çalışma ortamıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilişki içinde olması gerekmektedir. İş ortamıyla iş dışı ortamın girift hale bürünmesi bireylerde ilginç deneyimlere neden olabilmektedir. Bu çalışmada da bahsi geçen durumun çalışan bireyler açısından nasıl tecrübe edildiği ve ne şekilde tezahür ettiği üzerinde durulmaktadır. Otellerde çalışan bireyin gözünden, otel içi pratikler ile otel dışındaki süreçlerin karşılaştırıldığı çalışmada göçmenlik durumu bağlamında çalışma sürecinin içsel ve dışsal dinamikleri de farklı bir perspektiften irdelenmektedir. Otellerde çalışan bireyler için çalışma süresi, ücretler, çalışma saati ve tatiller iş ortamına uyum sağlamanın araçları olarak kullanılmaktadır. Çalışma ortam ve olanaklarına erişim genellikle geçici göçler ile sağlanmaktadır. Bu yüzden çalışan bireyler çalıştıkları yerlerde geçici ilişkiler kurmak zorundadır. Geçicilik ve enformel pratikler birbirini etkilemektedir ve bu durum da çalışma sürecine yansımaktadır. Kısacası, turistik mevsimlik işçi olarak çalışan bireyler birçok faktörden etkilenen bir ortamda çalışmaktadırlar.

Abstract: The working process does not mean only the physical presence of the employee in the work environment. The thing that is personal, in spiritual and social sense, must largely be directly or indirectly in relation with the work environment. The intertwining of the work and non-work environment can lead to interesting experiences for individuals. This study focuses on how this situation is experienced by the working individuals and how it manifests itself. In this study, which compares the practices inside the hotel and outside the hotel from the viewpoint of the individuals working in hotels, the internal and external dynamics of the working process in the context of immigration process are also examined from a different perspective. For individuals working in hotels, working time, wages, working hours and vacations are use as tools to adopt to the work environment. Access to working environment and opportunities is usually provided through temporary migration. Thus, individuals have to build temporary relationship in the places where they work. Temporariness and informal practices influences each other and this is relected the work process. In short, individuals working as toruistic seasonal workers work in environment which is affected by many factors.

Anahtar Kelimeler: Mevsimlik İşçilik, Göç, Turistik Mevsimlik İşçilik.

Keywords: Seasonal Employment, Immigration, Touristic Seasonal Employment.

Giriş

Mevsimlik çalışma, mevsimlik işçilik ve mevsimlik göç denildiğinde akla gelen ilk çalışma biçimi tarımsal faaliyetler olmaktadır. Ancak mevsimlik işçilik tablosunun içini inşaat sektörü gibi ağırlıklı olarak kent merkezlerinde sürdürülen kimi faaliyetler ve turizm sezonlarındaki turistik faaliyetlerle bağlantılı olarak yürütülen bazı etkinlikler de doldurmaktadır.

* Bu çalışma “Antalya’da Geçici İşçilik: Tarım, İnşaat ve Sosyal Ağlar” adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezime dayanmaktadır.

** Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, vedattosun6704@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5755-1634>

Mevsimlik işçiliğin temel bileşeni “geçicilik”tir¹ ve geçiciliğin de zemini geçici göçler neticesinde oluşmaktadır. Mevsimlik işçilikte göç, işin niteliğine ve zamanına göre farklı zamanlarda gerçekleşebilmektedir. İnşaat işgücüne dayalı mevsimlik işçilik, iklim ve ulaşım gibi nedenlerle işin yoğunluğu değişse de hemen her mevsim faal olarak görülürken tarımsal faaliyetlere dayalı mevsimlik tarım işçiliği hasada denk düşen zaman aralıklarında faaliyette bulunulan bir alan olarak biçimlenmektedir. Turizme yönelik mevsimlik işçilik ise, turistik pratiklerin yoğun olduğu zamanlarda görülen sezonluk işçilik uygulamalarından oluşmaktadır. Sayılan farklı alanların temel ortak parametrelerinden birisi olarak tanımlanabilecek göç – ister kalıcı göç olsun ister geçici göç-olayı da mevsimlik çalışma pratiklerinin oluşum aşamalarından sürecin biteceği varsayılan zamanlara kadar etkin rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, turistik faaliyetler kapsamında, turistik işletmelerde çalışan bireylerden biriyle yapılan birebir görüşmeden yola çıkılarak elde edilen bulgular doğrultusunda oluşturulan işletme içi çalışma profili yer almaktadır. Bu profil, “Fakirleri Unutmak” kavramsallaştırılması adı altında, çalışma ortamı ve pratiklerinde bulunan davranış kalıplarını ve tutumları betimleme uğraşından oluşmaktadır. Çalışmada bahsedilen dizgesellikten yola çıkılarak bir çalışanın gözünden, genel olarak çalışan bireylerin toplumsal, psikolojik ve ekonomik durumlarına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Çalışma ortamı içerisine ayak uydurulduğunda “içerideki” hayat tamamen benimsenir ve “dışarıdaki” hayattan da aynı ölçüde uzaklaşılır. Bu durum, mevsimlik çalışmanın toplumsal yönüdür. Geçinememe halinden kaynaklı göç ise çalışma ortamına girişin iktisadi yönünü açıklamaktadır. Bireysel aktivitelerin olmayışından ötürü yaşanan duygusal dengesizlikler de psikolojik yönü oluşturan başlıca etmendir.

Bu çalışmada, turistik işletmelerin bünyesinde çalışan bir turizm işçisiyle yapılan derinlemesine görüşmede elde edilen bulgulardan hareketle varılan sonuçlar paylaşılmaktadır. Görüşülen birey lisans mezunu ve lisans eğitimini Akdeniz Üniversitesi’nde tamamlamıştır. 24 yaşında, yabancı dili orta düzeyde olan kadın görüşmeci, İzmir’de oturmakta olup turistik faaliyetlerin başlangıç sezonuna denk gelen yaz mevsimi başında Antalya’ya gelmekte ve bazen sezon bitmeden – işin zorluklarına tepki olarak kimi zaman işi bırakıp İzmir’e döndüğü de olmuştur-bazen de iş sezonu sonuna kadar Antalya’da kalmaktadır.

Geçici olarak göç etmek, hayatın hemen her anlamında geçici olmayı ya da öyle davranmayı gerektirir. Bununla paralel olarak bu çalışmada görüşülen bireyin de Antalya’daki hayatı bir anlamda geçicidir. Uzun süre kalmayacağını düşündüğü için ev kiralamak oldukça maliyetli gelmektedir. Bundan dolayı kimi zaman arkadaşlarında kalmakta kimi zaman da akrabalarıyla birlikte yaşamaktadır. Geçimini ya Antalya’da aldığı ücretlerle ya da sezon bitiminde İzmir’e döndükten sonra orada bulduğu işlerde çalışarak sağlamaktadır.

Kadın görüşmecinin bakış açısından Antalya’da iş bulmak İzmir’de iş bulmaktan daha kolay. Çünkü Antalya’daki işe hem kişisel olarak yatkınlığı olduğunu hem de Antalya’daki sosyal ağlarının daha geniş yelpazede olduğunu dile getirmektedir. Antalya’da iken otellerde animatörlük yapan ve İzmir’e döndüğünde ise garsonluk yapan görüşmeci, kendisini animatörlüğe daha yatkın olarak görmektedir. Bu da iki şehir arasındaki sosyal ağ farklılığının temel nedeni olabilmektedir.

Bir çalışan ile yapılan görüşmeden yola çıkılarak turistik faaliyetlerde yer alan davranış kalıplarının çalışanlara toplumsal, psikolojik ve ekonomik yansımaları açıklamayı amaçlayan bu araştırma, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak oluşturulmuştur. Çalışmada gözlem, katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşme tekniklerinden faydalanılmıştır. Gözlemin daha efektif kullanılabilmesi maksadıyla, görüşmecinin çalıştığı yere gidilip sürecin gidişatı bizzat gözlemlenmiştir. Çalışanın kendisi de mevsimlik işçi hakkında bilgi sahibidir ve hatta mevsimlik işçilik ve göç konusunda çalışanın bilgi birikiminden yararlanılması da amaçlanmıştır. Daha detaylı bilgi alabilmek için görüşmeciyi birlikte Antalya- Kundu’da çalıştığı otele gidilmiş, burada çalışma ortamı gözlemlenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinin kullanılmasının temel nedeni birinci el kaynaklardan elde edilen verilerin kullanılmasıdır. Nitekim görüşme yapılan birey çalışma

¹ Sidar Çınar, Öteki Proleterya (Ankara: NotaBene Yayınları, 2014), 13.

ortamı ve sürecinde bizzat bulunan bir çalışandır. Bu açıdan nitel araştırma yöntemlerinin kullanılması daha uygun görülmüştür.

Nitel araştırma yönteminin kullanılmasının başka bir nedeni de araştırmanın durum çalışması niteliğinde olmasıdır. Zira buradaki “durum” katılımcının gerçek hayatta yüz yüze kaldığı, yani deneyimlediği koşullardır. Bu koşulların nihai yansımalarına maruz kalan kişi ise bunları deneyimleyen katılımcıdır². Dolayısıyla bahsi geçen örnekte yansımaların açıklanması ve bulgu olarak vücut bulmasının en etkili yolunun nitel araştırma olduğu düşünülmektedir.

Durum çalışması bir birey, bireyler topluluğu veya “sınıf” olabilir³. Durum çalışması, bunlardan birinin belirli bir zamanda veya bir zaman aralığında -bir gün de olabilir, bir yıl da olabilir- araştırmaya konu edilmesi, gözlem yöntemiyle incelenmesi veya katılımcılarla görüşülmesi sürecidir⁴. Bu araştırma özelinde de bir bireyin kişisel deneyim ve anlamlandırmaları doğrultusunda, bilimsel yöntem ve tekniklere de uygun bir biçimde çıkarsamalar yapılması amaçlanmaktadır. Bu noktada fenomenolojik araştırma deseni de yöntemsel açıdan önemi bir unsur haline gelmektedir. Nitekim fenomenolojik araştırma deseni vesilesiyle çalışan bireyin bakış açısı, yorumlamaları ve değerlendirmelerinin incelenmesi olanaklı hale gelmektedir.

Mevsimlik İşçilik ve Göç

Ekonominin global nitelik kazandığı yıllardan sonra küresel ekonomideki yapısal değişiklikler daha mikro ölçekteki iktisadi ilkeleri de dönüştürmüştür. Makro düzeydeki stratejiler doğrultusunda geliştirilen yeni düzenleme formasyonları karşısında, ulusal çaptaki yerel ekonomilerin tek seçeneği ayak uydurmaktır. Bu nedenle de yerel düzeydeki ekonomiler, sürdürülebilirliklerini sağlayabilmek amacıyla çeşitli biçimlerde yenilikler yapmak durumundaydılar⁵. Kısacası genel ekonomik yapıdaki düzenlemeler ayarlanırken⁶ özel statüdeki yapılanmalar da tasarlanmaktadır⁷.

1980'lere gelindiğinde küresel nitelikteki ekonomik yapı, ulusal ölçekteki iktisadi dönüşümler üzerindeki etkisini iyice hissettirmeye başlamıştı. Kentsel alanlardaki iş alanlarının çerçevesi genişlerken kırsal oluşumlardaki tarımsal faaliyetlere dayalı ekonomik faaliyetlerin de kapsam alanı daralmıştı. Makineleşme ve sanayileşme faktörlerinin de etkisiyle tarımsal faaliyetlerin büyük bir bölümü kentsel alanlarda sürdürülmeye başlandı⁸. Bu durum da göçlerin kırsaldan kente doğru seyrini şekillendirdi⁹.

Meydana gelen dönüşümlerin göç süreciyle olan ilişkisi ücretlendirme sistemleri, kırsalın kendine has yapısı, fiyat skalaları gibi parametreler çerçevesinde açıklanabilmektedir. Kentsel alanlardaki dönüşümlerin de etkisiyle kırsal alandaki çalışma olanakları hem zayıflamış hem de ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu nedenle de kırsal ekonomi görece etkisizleşmiştir. Göç süreci ise bununla paralel olarak hızlanmıştır¹⁰. Söz gelimi kırsal yapıdaki ücretlendirmeler hem daha az hem de daha sistemsiz olarak yapılırken kentsel alan bu konuda daha cazip şekillerde işlemektedir.

Bahsedilen dinamikler göçün hem uluslararası hem de ulusal nitelikteki çalışma pratiklerinde etkili olmasına zemin hazırlamaktadır. Bu anlamda nispeten daha mikro ölçekteki ekonomik bir faaliyet olarak mevsimlik işçilikte de göç olgusu etkili olmaktadır ve mevsimlik işçiliği

² John W. Creswell, Nitel Araştırma Yöntemleri, çev. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012), 97.

³ Robert E. Stake, The Art of Case Study Research (London: Sage Publications, 1995).

⁴ Stake, The Art of Case Study Research, 2.

⁵ Bülent Şen ve Celal Altın, “Mevsimlik Göç ve Yoksulluk İlişkisi: Mevsimlik Tarım İşçileri Örneği”, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 11/23 (2018): 175.

⁶ David Harvey, Neoliberalizmin Kısa Tarihi, çev. Aylin Onacak (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015).

⁷ Polat S. Alpman, Esmer Yakalılar Kent-Sınıf-Kimlik ve Kürt Emeği (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 50.

⁸ Ercan Geçgin, “Ankara- Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği”, Ankyra: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1/1, (2009), 3-35.

⁹ Selin Önen, “Mevsimlik Tarım İşçiliği ve Çingeneler”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi 4/2, (2012): 281-290.

¹⁰ Özgür Burçak Gürsoy, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Dışlanma: Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçileri”, Sınıftan Sınıfa Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları, der. Ayşe Buğra (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 33-65.

şekillendirmektedir. Buğra'nın da vurguladığı gibi işgücü piyasasında göç ve hareketlilik işgücünün hem karakteristiğini hem de yönünü belirleme noktasında etkin hale gelmektedir¹¹.

Diğer çalışma süreçlerinden farklı olarak mevsimlik işçilikte göç daha belirgin olmaktadır. Mevsimlik işçilikte göç, temel mekanizma olarak mutlak surette yaşanılacak süreçlerden birisidir. Mevsimlik çalışmadaki göç, diğer çalışma biçimlerindeki göçten veya diğer göç biçimlerinden farklıdır. Mevsimlik göçte tek başınalık hali, istisnalar haricinde görülmez. Mevsimlik göç, birliktelikten doğan bir göç çeşididir. Bireyin sadece kendisi göç etmez; çekirdek ailesi, geniş ailesi, akrabaları ve tanıdıkları... Bir bütün olarak yaşanan göç durumu mevcuttur¹².

Bahsedilen göç genel olarak kırsal alanlardan kentsel alanlara yönelik olarak gerçekleşmektedir¹³. Nitekim mevsimlik çalışma pratiklerinin gerçekleştiği alanlar genel itibarıyla kentsel alanlar olmaktadır¹⁴. Her ne kadar tarımsal faaliyetler kentlerin dış kesimlerinde konumlanmış olsa da buralar bir nevi kentsel alanlar kapsamına girmektedir. Çünkü menşe yerden göç edenler için hedef yerdeki iş olanakları kentsel alan olanakları dâhilinde uygun görülmektedir.

Seçilen mevsimlik işin yoğunluk zamanına bağlı olarak göçlerin zamanı da şekillenmektedir. Sözelimi tarımsal faaliyetlerde çalışan bireyler için göç süreci ağırlıklı olarak mart ve kasım aylarında yaşanmaktadır¹⁵. Bu çalışmanın ana hatlarını oluşturan turistik faaliyetlere yönelik mevsimlik işçilik çeşidi ise, turizm etkinliklerinin yoğun olduğu yaz aylarını kapsayan zamanlarda gerçekleşmektedir. Bu göç haziran ayının başında başlar ve yaz mevsiminin bitimine kadar sürer.

Çalışılacak mevsimlik çalışma biçimi, göç zamanının yanında göçün diğer birtakım özelliklerini de belirleyen temel parametredir. Tarımsal faaliyetlerde yer alanlar genel itibarıyla belirli eğitim düzeyine ulaşamamış bireylerden oluşmaktadır. Ancak kadın emeğinin en çok pazarlandığı bu mevsimlik iş kolunda nadiren de olsa üniversite mezunları da yer almaktadır. İnşaat sektörü kapsamında çalışanlar hem ileri düzey eğitim görmüş kişilerden hem de eğitim seviyesi düşük kişilerden oluşabilmektedir. Nitekim inşaatla aynı alanda hem ilkökul hem de üniversite mezunlarını görmek mümkündür. Turizm faaliyetlerinde çalışanlar ise genel olarak lise ve üzeri düzeyde eğitim görmüş kişilerden oluşmaktadır. Turizm mekânlarının çalışma sürecinde bu bağlamda "beyaz yakalı"¹⁶ işçilerin de olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu durumda mevsimlik iş kollarının sahip olduğu karakteristik parametreler etkili olmaktadır.

Turistik Mevsimlik İşçilik

Turizm faaliyetleri ülkelerin ekonomik formasyonlarında kritik rol üstlenmektedir. Gelişim evrelerini tamamlayamamış ülkelerde bilhassa, sanayi ve teknolojik ilerlemenin tamamlanamamış olması nedeniyle daha da önemli boyutlarda seyretmektedir. Ekonomik skalada bu nedenden ötürü daha fazla yer kaplayan turizm faaliyetleri ülkelerin tanıtım stratejilerinde başat rol üstlenmektedir¹⁷.

Turizm faaliyetleriyle bağlantılı olarak bakıldığında turistik faaliyetler çeşitlilik gösteren yapıyla ve mekanik işleyişle¹⁸ mevsimlik çalışma kapsamına girmektedir. Ayrıca çalışma sürelerinin sezonluk olması, enformel pratikler bağlamında biçimlenen iş kollarından oluşması ve geçici göçlerin etkisinde süregelmeleri gibi niteliklerinden ötürü de mevsimlik işçilik alanına dahil edilebilmektedir.

¹¹ Ayşe Buğra, "Giriş", Sınıftan Sınıfa Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları, der. Ayşe Buğra (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013). 7-33.

¹² Çınar, Öteki Proleterya, 13.

¹³ Ercan Tathdil, "Göç ve Kentleşmenin Sosyal Boyutu", Sosyoloji Dergisi 0 (1992): 45-54.

¹⁴ Halis Başel, "İç Göçün Sonuçları ve İşgücüne Etkileri", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi 51 (2010): 287-321.

¹⁵ Sidar Çınar ve Kuvvet Lordoğlu, "Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Tekil Bir Analiz: Karasu Fındık Toplama İşçileri", TBB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi 38 (2010): 23-34.

¹⁶ Nadir Suğur vd., "Türkiye'de Orta Sınıfın Mazbut Hizmetkarları: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Çocuk Bakıcıları", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 63/3 (2008): 161-183.

¹⁷ Veysi Günel, "Mardin İli'nde Kültürel Turizm Potansiyeli", Marmara Coğrafya Dergisi 11 (2013): 91-122.

¹⁸ Funda Yurdakul ve Gizem Özgencil, "Türkiye'de Turizm Gelirinin Belirleyicileri ve Alternatif Turizm Gelirlerinin Belirlenmesi", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2017): 173-188.

Turizm faaliyetlerinin sayılan özellikleri, sektörün kapsam alanı ve içerikleri itibariyle işgücü piyasasındaki yerinin sağlanmasında etkili olmaktadır. Her ne kadar hizmet sektörü çerçevesinde değerlendirilse de hem ekonomik perspektifteki katkılarının dalgalı seyir çizgisi izlemesi hem de yoğunluk derecelerinin mevsimsel değişkenlik göstermesi nedenlerinden ötürü mevsimlik işçilik pratikleri bağlamında değerlendirilmesi mümkün olmaktadır¹⁹.

Turistik faaliyetlerin mevsimlik işçilik kapsamında değerlendirilebilmesinde etkili olan başka bir parametre ise bölgesel gelişmişlik düzeyi ile bağıntılı olmasıdır²⁰. Bölgesel gelişmişlik ve değişiklik bağlamında değerlendirildiğinde, gelişmiş bölge gelişmemiş bölgeye oranla da daha cazip gelmektedir. Dolayısıyla, göçlere sahne olan bu çalışma türünde geçicilik esasına göre şekillenen çalışma ortamı nedeniyle sezonluk çalışma olarak nitelendirilebilmektedir.

Sonuç olarak, bakıldığında turizm faaliyetlerini içeren işçilik türü de tarımsal mevsimlik işçilik ve mevsimlik yoğunluğa sahip inşaat sektörü gibi mevsimlik niteliklerle sürdürülmektedir. Aralarında karakteristik farklar bulunmasına rağmen üç çalışma türünün çalışma ortamı, işçilik figüranları, katılım stratejileri gibi parametrelerde ortak noktalara sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Ancak diğer mevsimlik çalışma örüntülerinden farklı olarak turizm işletmelerinde çalışmak “belirli niteliklere” sahip olmayı gerektirmektedir. Konuşma şekli, şive, etnik köken gibi değişkenler işe alım ve işin sürekliliği süreçlerindeki birçok noktada belirleyici olmaktadır. Çünkü bu tür çalışma pratiklerinde sadece kol emeği pazarlanmaz. Aynı zamanda zihinsel emeğin ve davranış şekillerinin de pazarlanması söz konusudur. Çalışan, konuşma şekli sayesinde müşteriler ile ilişkilerin sürekliliğini sağlarken “istenilen” davranışlara uygun hareket etmek suretiyle de kendi çalışma devamlılığını sağlama uğraşına girmektedir. İstenilen davranışlara uygun davranmanın “mükâfatı” herhangi bir şiddet türüne daha az maruz kalmaktır. Olası istenmeyen davranış ise hem işin sonlandırılması tehlikesi hem de şiddet görme tehlikesi anlamına gelmektedir.

“Fakirleri Unutmak”

Kalıcı veya geçici göçler neticesinde gelişen bir olgu olarak mevsimlik çalışma aynı zamanda enformel pratiklerle de şekillenen bir alandır. Aslında mevsimlik işçiliğin karakteristiğini enformel dinamikler oluşturmaktadır. İş bulma stratejileri, emek süreci içerisinde bulunma süreleri, ücretlendirmeleri kayıt dışı faaliyetler kapsamında şekillenmektedir. Enformel parametreler doğrultusunda çalışma imkânı sosyal sermaye kapsamında gerçekleştirilmektedir. Sosyal sermaye ise geleneksel dayanışma örüntüleri neticesinde sağlanmaktadır.

Enformel alanda çalışma faaliyeti, işe giriş sürecinde çalışma tarzı ve işin mekânı fark etmeksizin kabullenme mantığına dayanmaktadır. Enformel yapılanma bu mantığın yanında çalışma sürelerinin sezonluk olmasına ve çalışma koşullarının elastik olmasıyla da biçimlenmektedir. İş ve çalışma ortamındaki bu kalıplar, “baskı” ve “rıza”nın²¹ üretimini sağlayarak hegemonik otoriteyi üretmek ve yeniden üretmek –sürdürülebilirliğini sağlamak- maksatlı olarak tasarlanmaktadır. Baskı, sonraki sezonda iş bulabilme kaygısından kaynaklı olarak işverenin istediği şekilde kurulabilmektedir. Rıza ise, baskıdaki kabullenme haliyle bağlantılı olarak dayatılan zorluklara boyun eğ(diril)meyi işaret etmektedir.

Mevsimlik çalışma örüntüleri enformel zemine dayandırıldığı için çalışma koşullarında bir standardizasyon bulunmamaktadır. Çalışma süreleri, işin başlangıç ve bitiş vakitleri gibi belirleyici unsurlar mevsimlik çalışmada belirsizdir. Bu nedenle de işçiler uzun çalışma saatleri, uygun olmayan ücret skalası, “baskı” ve “rıza”ya dayalı uygulamalar ve yorucu bir mekanizma içerisinde çalışmak zorunda kalmaktadır.

¹⁹ Mustafa Şit, “Türkiye’de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı”, Akademik Yaklaşımlar Dergisi 7/1 (2016): 101-107.

²⁰ Sabriye Çelik Oğuz, “Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Burhaniye’nin Alternatif Turizm Potansiyeli”, Marmara Coğrafya Dergisi 24 (2011): 332-353.

²¹ Gamze Yücesan- Özdemir, “Başkaldırı, Onay ya da Boyun Eğme?: Hegemonik Fabrika Rejiminde Mavi Yakalı İşçilerin Hikayesi”, Toplum ve Bilim 86 (2000): 241-260.

“...Antalya Kundu’da otelde animatör olarak çalıştım. İki buçuk ay. Animatörler işte, eğlence, çocuk kulübünde çalışıyordum. Çocuklarla beraber sınıf öğretmenliği gibi. Gelen çocuklarla beraber, belli etkinlikler düzenleniyor. O etkinliklerde yardımcı oluyordum. Stantların kurulması, oyunların oynanması, parkur oyunları oluyordu. Akşam da biz tüm gün çalışıyorduk. Günde 16 saat çalışıyorduk. Belli aralıklarla 16 saat çalışıyorduk. Ama diz sakatlanmalar falan oluyor. Yorucu bir iş, sürekli ayaktasın, alışık olmadığım için menüsküs oldu dizim hala da sıkıntısını çekiyorum yani...”

Otel tarzı işletmelerin yönetsel hiyerarşik yapısı içerisinde yer alan figüranların tamamında devamlılık sağlama doğrultusunda gerçekleştirilen davranış kalıpları bulunmaktadır. Üst katmanda yer alanın alt katmandakilere sürekli “zorunlu kabullenme”yi pekiştiren uygulamalar dayattığı sistemde, idare görevi üstlenen her bireyde bir üst kademedekini taklit eden, rol olarak benimseyen ve üsttekinin yaptığı uygulamaları yapan bir anlayış halinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda olası boşlukta yerine geçilen her yöneticinin geride bıraktıklarının devamlılığı söz konusudur. Günlük davranış örüntülerinin bile üst katmandakine göre şekillendiği iş ortamında, idari kadrolardaki tutum ve anlayışlar sürekli olarak yeniden üretilmektedir.

“Patronun patronu vardı. Onun altında çalışan biri vardı. Otel iki bölüme ayrılmış. Bir tane genel müdür vardı. Bir de eğlence müdürü var. O, bizim de müdürümüzü. 60-70 kişinin müdürüydü. Müdürler iki tane eğlence grubu oluşturuyordu. Bir grup bir otelde, diğer grup diğer otelde. Onların da birer müdürü vardı. Müdürlerin de sağ kolları var. Onların da yetkileri var. Yetkiye göre birbirinin yerine geçiyorlardı. Sürekli bir denetleme hali vardı. Bir de şeyi de fark ettim, o müdürlerin hepsi birbirinin hareketlerini sergiliyor. Sigara içişlerine kadar. Sitemleri, yürüyüşü, hareketi, yani o, onu şekillendirmiş. Müdürler davranışsal olarak birbirinin kopyası resmen...”

Otellerin turistik departmanlarında, enformel devamlılık ve işçiliğin sürdürülebilmesi²² kaygısıyla çalışanların işveren uygulamalarına yönelik davranış kalıpları analize tabi tutulunca, hiyerarşik düzlemde üst basamağı işgal edenlerin çalışanlara yönelik tutumları, emek sürecinde parçalanmış kolektif işçilik faaliyetlerinin ve sarsıntılara yol açan ruhsal despotizmin sınırlarını göstermektedir. Kolektif anlamda; farklı katmanlardan oluşan işçi gruplarının çeşitli etnik aidiyetler, değişik tarihi kökenlerden gelmeleri, mensup oldukları düşünülen toplumsal katmanlar, cinsiyetleri, çalışma sürecinden önceki meslekleri, işçi parçalanmalarının ana dinamiklerini oluşturmaktadır. Psikolojik anlamda ise; çalışma mecburiyeti sözleşmelerde dikte edilmiş işçilerin, olası bir hatada tacize varan sözlü hakaretlere maruz kalınması halinde hissedilen çaresizliği vurgulanmaktadır.

“... İşçilerin bu şiddet karşısındaki tutumu beni çok şaşırtmıştı açıkçası ilk gördüğümde. Bir çocuk var idi. Çocuk şiddet gördü ve bir saat sonra hiç umurunda değildi bile. Hiçbir şey olmamış gibi çalışmaya devam etti. Aynı şey ikinci kez uygulandı alkol kullandığı için yine hiçbir şey olmamış gibi devam etti. Sonra da işten atıldı zaten. İşçilerin tutumu da buna karşı sessiz kalıyorlar. Psikolojik şiddete de sessiz kalıyorlardı. Özellikle yurt dışından gelen işçilere karşı. Ukrayna’dan, Rusya’dan gelen işçilere karşı. Türk işçilerin belli bir sözleşmesi olmuyordu. Yabancı işçilerin sözleşmeleri oluyordu. O sözleşmeler bitmeden geri dönüyorlardı. Eğer geri dönerlerse patrona belli bir miktar para vermeleri zorunluymuştu. O yüzden tüm şiddete sessiz kalıyorlardı. Ben kadınlara yönelik taciz falan da uygulandığını düşünüyorum açıkçası. Özellikle bu sektör sıkıntılı olduğu için. Hem işverenler hem çalışanlar tarafından kadınlara yönelik belli bir bakış bile taciz olduğu için. Böyle şeylere şahit oldum açıkçası...”

Mevsimlik çalışmada işverenin otoriter hegemonyası salt mekanik döngülerle sağlanmaz. Hegemonya, işçilerin sosyal hayatı ve işçiler arasındaki ilişkiler de denetime tabi tutularak sağlanmaktadır. Sosyal hayatları, çalışma verimliliğini arttırmaya yönelik olarak denetim mekanizmasına dâhil edilirken, işçiler arasındaki ilişkiler de otoriter hegemonyanın devamlılığına yönelik koruma pratikleri olarak tasarlanmaktadır.

²² Paul Willis, İşçiliği Öğrenmek, çev. Dara Elhüseyni, (Ankara: Heretik Yayınları, 2016).

“...Çünkü bizi birçok ilişkiden, yakın ilişkiden uzak tutmaya çalışıyorlardı. Mesafe koymak istiyorlardı bence. Bu durum işçiler arasında da geçerliydi. Her anlamda. Arkadaşlık anlamında da. Belli yasaklar vardı. Odadan odaya gitmek de yasaktı. Sigara, alkol yasaktı, yakınlığa mahal vermemek için. Belli şeylerin konuşulmasını istemiyorlardı. Mesela kendi yaptıkları hatalarla ilgili, işverenlerle ilgili sıkıntılarla ilgili. Çünkü patron bile kendi koyduğu kurala kendi uymuyordu...Diğer çalışma gruplarıyla da mesafeli davranmamızı istiyorlardı. Özellikle de özel ilişki istemiyorlardı. Bu direkt işten atılma sebebiydi. Müşteri ile çalışan arasında da apayrı bir sistematik ilişki vardı. Patronlar için geçerli değildi bu...”

Çalışma saatlerinin esnetilmesi işçinin iş süresindeki konsantrasyonunu işe yöneltmektedir. İşin sezonluk olması da saatlerin kar-zarar maksimizasyonu bağlamında düzenlenmesini gerektirmektedir. Uzun günlük çalışma saatleri içerisinde işçilerin toplumsal yaşama dair beklentileri ve tutumları değişebilmektedir. Uzun mesailer, “dışarı” ile işletme içi arasındaki mesafeyi açmaktadır. Çalışanın işletme içerisinde çalışma amaçlı geçirdiği zaman, “dışarı” ile “burası” mesafesini etkilemektedir. “Dışarı” ile “burası” makası, çalışma süresi ne kadar uzarsa o kadar açılmaktadır. Toplumsal hayatın silikleşmesi çalışma süreci bitiminde “normal” hayata adaptasyonu da zorlaştırmaktadır.

“...Sosyal hayatım direkt yok oldu. Hatta özel ilişkim bile yok oldu. Çünkü 16 saat çalışıyorsun. Karşıdakini dinleyemiyorsun. Bir şeyleri paylaşamıyorsun. Robot gibisin. Farklı bir şey hissedecek vaktim de olmuyordu. Direkt duş al, uyu, sabah uyan işe git. İşe programlanmış gibisin. Telefonumun çalmasına bile tahammül edemiyordum. Konuşmak bile istemiyordum...”

... Sonra işten çıkınca da bu hayata alışmak zorunda kalıyorsun. İki buçuk ay sonra bir boşluğa düşüyorsun. Garip hissediyorsun. Ben yine iki buçuk ay çalıştım. Orada 5 yıl çalışanlar vardı. Adam normal hayatta yapamam herhalde diyordu artık. Sosyal yaşam olarak dışarı çıkmak istemiyordu. Bir tek pazar günleri tatili oluyordu. O gün bile dışarı çıkamıyordu. Çünkü dışarıda yapacak bir şeyi yok. Onun için bunu söyleyebilirim. Kendim için ise, kısa bir süre çalıştım ama diğer insanlarda gördüğüm bu oldu...”

Günlük hayatın çeşitliliğinden uzaklaşma biçimidir sezonluk çalışma. Çalışma süresi sınırlıdır. Kazanılması gereken nakit fazla. Çalışma koşullarına mutlak surette bağlılık, işverene riayet, toplumsallıktan uzaklaşma. Günlük hayatın “renkliliği”nin tam karşısında, işletme içinde ise tek tipleştirilmiş yaşam algıları ve ruhsal ve fiziksel olarak likidite edilmiş bedenler vardır. Eğlence sektörünün “anı yaşama” dürtüsü ve lanse etme başarısının belirleyiciliği, otellerde yaşam içerisindeki nüansların birlikteliğinin gözden kaçırılmasına sebebiyet vermektedir.

“...İşi bıraktıktan sonra kendimi çok yıprattığımı fark ettim. Hiç gerek yokmuş. Sorunları çözmekle başlıyorsun. Zor adapte oldum. Otelde insanlar hep güzel ve güzel giyimli. Dışarı bir çıktım. Unutmuşum fakir insanları da görmeyi. Kapalıyol’a bir gittim, Markantalya’nın oraya, çeşit çeşit insanlar var. Otelde bunları görmüyorsun. Hep tek tiplik var. Herkes zengin, herkes mutlu, herkes çok güzel ve herkes çocuklu. Yabancı aileler ve sadece eğleniyorlar, mutsuzluk yok otelde. Sürekli eğlence var, program var. Ama dışarı çıktığında gerçek yaşamı görüyorsun...”

Sonuç

Mevsimlik çalışma pratikleri belirli bir göç sürecini içermektedir. Göç sonucunda varılan yerde belirli zaman aralığında çalışma ve nihayetinde de menşe yere geri dönüş söz konusudur. Bu anlamda mevsimlik işçilik veya mevsimlik çalışma genellikle demografik devingenlik sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, genelde mevsimlik işçilikte görülen özellikler turistik mevsimlik işçilikte de görülmektedir. Mevsimlik işçiliğin temel parametrelerinden biri olan geleneksel dayanışma örüntüleri ve “hemşehri- tanıdık” sayesinde işe katılım durumu turistik mevsimlik işçilikte de geçerliliğini korumaktadır. Problemler sadece mesai saatleri ile sınırlı da değildir ayrıca. İşçilerin konaklama amaçlı kullandığı yerlerde de çok kalabalık lojmanlar, eski

binalar, “çalışma saatlerinin uzun olmasının verdiği gerginlik” ile sürekli tartışmaların yaşanması gibi durumlar neticesinde çalışanların iş süreci dışında da “huzursuz” olduklarını söylemek mümkündür.

Mevsimlik işçilikte, hangi iş kolunda olursa olsun, kabullenmeye dayalı bir sistem bulunmaktadır. Var olan sistemde devamlılık sağlamak amaçlanmaktadır ve devamlılık için de belirli dayatmalara maruz kalmak gerekmektedir. Maruz kalındığı ölçüde kabullenme de üretilebiliyorsa devamlılık sağlanabilmektedir. Örneğin çalışanlara müşterilerle herhangi bir şekilde “gereksiz” iletişim ve etkileşimde bulunmamaları, aksi halde cezai yaptırım uygulanacağı söylenmektedir. Cezai yaptırım bazen işten atılma bazen sözlü uyarı olmaktadır.

Tatil günleri konusunda da mevsimlik işçiliğin başka bir yansıması da bulunmaktadır: tatil günleri. Sadece yaz aylarında çalışan bireyler için tatil kavramının da eksikliği hissedilmektedir. Buradaki anlamıyla “tatil” günü dinleme günü olarak kullanılmaktadır. Ve geçici olarak çalışan işçilere tatil günü konusunda da çeşitli dayatmalar yapılmaktadır. Bu çalışma özelinde görüşme yapılan bireyin aktardıklarına göre geçici olarak çalışan bireylere pazar günleri bile dinlenme imkânı çok azdır.

Maruz kalınan uygulamalar çalışmada toplumsal, psikolojik ve ekonomik birtakım kopmalar doğurmaktadır. Toplumsal açıdan, farklı mekânsal pratikleri aralıklarla benimseyen çalışan farklı ortamlar arası geçiş dönemlerinde zorlanmaktadır. Psikolojik açıdan, her şeyin saatlere göre belirlendiği çalışma sürecinde çalışan kendisi dışındakilere zaman ayırdığını ve kendi bireysel faaliyetlerinde eksik kaldığını fark ettiği anda psikolojik dengesizlikler yaşamaktadır. Ekonomik alt yapısı itibari ile mevsimlik çalışma koşullarına dahil olan çalışan bu yönlerden olumsuz anlamda etkilenmektedir.

Kaynakça

- Alpman, Polat. Esmer Yakalılar Kent-Sınıf ve Kürt emeği. İstanbul : İletişim Yayınları, 2016.
- Başel, Halis. "İç Göçün Sonuçları ve İşgücüne Etkileri". Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi 51 (2010): 287-321.
- Buğra, Ayşe. "Giriş". Ayşe Buğra tarafından düzenlenen Sınıftan Sınıfa Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Çınar, Sidar. Öteki Proleterya. Ankara: Notabene Yayınları, 2014.
- Çınar, Sidar ve Kuvvet Lordoğlu. "Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Tekil Bir Analiz: Karasu fındık Toplama İşçileri". TBB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi 38 (2010): 23-34.
- Geçgin, Ercan. "Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği". Ankyra: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/1 (2009): 3-35.
- Günel, Veysi. "Mardin İli'nde Kültürel Turizm Potansiyeli". Marmara Coğrafya Dergisi 11 (2013): 91-122.
- Gürsoy, Özgür Burçak. "Bir Yaşam Biçimi Olarak Dışlanma: Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçileri". Ayşe Buğra tarafından düzenlenen Sınıftan Sınıfa Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları, İstanbul : İletişim Yayınları, 2013.
- Harvey, David. Neoliberalizmin Kısa Tarihi. Aylin Onacak tarafından çevrildi. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015.
- Oğuz, Sabriye Çelik. "Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Burhaniye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli". Marmara Coğrafya Dergisi 24/8 (2011): 332-353.
- Önen, Selin. "Mevsimlik Tarım İşçiliği ve Çingeneler". Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi 4/2 (2012): 281-290.
- Suğur, Nadir, Serap Suğur ve Temmuz Göç Şavran. "Türkiye'de Orta Sınıfın Mazbut Hizmetkarları: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Çocuk Bakıcıları". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 63/3 (2008): 161-183.
- Şen, Bülent ve Celal Altın. "Mevsimlik Göç ve Yoksulluk İlişkisi: Mevsimlik Tarım İşçileri Örneği". Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 11/23 (2018): 174-192.
- Şit, Mustafa. "Türkiye'de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı". Akademik Yaklaşımlar Dergisi 7/1 (2016): 101-117.
- Tatlıdil, Ercan. "Göç ve Kentleşmenin Sosyal Boyutu". Sosyoloji Dergisi 0 (1992): 45-54.
- Yurdakul, Funda ve Gizem Özgencil. "Türkiye'deki Turizm Gelirinin Belirleyici ve Alternatif Turizm Gelirlerinin Önemi". Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2017): 173-188.
- Yücesan-Özdemir, Gamze. "Başkaldırı, Onay ya da Boyun Eğme?: Hegemonik Fabrika Rejiminde Mavi Yakalı İşçilerin Hikâyesi". Toplum ve Bilim (Birikim Yayıncılık) 86 (2000): 241-260.

Geçici Koruma Statüsündeki Atık Toplayıcısı Bireyler ve Yoksulluk

Waste Collector Individuals in Temporary Protection Status and Poverty

Emin BOYACI*

Özet: Yoksulluk tarihin her döneminde görülen sosyal problemlerden biridir. Sanayi devrimi sonrasında ise günümüz yoksulluk görünümlerinin temellerinin atıldığı ifade edilebilir. Türkiye'deki kentsel alanlarda sıkça karşılaşılan atık toplayıcıları, yoksulluğun günümüzdeki fotoğraf karelerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Yüzeysel bir çerçeveden bakıldığında Türkiye'de bu emek süreci, çöple olan yakın temas ve genellikle cadde kenarlarında yürütülmesi gibi sebeplerle birçok riski ve tehlikeyi beraberinde getirmektedir. Çoğunlukla göç ile gelen bu bireyler, enformel sektörün en güç iş kollarından biri olan ve mecburiyet içeren, atık toplayıcılığını yaparak yaşamlarını idame ettirmeye çabalamaktadırlar. Daha derin bir çerçeveden bakıldığında ise göç ile gelen yoksulluk ve sosyal dışlanma etkilerinin üzerine bir de yürüttükleri emek faaliyetinin olumsuz etkileri eklenerek, bu bireylerin yaşamını giderek zorlaştırmaktadır. Araştırma, yoksulluğun geçici koruma statüsüne sahip atık toplayıcılığı yapan bireyler üzerindeki etkisini ve bu bireylerin yoksulluğu nasıl deneyimlediklerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bağlamda araştırmada kentsel alanda faaliyet yürüten geçici koruma statüsüne sahip atık toplayıcıları ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Demografik özellikler, sosyo-ekonomik özellikler ve çalışma şartları gibi temalar üzerinden bulgular yorumlanmıştır. Ayrıca bu bireylerin yoksulluğun yıkıcı etkilerine hangi deneyimler üzerinden maruz kaldıkları ortaya konmuştur.

Abstract: Poverty is one of the social problems seen in every period of history. It can be stated that the foundations of today's poverty situation were laid after the industrial revolution. Waste collectors, who are frequently encountered in urban areas in Turkey, attract attention as one of the photographs of poverty today. When viewed from a superficial perspective, this labor process in Turkey brings with it many risks and dangers due to reasons such as close contact with garbage and generally being carried out on the streets. These individuals, who mostly migrate, try to make a living by doing waste collecting, which is one of the most difficult and obligatory jobs in the informal sector. When viewed from a deeper perspective, the negative effects of the labor activities they carry out are added to the effects of poverty and social exclusion that come with migration, making the lives of these individuals increasingly difficult. The research aims to reveal the impact of poverty on waste collector individuals with temporary protection status and how these individuals experience poverty. In this context, in-depth interviews were conducted with waste collectors with temporary protection status operating in urban areas. The findings were interpreted through themes such as demographic characteristics, socio-economic characteristics and working conditions. In addition, it has been revealed through what experiences these individuals are exposed to the devastating effects of poverty.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Geçici Koruma Statüsü, Atık Toplayıcılığı.

Keywords: Poverty, Temporary Protection Status, Waste Collection.

* Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, eminboyaci1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1063-7537>

Giriş

Yoksulluk tarihin her döneminde söz konusu olmasına rağmen bilimsel açıdan ilk yoksulluk tanımlaması 20. yüzyılın başlarında yapılmıştır. Bu tanımlamayı yapan Seebohm Rowntree'ye göre yoksulluk: Bireylerin toplam gelirlerinin; yiyecek, giyim vb asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmemesi olarak tanımlanmıştır¹. İlerleyen dönemlerde yoksulluk üzerine farklı perspektiflerden birçok bakış açısı ifade edilmiştir. Bu bakış açıları çerçevesinde yoksulluğun; mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, insani yoksulluk gibi üç temel türde ele alındığı ifade edilebilir. Ancak insani yoksulluğun mutlak yoksulluğu içine alan bir yapısının mevcut olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Yoksulluk; ekonomik, sosyo-kültürel, siyasi, felsefi ve ahlaki birçok disiplin ve mekanizma ile organik bağı olan bir olgudur. Öte yandan da birçok disiplinin üzerine çalıştığı girift yapıdaki bir toplumsal sorun olarak ifade edilebilir. Yoksulluğun nedenleri, anlamları ve sonuçları farklı sosyo-kültürel bağlamlara göre değişiklik göstermektedir. Yoksulluk, yeterli yiyecek ve barınma gibi kriterlerle sınırlandırılarak açıklanamaz. Bunun gibi kriterlerle yoksulluğu tanımlamak hem güvenli olmayan bir yaklaşımdır hem de sınırlayıcı bir bakış açıdır. Bundan dolayı yoksulluk çok boyutlu bir gelişme olarak ve değişen özellikleriyle tanımlanması gereken bir olgudur. Yoksulluğun ortaya çıkmasını etkileyen faktörler, yoksulluk olgusu gibi çok boyutludur. Yoksulluğun nedeni olarak ifade edilen birçok unsurun aynı zamanda yoksulluğun sonucu olarak da karşımıza çıktığını belirtmek önem arz etmektedir. Makro boyutta ifade edilecek olursa Şenses'e göre yoksulluğun nedenleri bireysel ve yapısal nedenler olarak ayrılanmaktadır². Yoksulluğun bireysel nedenlerle açıklanması, yoksulluk sorununu bireye indirgeyerek basitleştirmektedir. Bu sebeple, araştırmada yoksulluk çoğunlukla yapısal çerçeveden incelenmiştir ancak bireysel nedenler de ihmal edilmemiştir. Batur'a göre yoksulluğu etkileyen faktörler; demografik unsurlar, nüfus baskısı, hane halkı türü ya da özellikleri, eğitim, sağlık, göç, gelir dağılımı, işgücü piyasaları, ayrımcılık ve dışsal-bireysel etmenler olarak ifade edilebilir³.

Kentsel alanda giderek daha çok karşılaşılan atık toplayıcıları, yoksulluğun en net göstergelerini barındırmaktadır. Atık toplayıcıları, geri dönüşümün; toplama ve ayrıştırma süreçlerinden yer almaktadır. Çoğunlukla göç ile gelen bireyler, enformel sektörün en güç alanlarından olan ve literatürde "hayatta kalmak için gerçekleştirilecek son iş olarak tanımlanan" bu iş kolunda, kentsel alandaki çöp konteynerlerini elleri ile karıştırarak gelir elde etmeye çalıştıkları ortaya konmalıdır⁴. Bu emek süreci, çöpe doğrudan teması gerektirdiği için ciddi sağlık problemlerine yol açabilecek risktedir. Kentin işlek caddelerinde ellerinde çekçek arabaları ile trafik kazası geçirmeleri de riskin başka bir boyutudur. Öte yandan atık toplayıcılarının çalışma alanlarının sınırlarının net olmayışı sebebiyle birbirleri ile anlaşmazlıklar yaşayarak şiddete başvurmaları ya da şiddete uğramaları da araştırmada karşılaşılan bir başka durumdur. Bireysel ve anlık risklerin yanı sıra toplumsal ve uzun vadeli riskler de söz konusudur. Özsoy'un atık toplayıcıları üzerine gerçekleştirmiş olduğu çalışmada atık toplayıcılarının; "sosyal güvencesiz, sağlıksız ve itibarsız olarak değerlendirdikleri bir işi yapmaları nedeniyle kendilerini toplumsal olarak dışlanmış hissettikleri;

¹ Süleyman Emre Özcan, "Yoksulluk Göstergesi Olarak Hoşnutsuzluk Endeksi, Türkiye İçin Bir Deneme", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 48 (2016): 294-313.

² Fikret Şenses, "Neoliberal Küreselleşme Çağında Yoksulluk Araştırmalarındaki Kayıp Bağlantılar: Türkiye Deneyiminden Çıkarılacak Dersler", Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma, ed. Fikret Şenses (İstanbul: İletişim Yayınları), 88-121.

³ Tülay Batur, "Yoksullukla Mücadelede Politika ve Programların Uygulanabilirliği: Selçuklu İlçesi Örneği" (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021), 13.

⁴ Didem Gür, "Enformel Sektör ve Sosyal Dışlanma: Antalya Geri Dönüşüm İşçileri" (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2019), 53.

yoksulluklarının süreklilik arz eden bir nitelikte olduğu, bu durumun onlarda geleceğe dair derin bir umutsuzluk hali yarattığı” ifade edilmiştir⁵.

Türkiye’de 1980’lerde benimsenen neoliberal politikalar, özellikle kentsel alandaki varsıl yoksul eşitsizliğini giderek derinleştiren yeni yoksulluk türünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yeni yoksulluk “küresel gelişmelerin etkileriyle kentlerde ortaya çıkan yeni toplumsal yapıya eklemelenemeyen ve dışlanma duygusuyla farklı bir yaşam atmosferine ötelenen yoksullar” olarak ifade edilebilir⁶. Suriye iç savaşı ve Ortadoğu’daki diğer istikrarsızlıkların etkisiyle Türkiye, 2013’ten bu yana ciddi bir göç dalgasına maruz kalmaktadır. Yaşanan yoğun göç sonucunda kentsel alandaki geçici koruma statüsündeki atık toplayıcısı bireylerin sayısı giderek artmıştır. Geçici koruma statüsündeki atık toplayıcısı bireyler, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda birçok uyum problemiyle karşılaşmışlardır. Düşük gelirleri sebebiyle yetersiz tüketici konumunda bulunmaları, sosyal imkanlara hiç ya da yeterince erişememeleri ve kültürel bir adaptasyon oluşturamamaları göçün, yeni yoksulluk ve sosyal dışlanma ile olan tehlikeli ilişkisinin göstergesi niteliğindedir.

Araştırma yoksulluğun geçici koruma statüsüne sahip atık toplayıcılığı yapan bireyler üzerindeki etkisini ve bu bireylerin yoksulluğu nasıl deneyimlediklerini ortaya koymayı amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde de nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak 5 erkek katılımcı ile görüşme yapılmıştır. Araştırmada üç ana tema söz konusudur. Örneklem dahilindeki geçici koruma statüsünde olan ancak çalışma izni bitmiş ya da herhangi bir sebepten dolayı mevcut olmayan atık toplayıcısı bireyler; demografik özellikler, sosyo-ekonomik özellikler ve çalışma şartları gibi temalar üzerinden sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmayı ilgili birçok alt kategorileri takip etmiştir. Bulgular ifade edildikten sonra ise sosyolojik perspektiften yorumlamaya başvurulmuştur. Sonuç olarak geçici koruma statüsünde sahip atık toplayıcılarının yoksulluğun yıkıcı ve giderek kronikleşen etkilerine maruz kaldıkları, aynı zamanda da sosyal dışlanma biçimlerinin girift yapıdaki riskleri ile karşı karşıya oldukları kendi anlatıları üzerinden ifade edilerek tartışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın konusu yoksulluğun geçici koruma statüsündeki atık toplayıcılarına olan etkisidir. Araştırma bu bağlamda, yoksulluğun geçici koruma statüsündeki atık toplayıcılarının yaşamlarında ne gibi etkiler yarattığını problem haline getirmektedir. Araştırma örneklemini Denizli ili, Pamukkale ilçesi, Çamlık bulvarında geçici koruma statüsündeki atık toplayıcılığı yapan bireyler oluşturmaktadır. Çamlık bulvarının araştırma konusu ile ilişkisi ise; yoksulluğun tam zıttı bir gösterge barındırmasıdır. Çoğunlukla refah düzeyi yüksek bireylerin, eğlence, yeme içme ve gezinti amaçlı olarak kullandıkları bu mekânda, işletme sayısının fazlalığı sebebiyle çok sayıda atık toplayıcısı çalışmaktadır. Tüketimin yoğunluğu atık miktarını arttırdığı için bu bulvarın ara sokaklarında çok sayıda atık toplayıcısı görmek mümkündür. Araştırma nitel araştırma yöntemi ile yürütülmüştür. Veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme dahilindeki yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği dahilinde sorular rehber bir form biçiminde önceden hazırlanmış, katılımcının yanıtları çerçevesinde duruma göre soru sırası gözetilmemiş ve kısmi esneklikler sağlanmıştır. Bu bağlamda beş katılımcı ile görüşme sağlanmıştır. Katılımcı sayısının sınırlı olmasının sebebi katılımcıların kayıt dışı bir biçimde faaliyet yürütmelerinden dolayı görüşmeyi kabul etmemeleri ve görüşmeyi kabul edenlerin çoğunun da Türkçeyi çok az bilmeleri sebebiyle sorulara cevap verememeleridir. Katılımcılara kartopu örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi katılımcıya ulaşılması güç durumlarda araştırmacıya

⁵ Duygu Özsoy, “Yeni Kent Yoksulluğu, Atık Toplayıcıları ve Temsil Sorunsalı: Katık Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 43/- (2012): 105-121.

⁶ Mehmet Karakaş, “Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7/2 (2010): 1-16.

önemli fayda sağlayan bir yöntemdir. Kaçak göçmenlerin, işportacıların, yasa dışı işler yapan kişilerin, marjinal grupların ve kayıt dışı çalışanların araştırılmasında; bir katılımcının diğer bir katılımcıya nasıl ulaşılacağı konusunda bilgi verdiği, güvene dayalı bir yöntem olarak ifade edilebilir⁷. Görüşmeler ses kaydı ve gözlem notları vasıtasıyla yürütülmüştür. Araştırmada, nitel veri analiz yöntemlerinden olan betimsel analiz kullanılmıştır. Katılımcıların, ses kayıtlarının deşifre edilmesiyle elde edilen veriler, “demografik özellikler” “sosyo-ekonomik özellikler” “çalışma şartları” gibi temalar altında sınıflandırılmıştır. Daha sonra bu sınıflandırmalara göre araştırma bulguları ifade edilmiş ve sosyolojik bağlamda yorumlanmıştır.

Araştırma Bulguları ve Tartışma

Araştırma Bulguları

Saha araştırması vasıtasıyla elde edilen tüm bulgular, bu bölümde herhangi bir değerlendirme yapılmaksızın ifade edilecektir. İfade edilen bulgular, bir sonraki bölümde değerlendirmeye tabi tutularak sosyolojik perspektiften yorumlanacaktır.

Geçici Koruma Statüsündeki Atık Toplayıcılarının Demografik Özellikleri

Katılımcıların tamamının cinsiyeti erkektir. Yaşları: K1 38, K2 32, K3 46, K4 25, K5 32’dir. Doğum yerleri ise K1, K2, K4 Suriye, K3 Afganistan, K5 ise Irak olarak belirtilmiştir. Katılımcıların tamamı evlidir. Hiçbir katılımcının eşi çalışmamaktadır. K1’in 6, K2’nin 4, K3’ün 3, K4’ün 1, K5’in ise 4 çocuğu vardır.

Geçici Koruma Statüsündeki Atık Toplayıcılarının Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Katılımcıların hanehalkı sayıları K1’in 8, K2’nin 6, K3’ün 5, K4’ün 3 ve K5’in 9 kişi olarak ifade edilebilir. Katılımcıların eğitim durumlarına baktığımızda ise K1, K2 ilkokul, K3’ün ortaokul, K4’ün lise mezunu olduğu, K5’in ise okur-yazar olmadığı sonuçları karşımıza çıkmaktadır. K1 ve K2 Aktepe mahallesinde, K3 İstiklal mahallesinde, K4 Dikilialan mahallesinde, K5’in ise Değirmenönü mahallesinde ikamet ettiği belirtilebilir. Katılımcıların tamamı yaşadıkları konutta kiracı olarak kalmaktadırlar. Aylık olarak K1 1000 TL, K2 900 TL, K3 ve K4 1500 TL, K5 ise 3000 TL kira ödemektedir. Konutların çoğunluğu iki oda bir salon şeklindeyken K5’in konutu üç oda bir salondur. K5 hariç katılımcıların tamamı buldukları hanedeki tek gelir sağlayıcıdır. Katılımcılar arasında, devletten sosyal destek aldığı ifade eden tek katılımcı K3’tür. Bu desteğin 1300 lira olduğunu belirtmiştir. Yapılan iş itibarıyla net bir gelir belirtilirse de ortalama olarak K1’in aylık hane geliri 6500 TL, K2 ve K3’ün 7500 TL, K4’ün 6000 TL, K5’in ise 8000 TL’dir ancak bu gelirin ortalama 4000 lirası kendisi tarafından haneye getirilmektedir. K3 ve K4 hariç katılımcıların hiçbiri ömürleri boyunca sinema, tiyatro ve konser gibi herhangi bir kültür sanat faaliyetine katılmadıklarını ifade etmişlerdir. K3 ve K4 ise bu kültür sanat faaliyetlerinden sadece sinemaya son 1 yıl içinde gittiklerini belirtmişlerdir. İşten arta kalan zamanlarını ise dinlenmeye ve evde aile/akrabaları ile vakit geçirmeye ayırdıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların hiçbirinin sağlık güvencesinin olmadığı, ücretli şekilde muayene oldukları belirtilmiştir.

Geçici Koruma Statüsündeki Atık Toplayıcılarının Çalışma Şartları

Katılımcılar çoğunluğu haftanın altı günü çalışmaktadır. K2 ise haftada 5 gün çalışmaktadır. K1 ve K4 haftada 6 gün günde 10 saat, K2 haftada 5 gün günde 11 saat, K3 haftada 6 gün 8 saat, K5 ise haftada 6 gün ve günde 18 saat çalıştığını ifade etmiştir. K1 ve K2 yaklaşık 3 yıldır, K3 2 aydır, K4 7 yıldır, K5 ise 5 senedir atık toplayıcılığı yapmaktadır. K1 ve K2 atık toplayıcılığından önce yine Türkiye’de inşaat ve tarım sektöründe işçi olarak çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Ek olarak K1 ilçe servisinde muavinlik yaptığını belirtmiştir. K3 ise hem inşaat işçisi olarak hem de lunaparkta eğlence aletlerinin kullanımında çalışmıştır.

⁷ Ali Baltacı, “Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7/1 (2018): 231-274.

Diğer katılımcılar ise Türkiye'ye geldikten sonra bu iş dışında bir işle uğraşmamışlardır. Katılımcıların tamamı yoksulluk sebebiyle atık toplayıcılığı işi ile uğraşmaya mecbur olduklarını ifade etmişlerdir. K1, K2 ve K3'ün önceki iş deneyimlerinde ustalarından ya da patronlarından ücretlerini alamadıklarını ve bu işi yapmaya mecbur kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu işi tercih ediş sebepleri, günlük olarak gelirlerini elde etmeleri ve kendi işleri olduğu için ücretlerini alamama risklerinin olmaması olarak ifade edilmiştir. Ayrıca işverenler tarafından çoğunlukla da çalışma izinleri olmadığı için işe alınmadıklarını da belirtmişlerdir. K4 ve K5 de başka sektörlerde bir iş bulamadıkları için bu işi yapmak zorunda olduklarını ifade etmişlerdir. K1 ve K3 işlerinin fazlasıyla yorucu olması ve zorlu hava koşulları, dışında herhangi bir zorluk ve riskle karşılaşmadığını belirtmektedir. Yoruculuğa ek olarak K2, K4 ve K5 işin hijyen ve sağlık anlamında birçok problem yarattığını, ayrıca diğer atık toplayıcıları ile birçok kez atıkları topladıkları sokakların paylaşılması konusunda tartışma ve kavga yaşadıklarını ifade etmiştir.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Geçici koruma statüsündeki atık toplayıcılarının demografik özelliklerini incelediğimizde çoğunluğunun genç olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların üçü atık toplama işini çek-çek arabalar ile yürütmektedirler. Gün boyu, kilometrelerce mesafeyi sırtlarında çektikleri çuvallar ile katetmektedirler. Genç olmaları bu işi yapabilmelerindeki en önemli faktörlerdendir.

“...Sevindik'te satıyorum (...) Uzak evet, mecbur oraya satıyorum diğerleri ucuza alıyor...” (K4, 25, Suriye).

“...Buralardan, aşağıdan topluyorum, o hayvan pazarı var ya orada cumhuriyet (atık toplama işletmesi) var oraya kadar çek-çekle götürüyorum...” (K5, 32, Irak).

Diğer iki katılımcı ise motorlarının arkasına bağladıkları çuvallar ile atık toplama faaliyetini yürütmektedir. Ancak onlar da ehliyetleri ve plakaları olmadığı için birkaç kez trafik polisleri tarafından motorlarının bağlandığını ve ceza ödemek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Hatta şu an çek-çek araba ile çalışan K3, polislerin motorunu bağlaması sebebiyle cezayı ödemek için motoru satmak zorunda kaldığını belirtmiştir.

“... Trafik ceza veriyor, ben bir tane motor sattım, çünkü bende ehliyet yok, bana ceza verdi, motoru sattım onu ödedim... (K3, 46, Afganistan).

“... Şikâyet ettiler, 3-4 kere bağladı polis motoru, plakası olmadığı için (...) Cezayı ödedim, motor yoksa çalışılmıyor... (K2, 32, Suriye).

Katılımcıların tamamının cinsiyeti erkektir. Bu toplumsal cinsiyet rolleri ve mesleki dağılımları bağlamında anlamlı olarak ifade edilebilir. Öte yandan katılımcıların tamamı evli ve eşleri çalışmamaktadır. K5'in eşi ise sağlık sorunları sebebiyle çalışmamaktadır. Katılımcıların çocuk sayılarına baktığımızda ise çoğunlukla düşük eğitim düzeyi ve kültürel sebepler ile ilişkili olarak doğurganlığın yüksek olduğunu ifade edebiliriz. Araştırmayı yürütürken dikkat çeken gözlemlerden biri de katılımcı 1, 2 ve 5'in çocukları ile çalıştıklarıdır. Katılımcı 1 ve 2'nin okul çağında olan çocukları, okulda olmaları gereken saatlerde babalarıyla birlikte atık toplamaktadırlar. Ancak katılımcılar çocuklarının okula devam ettiklerini ifade etmişlerdir.

Geçici koruma statüsündeki atık toplayıcılarının sosyo-ekonomik özelliklerine baktığımızda ise ilk olarak hanehalkı büyüklüğünü ele almak gerekmektedir. Yoksulluğun ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden biri hanehalkı sayısıdır. Araştırmada ortalama hanehalkı sayısı 6,2 olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca araştırmadaki hane bireylerine baktığımızda da bağımlı nüfus oranı fazladır. Bu durum yoksulluğu derinleştirmektedir.

“Hanım hasta, dört tane çocuk hepsi benden istiyor (...) çalışmazsam açız, başka kimse yok, mecbur yapacağız...” (K5, 32, Irak).

Devam edecek olursak yoksulluk olgusunun hem bir sebebi hem de bir sonucu olarak düşük eğitim düzeyi gösterilebilir. K1 ve K2 ilkokul, K3’ün ortaokul, K4’ün lise mezunu olduğu, K5’in ise okur-yazar olmadığı sonuçları göz önüne alındığında düşük eğitim düzeyi yoksulluk riskini arttırdığı söylenebilir. Ancak buradaki temel problemlerden biri de bu bireylerin çalışma hakkına sahip olmamalarıdır. Çalışma hakkı süresi dolan ya da çalışma hakkı başvurusu reddedilen bu bireylerin yüksek eğitim düzeyleri mevcut olsa bile gelir elde etmek için enformel sektöre yönelmek zorunda olmaları söz konusudur.

Katılımcıların oturdukları mahallelere baktığımızda ise çoğunluğu düşük gelir grubundaki bireylerin oturdukları mahallelerdir. Bu mahallelerin dikkat çeken bir diğer özelliği ise Denizli’deki sık göç alan ve etnik anlamda çeşitlilik arz eden mahalleler olmasıdır. Özellikle Aktepe mahallesi kentsel dönüşümün devam ettiği ve Denizli’nin tehlikeli sayılabilecek mahalleleri arasındadır. Bu sebeple K1 ve K2’nin kiralarının ortalamasının altında olduğu söylenebilir. Öte yandan katılımcıların konutlarındaki oda sayısı ile hanehalkı sayısı kıyaslandığında ciddi bir sıkışıklık ve barınma güçlüğü görülmektedir.

Katılımcıların hane gelir miktarları incelendiğinde ise tamamı, 2023 yılının ilk yarısı için belirlenen asgari ücretin altındadır. Dört kişilik bir ailenin sadece gıda ihtiyacı Türk-İş⁸ mart ayı verilerine göre 9591 TL’dir ve bu aylık sınırı olarak ifade edilmektedir. Katılımcıların gelir düzeyleri, günlük kalori ihtiyacının sadece %80’inin karşılanabilmesini temele koyan ultra yoksulluğun göstergesidir⁹.

“... Sabah yemek yok, öğlen yemek yok (...) Bisküvi ve gazoz alıp onları yiyor sonra akşama kadar çalışıyoruz (...). Yemeğe para yok, parayı eve götürüyorum, fatura kira yemek derken para zaten yok...” (K2, Suriye, 32).

“... Yemek yani (...) Valla yani, bir sabah bir akşam evde yemek, dışarda sadece ekmek alıyor, su ekmek, su ekmek ...” (K5, Irak, 32).

“... Öğlen yemek yok, sabah 7’de yiyip çıkıyor akşam dönene kadar yok ...” (K1, 38, Suriye).

Katılımcıların hiçbiri öğlen yemeği yediklerini ifade etmemiştir. Yoğun fiziksel aktiviteye rağmen yeterli şekilde beslenemedikleri söylenebilir. Bu durum yoksulluk sebebiyle ortaya çıkmaktadır ve yetersiz beslenme ile sağlık durumlarında birçok problemin ortaya çıkması muhtemeldir.

Yoksulluğu etkileyen bir diğer faktör ise ayrımcılıktır. Araştırma kapsamındaki bireylerin göç ve geçici koruma statüsünün sağladığı belirli alanlardaki çalışma izninden bile yoksun olmaları sebebiyle formel işgücü piyasalarından dışlanması ile ortaya çıkan yoksulluk üzerine enformel sektörün de birçok alanında dışlanmaları ücretlerini alamamaları söz konusudur. Geçici koruma statüsünden de kısaca bahsetmek gereklidir. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 91. maddesi ile mevzuatımızda ilk kez geçici koruma statüsü düzenlenmiştir. Maddedeki hükme göre, “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara” sağlanan statü, geçici koruma statüsüdür¹⁰. Bu statüye sahip bireylerin çalışma iznine başvurması ve başvurularının onaylanması, halinde belirli alanlarda ve belirli sürelerle çalışmalarına müsaade edilmektedir. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere araştırmanın katılımcıları bu çalışma iznine de sahip değillerdir. Öte yandan son bir gelir kapısı olarak yöneldikleri atık toplayıcılığında

⁸ “Açlık ve Yoksulluk Sınırı Raporu”, Türk-İş, Erişim: 28 Ekim 2023. <https://www.turkis.org.tr/mart-2023-aclik-ve-yoksulluk-siniri/>

⁹ Ayşe Karsan ve Bahar Karlı, "Türkiye’de Kırsal Yoksulluğun Genel Bir Değerlendirmesi: Isparta İli Sütçüler İlçesi Örneği", Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 21/2 (2016): 168-181.

¹⁰ Asiye Şahin Emir, “Türkiye’de Geçici Koruma Statüsünde Olan Kişilerin Çalışma Hakkı”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 23/4 (2021): 23-41.

da özellikle Türk atık toplayıcıları tarafından dışlandıkları ve şiddete maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Atık toplanan mekanların paylaşılması noktasında ve birçok kez ayrımcılık söylemlerine maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.

“... Buradan git, bizim diyorlar (...) sözlü sadece, kavga olmadı ...” (K4, 25, Suriye).

“... Burası benim, burası Türkiye geri dön diyor, bağırıp taş atıyor, burası ben, ben burası devletin diyorum karışamazsın diyorum ...” (K2, 32, Suriye).

“... Valla sen çalışma sen yabancı napaçaksın burda, sen yabancı, Irak’a git memlekete git diyor (...) En çok bunlar yaşlı (...) Bu işi yapan Türkler burası benim git diyor hatta bir gün polisi aradı, polis geldi devam et ...” (K5, 32, Irak).

Yoksulluk sadece ekonomik yetersizlik değil beraberinde eğitim, sağlık ve sosyal faaliyetlerden de yoksunluğu kapsamaktadır. Amartya Sen’in Kapasite Kuramı’nın temel olduğu insani yoksulluk kavramı da yoksulluğun bu boyutuna dikkat çekmektedir¹¹. Sen’e göre yoksulluk “eğitim imkânlarından yoksunluk, yetersiz beslenme, yaşam süresinin kısalığı, iş olanaklarından yoksunluk, anne ve çocuk sağlığının yetersizliği, gelecek korkusu, önlenebilir hastalıklara yakalanma, özgürlüğün yetersizliği, güçsüzlük gibi temel insani yeteneklerden yoksun olma durumu” olarak ifade edilmektedir¹² ve imkan olması durumunda Sen’in ifade ettiği kapasite ve özgürlüklerini geliştirmek bir yana, bu bireylerin bu temel insani imkanlardan bile yoksun olmaları hem bireysel hem de toplumsal birçok problemin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır¹³. Bu sebeple ileriye dönük kapasitelerinin gelişimi de engellenmektedir. Buna yoksulluğun yaratmış olduğu kısır döngü gözüyle bakılabilir.

Araştırma dahilindeki katılımcıların çoğunluğunun ömürleri boyunca herhangi bir kültür sanat faaliyetine katılmadığı ifade edilmelidir. Yaptıkları işin fiziksel ve zihinsel yorgunluğu sebebiyle kalan vakitlerini sadece dinlenmeye ve evde aileleri ile vakit geçirmeye ayırdıkları söylenebilir.

Öte yandan sağlık hizmetlerine erişim konusuna değinmek gerekmektedir. Katılımcıların hepsi sağlık güvencesinden yoksun olduklarını ve hastaneye gittiklerinde ücret ödemek zorunda olduklarını ifade etmişlerdir.

“... Bu deve var ya, hayvan bahçesi, orda bunu deve ısırdı (oğlundan bahsediyor) (...) Şimdi daha dikiş var yani (...) 10 milyara ameliyat oldu ne yapacağız bilmiyorum ...” (K5, Irak, 32).

Geçici koruma statüsündeki atık toplayıcılarının çalışma şartları da yoksulluğun ve bununla beraber gelen çaresizliğin göstergesi niteliğindedir. Haftada 48 saat ile 98 saat arasında değişen çalışma süreleri bireylerin insani olmayan koşullarla gelir elde etmeye çalıştıklarını ve yoksulluğun derin etkilerini yaşadıklarını göstermektedir. Araştırma dahilindeki katılımcıların ortalama haftalık çalışma süreleri 64,2 saate karşılık gelmektedir.

“... Sabah saat 6 işe gidiyor, geliyor saat gece 12, motor yok çek-çekle gidiyor hayvan pazarına vakit yolda geçiyor ...” (K5, Irak, 32).

“... 6’da kalkıyoruz, kahvaltı yapıyoruz her şeyi yiyoruz, 7’de çıkıyoruz evden (...) Buraya gelip çalışıyoruz saat 6’ya kadar gidiyoruz ...” (K1, 38, Suriye).

Katılımcıların anlatılarına göre atık toplayıcılığı yapma sebeplerinin başında yoksulluk gelmektedir. Katılımcıların enformel sektörün farklı kollarında iş tecrübeleri mevcuttur. K1 ve K2 atık

¹¹ Amartya Sen, “Human Rights and Capabilities”, Journal of Human Development 6/2 (2005): 151-166.

¹² Zeynep Kaya, “Türkiye’de Yoksulluk Analizi: Bir Probit Model Uygulaması”, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011), 38.

¹³ Sümer İncedal, “Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları: Mücadele Politikaları ve Müdahale Araçları”, (Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2013), 23.

toplayıcılığında önce inşaat ve tarım işleri ile uğraştıklarını ancak patronlarının onları çalıştırıp ücretlerini vermedikleri ifade edilmiştir. Farklı sektörlerde de kayıt dışı olarak iş bulamadıkları için kendi başlarına yürütebilecekleri bir işe yöneldiklerini ifade etmişlerdir.

“... Bugün vereceğim, yarın vereceğim, derken vermiyor, boşa çalışıyorum (...) bu işte öyle değil ne toplarsan aynı gün satarsın ...” (K2, 32, Suriye).

“... Önceden inşaata giderdim, tarlaya giderdim, paramı vermedi gittim geldim alamadım ...” (K1, 38, Suriye).

Katılımcıların atık toplayıcılığı yaparken karşılaştıkları riskler ve zorluklar ise, az önce ayrımcılık değerlendirmesinde bahsedilen şiddete maruz kalma durumlarının yanı sıra sağlık problemleri açısından önem arz etmektedir. Kışın soğuk yazın sıcak hava koşulları ve işin üst düzey efor sarf edilmesine sebep olması anlatılarda da görüldüğü üzere katılımcıların sağlığını olumsuz etkilemektedir.

“... Bu işten ben geçen bir hafta yattım (...) ateş, ishal, kusma (...) sen buraya gelip konuşuyorsun bizle dışardan geliyorsun, biz çöpün içine kadar giriyoruz bu mahallede, kokusu var pisliği var hastalığı var, biz bunları yaşıyoruz (...) çalışmayınca ekme yok ...” (K2, 32, Suriye).

“... Arada yağmur bastırıyor, soğuk oluyor ıslanıyor çalışılmıyor, sokaktasın bir yere geçip bekliyorsun soğukta ...” (K1, 38, Suriye).

Anlatılarda da ifade edildiği üzere yürütülen emek faaliyetlerinin hiçbir şekilde hijyenik olmayan çöp konteynerlerinden, çoğunlukla korunma kıyafetleri olmadan yürütülmesi de katılımcıların birçok sağlık riski ile karşı karşıya kalmalarına sebep olmaktadır.

Sonuç

Araştırma dahilindeki geçici koruma statüsünde atık toplayıcılığı yapan katılımcıların, yoksulluğun en derin etkilerine maruz kaldıkları ifade edilmelidir. Katılımcıların maruz kaldıkları bu etkiler; yetersiz beslenme, sağlık hizmetlerinden faydalanamama, yaptıkları iş sebebiyle sağlık problemleri yaşama, şiddete uğrama, yoğun çalışma saatleri ve düşük gelirleri sebebiyle hiçbir sosyal faaliyete vakit ayıramama ve yetersiz tüketici konumunda bulunma olarak ifade edilebilir. Görüldüğü üzere bu bireylerin içinde buldukları yoksulluk örüntüsü ekonomik göstergelerle açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Sen’in Kapasite Kuramı çerçevesinde yapabilirlik olarak ifade ettiği; yetersiz beslenme, eğitimsizlik, sosyal güvencesizlik ve kötü sağlık koşulları gibi bireyi olumsuz etkileyen faktörlerden kaçınabilme yetisi bu araştırmadaki katılımcılarda mevcut değildir. Tüm bu yoksulluklar bütünü, araştırma dahilindeki katılımcıların yoksulluk deneyimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun başat tetikleyicisi bireylerin göç ile gelmek zorunda kalmış ve çeşitli sebeplerle çalışma iznine sahip olamamış olmalarıdır. Çalışma iznine sahip olmamaları ve kayıt dışı olarak çalışmaları Türkiye’deki önceki iş deneyimlerinde işverenleri tarafından emek sömürüsüne ve hak gaspına maruz kalmalarının önünü açmıştır. Bu olumsuz deneyimler sonucunda da katılımcıların çoğunun atık toplayıcılığını neden tercih ettiği daha anlaşılır hale gelmektedir. Atık toplayıcılığı bu bireyler için hem bir mecburiyet hem de yoksullukla mücadele etmelerinde tutunabilecekleri son bir dal olarak görülebilir. Ayrıca atık toplayıcıları göç ile gelen yoksullaşmanın ötesinde hem çalışma yaşamlarında hem de gündelik yaşamlarında sosyal dışlanmanın da birçok biçimi ile karşı karşıyadırlar. Yaşadıkları yoksulluk giderek sosyal dışlanmanın mekansal, toplumsal, kültürel ve ekonomik dışlanma biçimlerini de kapsayacak şekilde genişlemektedir. Enformel sektörden bile çoğunlukla dışlanan bu bireyler, çalışan yoksullar olarak yeni yoksulluk kavramsallaştırmasının merkezinde yer alabilirler. Ayrıca atık toplayıcılığını çocuklarıyla beraber yürütmeleri, çocuklarının edinebilecekleri sermaye biçimlerinden yoksun kalmalarına sebep olmakta ve yoksulluğun nesilden nesile aktarımı noktasında öngörülebilir bir risk teşkil etmektedir.

Kaynakça

- “Açlık ve Yoksulluk Sınırı Raporu”. Türk-İş. Erişim: 28 Ekim 2023. <https://www.turkis.org.tr/mart-2023-aclik-ve-yoksulluk-siniri/>
- Baltacı, Ali. “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”. Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7/1 (2018): 231-274.
- Batur, Tülay. “Yoksullukla Mücadelede Politika ve Programların Uygulanabilirliği: Selçuklu İlçesi Örneği”. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021.
- Gür, Didem. “Enformel Sektör ve Sosyal Dışlanma: Antalya Geri Dönüşüm İşçileri”. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2019.
- İncedal, Sümer. “Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları: Mücadele Politikaları ve Müdahale Araçları”. Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2013.
- Karsan, Ayşe ve Bahar Karlı. “Türkiye’de Kırsal Yoksulluğun Genel Bir Değerlendirmesi: Isparta İli Sütçüler İlçesi Örneği”. Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 21/2 (2016): 168-181.
- Karakaş, Mehmet. “Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7/2 (2010): 1-16.
- Kaya, Zeynep. “Türkiye’de Yoksulluk Analizi: Bir Probit Model Uygulaması”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.
- Özcan, Süleyman Emre. “Yoksulluk Göstergesi Olarak Hoşnutsuzluk Endeksi, Türkiye İçin Bir Deneme”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi /48 (2016): 294-313.
- Özsoy, Duygu. “Yeni Kent Yoksulluğu, Atık Toplayıcıları ve Temsil Sorunsalı: Katık Dergisi Üzerine Bir İnceleme”. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 43/- (2012): 105-121.
- Sen, Amartya. “Human Rights and Capabilities”. Journal of Human Development 6/2 (2005): 151-166.
- Şahin Emir, Asiye. “Türkiye’de Geçici Koruma Statüsünde Olan Kişilerin Çalışma Hakkı”. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 23/4 (2021): 23-41.
- Şenses, Fikret. “Neoliberal Küreselleşme Çağında Yoksulluk Araştırmalarındaki Kayıp Bağlantılar: Türkiye Deneyiminden Çıkarılacak Dersler”, Fikret Şenses tarafından düzenlenen Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma’da, 88-121. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Kemal Tahir Romanları'nda Sosyolojik Arka Plan: "Bozkırdaki Çekirdek" Romanı Örneği*

Sociological Background in Kemal Tahir's Novels: The Example of The Novel "Bozkırdaki Çekirdek"

Bedirhan Yakup ŞENTÜRK**

Özet: Kemal Tahir'in bağlı olduğu edebiyat geleneği olan "Toplumcu Gerçekçilik", bu gruba dahil olan yazarlarında hem eserlerinde hem diğer yazıları ve söylemlerinde de olduğu gibi edebiyata sosyal meseleleri dahil eden, dahil etmekle kalmayıp edebi tarzını tamamıyla bu gaye üzerine inşa eden bir gelenektir. Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası döneminde başlayan büyük çaplı sosyal dönüşüm, modernite etkilerine karşı başlayan kültürel tepki, kırdan kente göç, yoksulluk, işsizlik, sanayi toplumunun getirisi olan sınıfsal farklılıklar gibi birçok sosyolojik konu, toplumcu gerçekçi edebiyatçıların ve içlerinde en önemlilerinden olan Kemal Tahir'in eserlerine de ışık tutmuştur. Kemal Tahir romanları, Türk Edebiyatı içerik bakımından toplumsal temaları yoğun bir şekilde yer veren eserler olarak ön plana çıkmaktadır. Eserlerinde Türk toplumsal yapısı dahilindeki ilişkilere kültür, tarih ve siyaset gibi alanlardaki değişimlere ve bunlara bağlı sosyolojik kodlara sıklıkla değinmiş ve romanlarını bu nevi bir tavırla oluşturmuştur. Bozkırdaki Çekirdek adlı romanıyla Tahir, Köy Enstitüleri meselesini, dönemin siyasi koşullarını ve toplumsal yapısını, özellikle de bu yapının temelini oluşturan taşra kültürünün dinamiklerini de kullanarak kurgulamıştır. Eserini kurgularken enstitü tartışmalarının bütün muhataplarını, tek parti mebuslarını, taşradaki feodal güçleri, idealist cumhuriyet eğitimcilerini ve tabii ki çocukları, her biri kendi koşullarına ve düşüncelerine bağlı olmak suretiyle anlatmıştır. Bu yöntem, okuyucuya edebi kurgu ve hikâye akışı içerisinde, söz konusu döneme dair geniş çaplı ve farklı cihetlerden görme imkânı sunan bir sosyolojik malzeme sunmaktadır.

Abstract: "Social Realism", the literary tradition to which Kemal Tahir is affiliated, is a tradition that not only includes social issues in literature, but also builds its literary style entirely on this purpose, as in the writers of this group, both in their works and in their other writings and discourses. Many sociological issues such as the large-scale social transformation that started in Turkey's post-Republican period, the cultural reaction against the effects of modernity, rural-to-urban migration, poverty, unemployment, and class differences that resulted from the industrial society were discussed by social realist writers and Kemal Tahir, one of the most important of them. It also shed light on his works. Kemal Tahir's novels stand out as works of Turkish Literature that heavily include social themes in terms of content. In his works, he frequently touched upon the relations within the Turkish social structure, changes in fields such as culture, history and politics and the sociological codes associated with them, and he created his novels with this kind of attitude. With his novel "Bozkırdaki Çekirdek" (The Core in the Steppe), Tahir fictionalized the issue of Village Institutes by using the political conditions and social structure of the period, especially the dynamics of the provincial culture that formed the basis of this structure. While constructing his work, he described all the interlocutors of the institute discussions, single party deputies, feudal forces in the provinces, idealist republican educators and, of course, children, each depending on their own conditions and thoughts. This method offers the reader a sociological material that allows the reader to see the period in question from a wide range of different perspectives within the flow of literary fiction and story.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Eğitim, Köy Enstitüleri, Kemal Tahir, Edebiyat Sosyolojisi

Keywords: Sociology, Education, Village Institutes, Kemal Tahir, Sociology of Literature

* Bu makale Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Dersi için Hazırlanmış Ödevin Revize Edilmiş Halidir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yozgat/TÜRKİYE, b.yakupsenturk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1855-2749>

Giriş

Sosyolojik çalışmalarda bugüne değin kullanılan metotlar, sosyolojinin bilimsel gelişimine paralel bir şekilde devamlı olarak değişmiştir. Sosyolojik teori ve sosyoloji yapma biçimleri, kaynakların hangi sahadan toplanacağı, analizlerde nasıl metalar kullanılacağı, veri toplama ve değerlendirme ile ilgili çeşitli görüş ve uygulamalar, iki yüzyılı aşkın süredir devam etmektedir. Bağımsız bir bilim olarak kurulduğu günden bu zamana kadar sosyoloji biliminde, toplumsal izlere götüren, topluma dair unsurlar barındıran birçok farklı zemin bir inceleme alanı olarak kullanılmıştır. Toplumsal yapı siyaset, eğitim, bürokrasi, devlet, meslekler, üretim ilişkileri, davranış biçim ve kalıpları, gruplar, cinsiyet tartışmaları ve kadın hareketleri gibi çeşitli kavramsallaştırmalar ve somut yapılanmalar üzerinden incelendiği gibi, müzik, resim, edebiyat gibi estetik unsur taşıyan eylemlerde de sosyolojik araştırmalar yapılmış, topluma ve insan yaşamına dair analizlerde bulunulmuş, toplumun kendisinden iz taşıyan her işlem bir araştırma sahasına dönüşmüştür.

Edebiyat, estetik unsur taşıyan bu nevi faaliyetlerden birisi olmakla beraber, içerik ve hitap ettiği kitle bakımından çok çeşitli şekillerde sosyolojinin konusu edilebilir. Edebiyat sosyoloji çalışmalarında bugüne kadar edebiyat ürünlerinin ticari bir malzeme olarak pazarlanması ve işin sektörel boyutundan, edebi eserlerin içerikleriyle ilgili yapılan analizlere kadar pek çok farklı türde edebiyat sosyolojisi çalışması yapılmıştır. İçerik bakımından romanlar ve öyküler, sosyolojik araştırma yapılması konusunda en uygun türler olarak görülebilir, bunun sebebi, roman ve öyküler yazım teknikleri bakımından ve işlenen temalar bakımından, toplumsal bir izlek olarak diğer edebi türlere nazaran daha fazla sosyolojik malzeme sunmaktadır. Birçok roman, eserin yazarının mensup olduğu fikir, inanç, felsefi tutumun yanı sıra, yazılan konuya alt yapı olan tarihsel dönem, mekân ve kültüre dair ipuçları taşıdığı, bazı romanların ise doğrudan doğruya bir kültür anlatıcısı olduğu görülebilir.

Sosyoloji çalışmalarında işlenen romanların, çalışmacılara yeterli malzemeyi sunabilmesi için, içeriklerinin toplumsal gerçekliklere geniş yer ayırması önemli görülmektedir. Tür bakımından fantastik ve bilim kurgu tarzı romanlardan ziyade, realist bir anlatıya sahip romanlar, bu nevi bir çalışmaya daha uygun bir zemin oluşturmaktadır. Kitabın işlediği konu, gerçeküstü bir kurgusal dünyada ve gerçeküstü bir anlatım tarzıyla sunulması, sosyal hayatın ve toplumsal yaşamın gerçekliklerini bilimsel bir bakışla inceleyen sosyoloji için uygun bir zemin oluşturmamaktadır. Gerçeklik vurgusu bu husus sebebiyle çalışmada ele alınacak eserin türünü önemli hale getirmektedir. Kemal Tahir romanlarının bu özellikleri, şimdiye kadar bahsedilen özelliklere, Türk Edebiyatında en çok sahip olan eserler olarak görülmektedir. Bu çalışmada bir Kemal Tahir eserinin ele alınmasının başlıca sebebi, Tahir'in romanlarını doğrudan doğruya toplumsal içeriklere ayırması, bunu yaparken de bahsettiği dönemin birçok farklı unsurunu (siyaset, eğitim, cumhuriyet idealleri, taşra kültürü) kullanması, bunu yaparken de kurgunun içerisinde olabildiğince tarafsız ve dışardan bir bakışla bütüncül bir toplum anlatısı sunmasıdır.

Bu çalışma, Türkiye'nin cumhuriyet idealleri ekseninde şekillenen modern hayata entegrasyonu ve yeni bir toplum inşası düşüncesinin sosyolojik arka planları analiz edilirken, o dönemi ve konuyu inceleyen kaynakların ele alınması ve değerlendirilmesi bakımından edebiyatında bir kaynak olarak nasıl kullanılabilmesinin bir denemesini yapmaktır. Edebiyattan yola çıkılarak bir toplum okumasının, hangi şartlar sağlandığında mümkün olabileceği, edebi eser üzerinde yapılan bir çalışmanın bilimselliğinin nasıl sağlanabileceğine ilişkin bir örnek sunmaya çalışmaktır. Yapısal özellikleri itibarıyla kapsamlı ve dinamik bir bilimsel disiplin olan sosyolojinin farklı kaynakları değerlendirebilme ile ilgili sunduğu geniş imkanlar da böyle test edilebilmektedir. Bu çalışma, genel itibarıyla bir edebiyat sosyolojisi çalışması, hususi olarak da Türkiye'nin kökleri Son Osmanlı ve erken cumhuriyet dönemine uzanan eğitim sorununa dair bir analiz içermektedir.

Bu çalışmada yapılan incelemeler, Kemal Tahir'in eser için kurguladığı mekân, zaman ve karakterler aracılığıyla, anlatılan olayların Köy Enstitüleri ile ilgili olan gerçek hikayesi bağlamında ele alınmıştır. Eserdeki olayların ve ilişkilerin üzerinden yapılan analizlerde, doğrudan doğruya eseri muhatap alıp onu kendi içindeki kurgusuyla salt bir gerçeklik olarak ele almaktan ziyade, hikâyenin gerçek hayattaki karşılıkları ile birlikte analiz edilmesi, sosyolojik gerçekliğe ve bilimsel yaklaşıma daha uygun düşeceği düşünülmüştür. Bunu desteklemek içinde çalışma boyunca kitabın çeşitli

pasajlarında Tahir tarafından bahsi yapılan olay, tarihi vaka, karakter anlatımı, fikirler, tartışmalar ve eleştirilerde, döneme dair yapılmış çalışmalar, döneme ait kaynaklar ve destekleyen sair yazılar kullanılmıştır.

Kitapla ilgili değerlendirmeler, daha iyi kavranabilmesi ve kitabın yazarının kendi edebi üslubuyla doğrudan bağlantılı olması sebebiyle, öncelikli olarak Kemal Tahir'in romancılık anlayışı ile ilgili bir incelemeyle başlamaktadır. Tahir'in romancılık tarzının genel bir görünümü, romana yüklediği idealist anlamlar, roman ve gerçeklik arasında kurduğu bağ, önceki bölümde bahsedilen edebiyat toplum analizi hususunu daha iyi kavramak için önemli görülmektedir. Takip eden bölümlerde ise öncelikli olarak romanda yer alan karakterler ele alınmış, romandaki yerleri, karakter şemaları ve karakterlerin Türk toplumsal yapısında gerçek manada kimlere karşılık geldiği anlatılmaya çalışılmıştır. Karakterler aracılığıyla Kemal Tahir, okuyucuya, son Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde mevcut olan farklı sınıfsal gruplara ait insan, grup ve ilişkiler zincirini tasvir etmektedir. Daha sonraki bölümlerde ise kitabın kendi adlandırmaları bölüm sırasına bağlı kalarak, söz konusu bölümlerde ve pasajlarda geçen hadiseler, Türkiye'de siyaset, eğitim, taşra kültürü ve köy sosyolojisi bağlamında analiz edilecektir.

Kemal Tahir ve Toplumsal Gerçeklik

Kemal Tahir romanları, Türk Edebiyatı'nda "toplumcu gerçekçi" olarak adlandırılan akımın temsil edildiği türde bir yapıyı içermektedir. Toplumcu Gerçekçilik akımı, fikrî ve felsefî arka planını Marksizmin oluşturduğu ve 1930'lar da "Sovyet Yazarlar Birliği" tarafından belirlenmiş Sovyet Rusya merkezli bir edebî anlayıştır¹. "Toplumcu Gerçekçilik" Türk Edebiyatı'nda da Marksist görüşe sahip sanatçılar tarafından Erken Cumhuriyet Döneminde geliştirilmiş, şiirde, romanda, öyküde, resimde ve tiyatrodan temsil edilmiştir. Toplumcu Gerçekçilik toplumsal sorunları edebi esere konu edinen, içeriğini toplumsal tabakalaşmanın alt sınıflarına yönelen bir tarzdadır. Edebi eserler sokaktaki sade vatandaşın, işçilerin, alt kademe devlet memurlarının, köylü ve çiftçilerin, sosyo-kültürel düzeyi düşük birey ve grupların sorunlarına odaklanmaktadır. Türk Edebiyatı'nda Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Atilla İlhan, Aziz Nesin gibi isimlerle birlikte bu çalışmanın konusu olan Kemal Tahir, söz konusu akımın uzun yıllar temsilciliğini yapmışlardır.

Kemal Tahir, Türk Edebiyatının toplumcu gerçekçi kanadı içerisinde özgün bir fikrî yapıya sahip sanatçılardan, belki de içlerinde şahsına münhasır kişiliğiyle en çok dikkat çeken yazardır denebilir. Onun farklı yapısı, devrinin Kemal Tahir'le aynı fikir ve ideolojik tarafta olan yazarlarınca kimi zaman eleştirilmiştir. "Bunun sebebi Kemal Tahir'in statik bir fikir dünyasına sahip olmayışıdır. Tahir, Marksizm'in mutlak doğruluğunu eleştirirken, uygulama alanında da toplum yapısına göre değişime gidilmesi gerektiğini savunur"². Kemal Tahir, Türk toplumunun kültürel öğelerine, kendi karakterine has yapısına uygun bir sosyalizmin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Herhangi bir ideoloji Kemal Tahir'e göre, söz konusu toplumun refleksleri, diğer toplumlara olan sosyal farklılaşması derinlemesine tahlil edilmeden uyarlanmak istendiğinde herhangi bir karşılık bulamayacak, yüzeysel ve sığ bir kopya mesabesinde kalacaktır. "Kemal Tahir, Türkiye'de özgün bir roman ortaya koymanın ancak Türk toplumunun kendi gerçekliklerinden kaynaklanarak ortaya çıkacağına inanmaktadır. Sosyalizm ise Kemal Tahir'e kılavuzluk eden bir fikir hareketidir"³. Kemal Tahir Türk Edebiyatı'nda da tıpkı dönemin sosyalizm konusundaki entelektüel yaygın kanaatlere karşı gösterdiği tutum gibi yeni bir soluk getirmiştir. Türk Edebiyatı'nda kullanılan toplumsal temaların, Türk kültür yapısından azade bir tavırla işlendiğini düşünen yazar, eksik bulduğu bu tavrı romanlarında gidermeye çalışmıştır. Türk köyünden, köylüsünden, genel olarak Türk siyasal ve toplumsal kaynaklarından (özellikle bizzat dinledikleri hatıralar, hikayeler, kendi bilgi birikimi ve gözlem yeteneği sayesinde elde etmiş olduğu entelektüel dağarcık) oluşturduğu içerikle ve nesnel anlatım tarzı ile Kemal Tahir romanları, Türk Edebiyatı için yeni bir soluk olarak görülürken, Türk Sosyolojisi içinde zengin bir çalışma sahası ve toplumsal yapıya dair ipuçlarıyla dolu bir külliyat

¹ Murat Kacıroğlu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında (1923-1940) Toplumcu-Gerçekçi Edebiyat Tartışmaları", Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/2 (2016): 27-71.

² Sümeyye Dinler Köksal, "Kemal Tahir'in Notlarına Yansıyan Roman Poetikası", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 27/1 (2017) 25-42.

³ Kacıroğlu, "Cumhuriyet Dönemi", 24.

ortaya koymuştur. Romanlarının birbiri ardına yayınlanmaya başladığı dönemlerde aldığı eleştiriler kadar edebiyat otoritelerince övgülere de mazhar olan Kemal Tahir için çeşitli gazete ve dergilerde yorumlarda bulunulmuştur, 1964 tarihinde edebiyat tarihçisi ve yazar Tahir Alangu, Cumhuriyet Gazetesinde neşrettiği bir yazıda Tahir’le ilgili olarak “*Büyük şehir ve Anadolu insan gerçeğini iki büyük daire halinde kucaklayacak roman serilerinin temelini iyice belli eden ilk eserleri günümüzün “çağ açan” bir romancısını iyice belli edecek ölçü ve değerde olmalarına rağmen, ününün ve taşıdığı anlamın iyice belirmesinin geç kalışı şaşılacak bir olaydır*”⁴ ifadelerini kullanmış, onun Türk Edebiyatındaki hakkının teslim edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Toplumcu Gerçekçi sanatçılarda sıklıkla rastlanan topluma, insana dair görev ve sorumluluk bilinci taşıma tutumu Kemal Tahir’de de gözlemlenebilmektedir. “Kemal Tahir’in Marksist bir aydın olarak temel amacı, eserlerinde kendi düşünce sistemi ile uygun bir biçimde toplumu yönlendirmektir”⁵. Toplumun sorunlarından, onların dram ve hikayelerinden, duygularından ve bütün hayat şartlarından bahsetmenin önemine vurgu yapmak ve edebiyatı da bunun için bir araç olarak görme tutumu yazarın hem eserlerinde hem de söylemlerinde görülmektedir. Bu görev bilincini “Notlar” adlı eserinde “*Belli bir zamandan beri işlemek istediğim konular, Türkiye insanının tarihsel özelliği içinde kişisel gerçeklerini araştırmaktan çıkıyor. Böylece Anadolu Türkiye’si insanların dünya edebiyatındaki kişisel yerlerini alabilmeleri amacına dayanıyor*”⁶ sözleriyle ifade ederek sahip olduğu misyonu ortaya koymaktadır.

Kemal Tahir romanlarındaki gerçekçilik vurgusu, onun sanat tarzını tamamlayan öğelerden birisidir. Kemal Tahir, temas ettiği sorunları kurgularken, kendine has bir gerçeklik algısıyla yola çıkar. Toplumu edebiyat aracılığıyla yönlendirmek, topluma kendi yararına bir ideal aşlamak fikri çerçevesinde Kemal Tahir, gerçekçilik unsurunu da bu doğrultuda kullanır. Gerçekçilik yazara göre çetin bir iştir. Modern tabirle “konfor alanı” olarak nitelendirilen alandan insanlar çıkmak istemezler, bu alan insana sahte bir rahatlık ve rehabet vermektedir, insanlar yazarın ifadesiyle “*kendi uydurma gerçekliklerine bağlı kalmaktan zor ayrılmaktadır*”⁷ ve gerçeklikten uzaklaşmak, ileri toplumların düşmemesi gereken bir hatadır. Dünya Edebiyatında önemli eserler vermiş milletler bile zamanla edebiyatta gerçeklikten uzaklaştıkları için bu prestiji kaybetmişlerdir.

Gerçeklik olgusunun Kemal Tahir’in kendine has bir yorumla eserlerinde yaşattığına değinilmiştir. Bu yorumu Kemal Tahir Notlarında romanın gerçekliği ele aldığı halde veriteyi, yani hakikati ele almadığına değinir. Buna göre romanda gerçeklik hem gerçekliği temel olarak alıp hem de onu gereğince değiştirmesi olarak ifade etmektedir⁸. Gerçeklik hiçbir zaman romanda kurgulanan akıştan kopuk bir anlatıma ulaşmamalıdır. Bu şekilde Kemal Tahir’in edebi kurguyu ansiklopedik bilgiden veya salt bilgiden ayırmak gayretinde olduğu görülmektedir. Gerçeklik, edebiyatın estetik unsurları ve sanatın kendi ahkâmı içerisinde, sanatçının yön vermesi ve konuyu işleyiş biçimiyle yeni, dinamik bir iç gerçekliğe dönüşmektedir. O iç gerçekliği okuyucu eseri okudukça fark etmekte, hem anlatılan temanın gerçek hayattaki hakikatlerine götüren ipuçlarını yakalayabilmekte, hem de edebi eserin kurgusal bütünlüğü içerisinde akışa kendini verebilmektedir. Kemal Tahir’in eserlerinde sıklıkla tema olarak kullanılan tarih teması da bu gerçeklik fikriyle işlenmeli, tarihsel karakterler hikâyenin akışından ve anlatılan ortamın veya hadisenin bütününden kopuk, olağanüstü ve ulaşılmaz olarak gösterilen varlıklar olarak gösterilmemelidir. Tarihsel karakterler bir yandan anlatılan hikâyenin gerçek hayattaki akıbetine uygun kurgulanıp, aynı zamanda da neden-sonuç ilişkisi güçlü bir şekilde hissettirilerek bahsedilen iç gerçekliğe de zarar verilmemelidir.

Bu kısımda değinilmeye çalışılan unsurlar Kemal Tahir romanlarını ve Kemal Tahir’in romancılık anlayışını deha iyi anlayabilmek adına ipuçları vermesi açısından önemli görülmektedir. Eserleri tarih, toplum, devlet, köy, Anadolu, Türk kültür ve inanç yapısı gibi bir dizi sosyolojik

⁴ Tahir Alangu, “Kemal Tahir’in Gerçek Anlayışı ve Son Romanı”, Cumhuriyet Gazetesi, 13.12.1964. <https://core.ac.uk/download/pdf/84783924.pdf>

⁵ Öznur Yılmaz Altun, “Toplumcu Gerçekçilik ve Kemal Tahir Romanından Toplumu Okumak”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi 15/7 (2021): 135-164.

⁶ Kemal Tahir, Notlar (İstanbul: İthaki, 2019), 74.

⁷ Tahir, Notlar, 76.

⁸ Tahir, Notlar, 77.

olguyu içermektedir. Gerek edebiyata yüklediği anlam ve değindiği edebiyatın işlevsel yönü, gerekse tanımını yaptığı gerçeklik anlayışı romanlarının temel prensibini oluşturmaktadır. "*Bozkırdaki Çekirdek*" eserinin inceleneceği bu çalışmada yer yer bu unsurlara tekrar değinilecektir. Eserin tahliline başlamadan önce Kemal Tahir'in bahsi geçen sosyolojik öğeleri işleme biçimine dair ön bilgi sahibi olmanın önemi üzerinde durulmuştur.

Romandaki Karakterler

Bu köydeki karakterler köy ağası Zeynel Ağa, Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemlerinde ortaya çıkan taşrada zenginleşip mülk sahibi olan, bölgesindeki bütün ticaret ve siyaseti elinde tutan yarı bağımsız toprak ağalarındandır. Kendi mülk alanında olup biten her gelişme Zeynel Ağa'dan sorulmaktadır. Zeynel Ağa, romanda sıklıkla "köy zagonu" "ağalığın zagonu" gibi ifadeler kullanmaktadır. Bahsettiği şey, köylerde Osmanlı'nın son döneminde gelişip Cumhuriyete intikal eden taşra düzeninin, geleneksel örf ve adetlerden oluşan yeni bir iktidar düzenine işaret etmektedir ve bu düzen Zeynel Ağa tipi yerel beylerin tamamıyla kendi imtiyaz ve nüfuzlarından oluşmaktadır.

Zeynel Ağa'dan sonra en önemli karakterlerden "Cinci Nezir" kasabada dükkânı olan ve binbir türlü malzemenin ticaretini yapan birisidir. Bu karakter, kasaba da ticaret yapmaktan daha çok bölgedeki sosyal ilişkileri sağlayan, askeriyede, bürokraside, ticarete türlü işgüzarlıklarla etkin rol oynayan, dönemin denetimsizliğinden, asayiş sorunundan ve her türlü kurumsal zafiyetinden faydalanan bir karakterdir. Yeri geldiğinde toplumun dini hassasiyetleri Cinci Nezir karakteri için ustaca kullanılmaktadır ve kendi oluşturduğu algılarla toplum nezdinde itibarlı, sözü geçer akçe bir kişi konumundadır.

"Kara Derviş" karakteri, köyde dinî hassasiyetleri temsil eden, fakat kendisi bu hassasiyete zannedildiği kadar sahip olmayan bir karakterdir. Anadolu taşrasında çok sık rastlanan eğitimsiz, halkın dini duygularını kullanan ve din adamı görüntüsü altında illegal ticaret, fiziksel şiddet ve cinsel şiddet gibi çeşitli suçları işlemekte, bütün bunları yaparken bölge halkı nezdinde oluşturduğu manevi itibar ve dini söylemleri kullanmaktadır. Kara Derviş karakteri, Kemal Tahir'in gözünde, Zeynel Ağa ve Cinci Nezirle birlikte, dönemin şartlarında kırsalda gayr-i meşru bir iktidar süren bölgesel güçlerin, dini taassup kanadını oluşturmaktadır.

Köyde bu üç önemli karakterin yanı sıra Zeynel Ağa'nın yeğeni olan Durali, köy öğretmenlerine sahip çıkan, amcası ve köy büyükleri tarafından devamlı horlanmasına rağmen pratik zekasıyla ve atılganlığıyla, türlü muzipliklerle birlikte olayların içerisinde yer alan, öğrenmeye, eğitim görmeye istekli bir çocuktur. Köylü tarafından istenmeyen kişi olarak görülen Murat Öğretmene, kendisi gibi eğitim ve öğrenime meyilli arkadaşlarına sahip çıkmakta ve kendisinden beklenmeyecek derecede olayların gidişatında göze batmasa da etkin rol oynamaktadır. Durali'den sonra dönemin köy çocuklarının büyük çoğunluğunun ortak kaderi olan yoksulluk, horlanma ve eğitim haklarının türlü sebeplerle engellenmeye çalışılmasına örneklerden biri olarak kitapta yer verilen Esef Çakır karakteri, Cinci Nezir'in yanında çırak olarak çalışmakta, kendisi tarafından türlü hakaretlere ve dışlanmaya maruz kalmaktadır. Esef Çakır diğer arkadaşlarıyla birlikte Enstitünün inşasında, hem de köyde eğitimin yaygınlaşması ve kabul görmesi için mücadele etmekte, türlü zorluklarla mücadele etmektedir. Murat Eğitim karakteri, Köy Enstitülerinin öncülü olan Köy Okulları Projesinden mezun olup köyde öğretmenlik yapan birisidir. Murat Eğitim romanda kent-köy ikilemini ve çatışmalarını yaşayan, devletin eğitim projesinin ve köy eğitimi hassasiyetinin, teorideki iyi niyetini pratikte karşılaştığı zorlukları gösterme hususunda okuyucuya ışık tutmaktadır. Murat eğitimle evlenmek arzusunda olan Sultan karakteri, köydeki muktedir yapı tarafından sindirmek istedikleri taraf olan eğitici kademe karşı kullanılmak istenmektedir.

Romanda kent-köy ikilemine yoğun bir şekilde yer veren Kemal Tahir, Anadolu taşrasını köy ve kasabalar üzerinden anlatırken, hepimizin zihinlerinde bir karşılığı olan prototip karakterler üzerinden ortamı aktarır. Kasabalarda sosyal ilişkilerin merkezinde bulunan esnaf, pazarcı, muhtar, imam gibi karakterler dönemin taşra insanını kendi ortamında yorumlarken, kasabalının yönetime ve otoriteye karşı olan hem temkinli hem tepkisel tutumunu ortaya koyar. Kasabada esnafılık yapan Emir Ağa ve Hacı Zekeriya karakterleri, bu tutumun en güzel örneklerini, Enstitü ekibiyle yaptıkları

alışverişte göstermektedirler. Nüfusu hayli az olan Anadolu kasabalarında bu nevi karakterler hem kendi toplumsal saygınlıklarını hem devlete karşı itidalli tutumlarını korumak eğilimindedirler.

Köy-kent ikileminin diğer yüzü olan eğitilmiş, aydın ve kentli grubu temsil eden eğitim ekibi, Cumhuriyet'in aydınlık ve modern yüzleri olarak kitapta yer bulmaktadır. Enstitü projesinin sahadaki en önemli aktörleri olan eğitim ekibinde Enstitü Müdürü Halim Akın, eğitimde modernleşme idealini, Cumhuriyet rejiminin politikalarının savunucusu olan, aynı zamanda da kendi içinde soru işaretleriyle savaştan bir eğitimcidir. Eğitimcide modernleşme sürecinin başındaki duygunun ve heyecanın öğretmenlerde artık kalmadığını, bu idealin yerini rehabetin, rahat yaşama arzusunun aldığını düşünür. Halim Akın sahada gayretle çalışan, fakat birtakım kırgınlıkları ve sorgulamaları deneyimleyen, heyecanını zamanla umutsuzluğa terk etmiş bir eğitmen profilineyken, Enstitü projesi onun için yeni bir deneme yoludur.

Ekibin bir diğer öğretmeni Cemal Avşar, eğitim ve Enstitünün inşası konusundaki âtlı tavırları ve ketumluğuyla ekibin içinde dikkat çekmekte, bütün tavırlarıyla diğer eğitmenlere karşı farklı, durağan bir karakter çizmektedir. Ne Enstitü projesi ne de köy çocuklarının ve köyün eğitimi, üretime kazandırılması pek onu ilgilendirmiyor gibi görünmektedir. Romanın sonlarına doğru ise Cemal Avşar'ın tek parti rejiminde Enstitülere karşı olan grup için çalışan ve Keşiş Düzünde olup biten hadiseleri günü gününe raporlayan birisi olduğu ortaya çıkar. Cemal'in verdiği raporlar ve raporlarda yazdığı yanıltıcı, yalan veya abartılı notlar, Enstitü'nün hükümet karşısında zora girmesine sebep olur.

Nuri Çevik ekibin diğer eğitimcisidir. Diğer arkadaşlarına nazaran Nuri Çevik köylere ve köylerin eğitimine karşı ne çok taraftar ne de çok karşısındadır. Nuri Öğretmen köyün eğitilmesinin yalnızca enstitülerle olmayacağını, köy ortamının ve zihniyetinin bu kadar kolay ideal aşılanabilecek bir yapıda olmadığını savunur. Köy gerçekleri ve Anadolu insanının gerçeklerinden dem vurarak bu toprakların kaderinin yıllar boyu kendini tekrar eden sorunlarla boğuştuğunu, köyün canlandırılması için eğitimin yanı sıra gerçek sorunlarının, yoksulluğun ve ihmal edilmişliğin, köylerdeki eşraf tahakkümünün giderilmesi gerektiğini söyler, köy gerçeklerine aşina bir eğitmendir.

Nuri Çevik'le birlikte köy insanına ve köy sosyolojisine dair sık sık fikir alışverişinde bulunan Emine Öğretmen ekibin diğer eğitimcisidir. Sosyoloji doktorası yapmaktadır ve tezi için gözlem yapmak amacıyla bu ekibe dahil olur. Emine Öğretmen Anadolu kırsalına çok yabancısıdır. Teoride öğrendiği bilgilerin veya o neslin öğretmenlerine aşılana modern toplum idealinin kırsalda gerçekleştirilmesinin zorluğunu, taşrayı deneyimledikçe anlamaktadır. Zihninde canlanan ortamdaki daha farklı, daha sert bir toplumsal refleksle karşılaşan Emine Öğretmen, zamanla kendisini, eğitimini, içinde yetiştiği sosyo-kültürel seviyesinin buradaki insanlarla ve onların yaşamlarıyla nasıl farklılaştığını, taşrayı analiz edip tanıyabilmenin hiç de kolay bir iş olmadığını anlamaktadır.

Romanın Sosyolojik Analizi

Roman "Ortam", "Deney" ve "Bozkırdaki Çekirdek" adlı üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu üç ana bölümde kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır. Ortam bölümü Çatı, Taban Çevre, Pazar bölümlerinden, Deney bölümü İnanç, Keşiş Düzü, Dumanlı Boğaz bölümlerinden, Bozkırdaki Çekirdek bölümü Kara Değirmen, Sığınak, Tıkaç, Sanık bölümlerinden oluşmaktadır. 1943 yılında, Çorum, Kastamonu ve Çankırı sınırlarındaki yazarın Keşiş Düzü adını verdiği bir bölgeye görevli olarak gelen öğretmenlerin, bölge halkının, kasabalıların ve enstitüye kayıt yaptıran köy çocuklarının hem kendi hikayelerinin birleştiği roman hem de Köy Enstitüleri meselesini bütün denklemleriyle birlikte ele almakta ve arka planındaki gelişmeleri sorgulayıp değerlendirmektedir.

Roman, "Ortam" adı verilen bölümle başlar, CHP Genel Sekreterlik binasında üst düzey bürokratlar arasında bir konuşmaya şahit oluruz. Ortamdaki karakterler tamamıyla gerçekten alıntı olmakla birlikte yazar takma isimler kullanır. Buradaki karakterler yazarın "Genel Sekreter", "Profesör", "Paşa Mebus", "Kara Yağız Milletvekili" takma adlarıyla anlattığı karakterlerdir. 1943 senesinin başkentinde geçen romanın giriş bölümünde Enstitülerin varlığıyla ve akıbetinin ne olacağıyla ilgili bürokratların tartışmalarıyla başlar. "Profesör" kod isimli milletvekili, Genel Sekreter, Kara Yağız Milletvekili ve Paşa Mebus aralarında parti içi genel geçer konular konuşurlarken içeriye uzun yoldan geldiği anlaşılan birisi girer ve söz konusu tartışma bu andan

itibaren başlar. İçeriye giren kişi yazar tarafından "Genel Müdür" olarak isimlendirilen dönemin Millî Eğitim Bakanlığına bağlı İlköğretimler Genel Müdürü, aynı zamanda Köy Enstitülerinin fikir önderi İsmail Hakkı Tonguç'tur. Profesör, Genel Sekreter ve Genel Müdür arasında başlayan tartışma parti içerisinde Köy Enstitülerine nasıl bakıldığında, bu husustaki fikir ayrılıklarına dair diyalogları okuyucuya aktarır. Mebusların aralarında yaptıkları tartışmalarda Tek Parti döneminin, Weber'in bürokrasi modelinde açıkladığı karizmatik otoriteye dayalı karakterini görmekteyiz. "Edebi şef" olarak nitelendirilen Atatürk'ten sonra, İnönü'nün de "millî şef" olarak adlandırılması, onların parti içerisindeki konumlandırılmaları ve bu isimlendirilmeler, karizmatik otoritenin erken dönem Cumhuriyet'te somutlaşmış halidir. Mebusların kendi aralarında konuşurlarken sık sık millî şefin portresine bakmaları dahi önemli bir ayrıntıdır. Weber'in öne sürdüğü otorite tiplerinden sanayi toplumlari için en ideal olduğunu düşündüğü model, hukukun üstünlüğüne dayalı olan yasal/rasyonel otorite tipidir⁹. Genç Türkiye Cumhuriyeti, yönetim biçiminde her ne kadar modern demokratik rejimi benimsemiş olsa da geçiş döneminde henüz bir kişinin muteber karakterine ve inisiyatifine dayalı karizmatik otorite tipinden kopabilmiş değildir.

Tek Parti döneminde Türkiye'nin demokratikleşme süreci henüz olgunluğa ulaşmadığı için, her ne kadar tek parti olsa da başka partilerin kurulamayışı, kurulanlarından çeşitli sebeplerden ötürü kapatılması dolayısıyla, tek parti görünümü altında farklı görüşlerin birleşmesi söz konusuydu. Romanın geçtiği dönemde Dünyanın yaşadığı İkinci Dünya Savaşı yeni krizler doğurmuş, Türkiye her ne kadar aktif olarak savaşa girmese de savaşın hem sebeplerinden hem de sonuçlarından biri olan ideolojik ayrımlardan Türk toplumu ve Türk siyaseti payına düşeni almıştı. Kitabın bu ilk kısmında geçen bir diyalogda Profesör ve Kara Yağız Milletvekili birbirlerine İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili gelişmelerden bahsederken "Atabilmişler mi üzerlerinden Stalingrad yenilgisinin sersemliğini, ya seninkiler nasıl, ırkçı-Turanlı yiğitler, -Vaktiyle sizinkiydiler, şimdi bizimki mi oldular"¹⁰ gibi ifadelerle buna temas etmekte ve birbirlerine iğneleyici sözlerde bulunmaktadır. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in de partideki bazı mebuslar tarafından komünizm dolayısıyla eleştirilmesi ve "Adamlarını yerleştirdi kilit noktalarına... Bakanlığı gerektiği zaman kendi yararına kullanmak niyetinde! Diyorlar, Aşağıdan yukarıya partiyi ele geçirmeye çalışacak diyorlar"¹¹ diyalogları, parti içi ayrışmalara dair ipuçları vermektedir.

Başka meselelerde de olduğu gibi Enstitü konusu da parti içi hizipleşmelerin olduğu bir konu başlığıydı. Bu tartışma, kitapta Sekreterlik binasına gelen "Genel Müdür"ün, yani dönemin İlk Öğretimler Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un Köy Enstitüleriyle ilgili çalışmalarından bahsetmesiyle başlar İsmail Hakkı Tonguç, profesörle konuşurken Enstitülerin öncülü olan Köy Öğretmen Okulları'nın faydalı fakat köyü kalkındırmada yetersiz olduğundan, köylünün köyde yetişip köye faydası için eğitilmesi gerektiğinden bahseder. Buna göre Köy Öğretmen Okullarından yetişen fakat köy ortamında büyümediği için adaptasyon sorunu yaşayan öğretmenlerden sorunlar aşılacak, enstitülere yalnızca köylü çocukları alınıp yine köyde kalıp hizmet vermeleri için yeni bir plan oluşturulacaktı. Köylü yalnızca teknik ve pratik eğitimle sınırlı kalmadan, Cumhuriyetin modern ideallerini Anadolu'da yaşayıp yaşatacak aydın nesiller yetiştirecekti. Yazar bunu Tonguç'un ağzından "rejimin çekilmiş kılıçları, yeni Kubilaylar"¹² olarak ifade etmektedir. Cumhuriyetin erken dönemlerinin, halk için bürokrasinin zihniyet ve yeni modern bir dünya anlayışı oluşturma politikasından bir kesit sunmaktadır yazar bize. Yenilikçi, ilerlemeci ve aydın bir devlet ve toplum ideali atılımlarının bir halkası eğitim yoluyla oluşturulacak, Türkiye modernleşme sürecini bu suretle geliştirecekti. Eğitim merkezi bir rol üstlenmiştir. Önce Latin harflerine geçiş, daha sonra köylere yayılan eğitim ile bu düşünce arasında bağlantı vardır¹³.

Genel Müdür'ün bu ifadelerini dinledikten sonra bu sefer Enstitü konusunda karşıt cenahın fikirlerini yazar bize profesörün dilinden vermeye başlar. Profesöre göre Köy Enstitüleri beyhude bir

⁹ Murat Akçakaya, "Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 8/3 (2016): 275-295.

¹⁰ Kemal Tahir, Bozkırdaki Çekirdek (İstanbul: İthaki, 2019), 16.

¹¹ Tahir, Bozkırdaki Çekirdek, 17.

¹² Tahir, Bozkırdaki Çekirdek, 32.

¹³ Bedi Gümüşlü, "Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (Haziran 2008): 123-144.

çabadır ve köyler için zararlıdır. Köylü en başta biraz eğitim alıp bilgi sahibi olmaya başladığı an köyde kalmak istemeyecek, şehre gelip yazarın ifadesiyle “aylığa geçmek isteyecekti”. Maaş alan ve aşağı yukarı bir donanıma sahip olup şehirli hayatını yaşamak, cemaat hayatından cemiyet hayatına geçmek isteyecekti, bu da köylerin bitmesi demektir. Köyün gelişmesi, Genel Müdürün dilinden romanda ifade edilen her gördükleri kravatlıya el pençe durmamak, bilinçlenmek ve haklarını arayıp savunmakta dönemin şartlarında bazı mebusların aleyhine gelişen bir durumdu. Çünkü o yıllarda toprak ağalığı çok yaygındı ve meclisteki mebuslardan çoğunluğu toprak zengini mebuslardı. Köylünün emeğinden geçinen ve onların bilinçlenmesini istemeyen zümre buna en çok karşı çıkan gruptu¹⁴. Profesör bu durumu, köylünün modern teknikten uzak tutulması gerektiğini ileri sürerek, bu isteğine de batı medeniyetinin modern teknolojiyle başının dertte olduğunu, savaşın sebebini ve köy hayatının bu yüzden bittiğini ileri sürerek haklılık iddia eder, hatta Türkiye de bir sergiyi gezen Alman bir elçinin, yeni üretim aletlerini gördüğünde bunların büyük sorunlar doğuracağını, kendilerinin bu hataya düştüğünü, Türklerin bundan uzak durarak akıllılık edeceğini ifade ettiği bir hatıra anlatır.

Köy Enstitüleriyle ilgili hem destekleyici hem de karşıt tutumun sergilendiğini gördüğümüz bu diyaloglarda, merkez-çevre kuramının izlerini görmek mümkündür. Destekleyici kanatta bürokrasinin merkez olarak, halkın yerine ve halk için düşünerek, bir toplum ideali taşıması görülmektedir. Tekâmülcü bir zihniyetle toplumu asrın gerekliliklerine uygun bir şekilde ve rejimin çizdiği tasarım doğrultusunda yetiştirmek gayreti vardır. Hem köy insanını modern, batılı tarzda yetiştirmek, bunu yaparken de yine devletin politikaları doğrultusunda yönlendirip, Cumhuriyet ideolojisinin uygulayıcıları ve savunucuları nesiller yetiştirmektir. Karşı çıkan tarafta da merkez-çevre teorisinin, merkezin çevreye karşı olan sosyo-kültürel tutumun, Elitist refleksin açığa çıkmasını görmekteyiz. Merkez, ilerleme, modern kent hayatını, imtiyazlı memur hayatını, batılı tarzda yaşamı ve müreffeh şartları, dar bürokratik çevrede sınırlı tutma, bu imkanlardan çevreyi oluşturan taşra insanını uzak tutup mevcut yapıyı muhafaza etme gayreti görünmektedir. Çevre, çevrede kalıp, merkezin dokunulmaz alanına girmemeli ve azınlıktaki elit yapı bundan faydalanmaya devam etmelidir. Türk toplumunun yapısal özelliklerini ve devlet-toplum ilişkilerini merkez-çevre kuramsalıyla açıklayan Şerif Mardin bu ilişkiyi tıpkı Kemal Tahir’in romanında mebusların diyalogunda görebildiğimiz merkezin çevreyi denetim altında tutma gayreti olarak tanımlar¹⁵.

Bu bölümden sonra köyün ve köylünün eğitimi hususundaki en önemli muhataplar olan Anadolu köyüne gideriz. Enstitünün kurulacağı Keşiş Düzü adlı yerin yakınındaki Kastamonu’nun Şirin Köyü’dür. Kemal Tahir romanlarının genelinde olduğu gibi şehirler gerçek olsa da köy ve bölge isimleri kurgudur. Kastamonu’da Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsünü kurulacağı yere yakın olan Şirin Köyünde, köy ağası Zeynel Ağayla bir göçmen arasında geçen ticaretle birlikte köyü anlatmaya başlar. Zeynel Ağa, Kara Derviş adına yapılan esrar ticaretine aracılık yapmaktadır. Bu bölümde Kemal Tahir, yaklaşık üç yüz seneden beridir Anadolu taşrasında var olan toprak ağalığı sistemini anlatmaktadır. Eşrafın bölgede yönetim, yargı ve ticaret gibi birçok dalda tamamıyla imtiyazı elinde bulundurmaktadır. İlber Ortaylı, “İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı” adlı eserinde, Osmanlı’da iltizam sistemiyle birlikte başlayan süreçte, Payitahtın dışında kalan bölgelerde eşrafın güçlendiğinden, İkinci Mahmut döneminde eşrafla saray yönetimi arasında yapılan Senedi-i İttifakta, başkente gelen yerel güçlerin gösterişli üniformalar giyen ordularından, elde ettikleri güçten ve nüfuzdan bahseder¹⁶. Osmanlı Devleti, kendisine karşıt bir güç oluşturmaması için aristokratik gelişimini engellediği bölgesel aşiretlerin ve potansiyel güç odaklarının, On Dokuzuncu yüzyılda yükselişine şahit olmuş, söz konusu tekamülün Cumhuriyeti intikali ve ağalık istemine evrilmesinin neticesini Kemal Tahir romanında Zeynel Ağa karakteriyle anlatmıştır.

Köy evinde geçen diyaloglarda, İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye’de artan Nazi Partisi ve Adolf Hitler sempatanlığına vurgu yapılmıştır. 1940’lı yıllarda bütün dünyayı etkisi altına alan faşizm ve sosyalizm ayrımı, sosyo-kültürel anlamda en üst kademe bürokrasiden köy ahalisine kadar tartışılmaktadır. Köydeki tartışmalar tabii ki geleneksel inançların, yarı efsanevi, mitsel öğeler taşıyan

¹⁴ Necdet Aysal, “Anadolu da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, Atatürk Yolu 9/35 (2005): 267-282.

¹⁵ Şerif Mardin, Türkiye, İslam ve Sekülerizm (İstanbul: İletişim, 2018), 238.

¹⁶ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı (İstanbul: Kronik, 2019), 35-61.

anlatılarla süslenmekte ve aktarılmaktadır. Savaşla ilgili yapılan tartışma da Cinci Nezir'in Hitler'e duyduğu sevgi, onun ve Almanların Allah yolunda cihat ettiklerini, Hitler'in çok "derin" bir Müslüman olduğunu ileri sürecek düzeye gelmiştir. Bu durum ve Alman sempatisi Osmanlı'nın son döneminde İttihat ve Terakki ile başlayan Türk-Alman ilişkileriyle başlayan bir benimseme duygusunun getirisi olarak görülebilir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) Türkiye'de Alman diplomatlarca yapılan Nazi propagandasının¹⁷ sonuçları olarak değerlendirilebilir.

Kemal Tahir, kitapta Köy Enstitüleri'nin karşılaştığı tepkilerden en yaygın olanı ahlâkî yapıya zarar vermesi söylemine de genişçe yer vermiştir. Köy insanının Enstitülere karşı bir tutum sergilemesi için ortaya atılan söylem zamanla bir propagandaya dönüşmüş ve Enstitülerle ilgili meclise taşınan tartışmalarda bile bu madde çokça vurgulanmıştır. Enstitülerde kız ve erkek çocukların bir arada okuması, hatta doğrudan kız çocuklarının okutulması, köyünden çıkıp başka okutulmaya gönderilmesi tepkilerle karşılaşmış, İslam dini ve Türk adet ve ahlak yapısına zarar verecek bir uygulama olduğu, köy ahalisini yönlendirmeye yönelik bir söylem halini almış, bu söylem köylerde de ciddi bir karşılık bulmuştur. Dinsizlik ve komünizm adı suçlamaları bu süreçte ortak bir tepki halini almıştır. "Enstitülerdeki karma eğitimi eleştiren taassup grup, kız öğrencilerin pantolon-çeket giymesini de eleştirerek komünist modası olduğunu iddia etmişlerdir"¹⁸. Romanda Şirin Köyünde Kara Derviş, köy camisinde ahaliye karşı bu suçlamaları dile getirmiş ve Enstitülerin kapatılması için Zeynel Ağa ve Cinci Nezir tarafından köylüden parmak basma yoluyla dilekçe hazırlanmak istenmiştir. Eğitimciler köylüler tarafından "rezil", "düzen bozucu", enstitüler ise "bela" olarak nitelendirilmektedir.

Ankara'dan yola çıkıp kasabaya doğru yola çıkan enstitünün eğitim ekibinin yol boyunca kurdukları diyaloglarla Kemal Tahir, okuyucuya dönemin eğitim sosyolojisiyle ilgili ipuçlarını eğitimciler aracılığıyla sunar. Müdür Halim Akın arabayı sürmektedir ve kendisinin yaşadığı kişisel çıkmazlar, sorgulama psikolojisi, Cumhuriyetin eğitim politikalarının pratikte karşılaştığı zorluklarını aktarmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte eğitimde modernleşme, romanda geçen ifadeyle "ülkücü", idealist öğretmenler yetiştirme arzusuyla devam etmiştir. Halim Akın, bu sürecin başlangıç aşamasında istenen atılı yapmak ve bunu bütün Anadolu'ya ve ülke sathına yayma konusunda heyecan içinde olan öğretmenlerden birisidir. Fakat zamanla Halim Akın her şeyin sanıldığı kadar toz pembe, sanıldığı kadar kolay olmadığını fark etmiştir. Her şeyden önce çözülmesi gereken sorun, toplumun kökleri çok daha eskiye dayanan eğitim sorunudur. Latin harflerinin kabulü, Halk evlerinin açılması gibi projeler bu sorunu ne kadar aşabilmiştir? 1928'ten 1943'e kadar geçen süreçte okuma yazma oranının hala düşük olması, Halim Akın'a göre sorunun alfabeden değil, köylünün okumayla işinin olup olmadığı, bu sürece hükümetin istediği ölçüde katılıp katılmadığıdır. Devletin anlayışındaki yanlışlık, toplumu onu çok tanımadan, yüzeysel bir şekilde yönlendirmesidir. Maarifçinin görevi Halim Akın'a göre toplumun ardından gitmektir¹⁹. Osmanlıdan Cumhuriyete miras kalan eğitim sorunu, Türk toplumunun sistematik bir eğitim programından, ilköğretimden itibaren standartlardan kaliteden yoksun dağınık bir program izlemesidir. Türkiye'nin eğitim sorununun, Türk sosyolojisinin erken döneminde hâkim olan, bütünü devamlılığı ve istikrarı için hareket etmek, dolayısıyla bireyci anlayışın uygulanamayışı, organizmacı metotla alt yapısı kolektif hareket şuuruyla beslenen bir çizgide seyretmesi olduğu görüşleri söz konusudur²⁰. Bu kolektif şuurda erken dönem Cumhuriyetinde devlet rejiminin devamlılığıdır.

Enstitüler, eğitimde atılım ve yenilikler için bir kolaya kaçma durumunu mu getirmişti? Halim Akın'ın aklındaki soru işaretlerinden birisi de budur. Köyün yeniden canlandırılması, köylünün köyde kalması gibi fikirler, köyün eğitilmesi, modern topluma kazandırılması için belki de aldatici bir süreçti. Çünkü köydeki eğitim materyali, köylünün zaten yıllardır bildiği işleri onlara yeniden yaptırmak mıydı? Köye okul götürme fikrinin sunulup, okul inşaatı için ve bütün donanımın oluşturulması için köylünün kendi imkanlarına başvurmak, görünürde olumlu bir proje sunup eyleme geçtiğinde baştan savma bir iş ortaya koymak anlamına mı geliyordu? Eğitimcilerden Nuri Çevik'te,

¹⁷ Johannes Glasneck ve Murat Çakır "Deutsch – Faschistische Propaganda in der Türkei" (2022)

¹⁸ Aysal, "Anadolu'da Aydınlanma", 275.

¹⁹ Tahir, Bozkırdaki Çekirdek

²⁰ Muhsin Hesapçıoğlu, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikası ve Felsefesi", Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi 29/29 (2009): 121-138.

Halim Akın'ın kendi içinde psikolojik harbe girmesine sebep olan bu konu hakkında kararlı bir tutum sergilemektedir, O en başından beri "Anadolu insanının özüne inmeden, gerçeğini bilmeden, sadece Köy Enstitüsü kurarak Anadolu'nun kurtulamayacağını savunur"²¹. Bütün bu soru işaretleri, Halim Akın'ın kendi içinde yaşadığı muhasebeyle birlikte aslında Kemal Tahir'in, roman boyunca yaptığı gibi o dönemde mevcut fikirlerin bir de böyle yönleri olduğunu okuyucuya yansıtmaktır.

Enstitünün eğitici kadrosunda yer alan Emine Öğretmen, sosyoloji doktorası yapmaktadır. Tezi için Anadolu kasabasını bir gözlemci konumunda incelemekte ve fikirler edinmeye çalışmaktadır. Emine Öğretmen taşraya yabancı, şehir hayatına alışkın, yüksel tahsil seviyesinde sosyo-kültürel olarak bu sınıfa yabancı bir kişidir. Kasaba ve köylerde gördükleri, onun bu yabancılaşmasını daha da pekiştirmekte ve farkındalık oluşturmaktadır. Emine Öğretmen, kitap boyunca ekip arkadaşı olan Nuri Çevik'le taşraya dair ikili tartışmalarda bulunup, taşra gerçeklerine dair Nuri Çevik'ten tüyolar almaktadır. Yol üzerinde Çankırı'nın Ilgaz kasabasında Enstitünün ihtiyaçları için durduklarında kasabayı inceleme fırsatı bulur. Kasaba ahalisi, pazar yeri, çocuklar onun dikkatini çeker. Pazar yerindeki karışıklığı, hijyenden, tertip ve düzenden, tamamıyla uzak bu dağınık pazar yeri, Emine Öğretmen için sanki "1943 yılının Türkiye'sinde bir kasabada değilde, on ikinci yüzyılın Avrupa'sında herhangi bir derebeyinin şatosunun gölgesine sığınmış, herhangi bir panayı" gibi gelmişti²². Çocukların utançları, hor görülmekten ve devamlı sertliğe maruz kalmalarından yakındı, bunun üzerine Nuri Çevik, kasabaların köylerin tamamlayıcısı olduğunu ileri sürerek, köy ve kasaba çocuklarını en iyi anlamanın yolunun, onların kendi ortamlarında incelendiğinde daha iyi anlaşılabilirliğini, daha iyi fikirler vereceğini ifade etmişti. Emine Öğretmenin, kasabalının her meseleyi cinselliğe bağlamalarına şaşırması üzerine, Nuri Çevik, Anadolu'da demografik bir krizden bahsetmektedir. Soyun devamlılığının bu insanlar için çok önemli olduğunu, çünkü hastalıklardan ve yetersiz beslenmeden dolayı ölüm oranlarının yüksekliğine işaret etmiştir. Hayat şartlarının sertliği, insan neslinin bu coğrafyada dünyaya gelişinden itibaren tabiatla ve içinde buldukları sosyal şartlarla bir çatışma içinde geçtiğine temas etmektedir. Yoksulluk, gerçekten de Osmanlı'nın duraklama ve gerileme devirlerinden itibaren, taşranın önemli sorunlarından birisidir. Özellikle uzun yıllar savaş, göç, salgın hastalıklar gibi çeşitli sorunlarla maruz kalan Anadolu halkının vaziyetiyle ilgili o dönemlerde yapılan Avrupalı antropolog ve hekimlerin incelemeleri, Ahmet Haşim'in mektuplarında yer bulur ve dikkat çekicidir. Ahmet Haşim mektubunda taşra insanının salgın hastalıklarla, fiziksel rahatsızlıklarla yaşadıklarından, çaresizlik içerisinde hayatta kalmaya çalıştıklarından bahsetmektedir²³.

Emine Öğretmenle Nuri Çevik'in diyalogları, kitabın kurgusu içerisinde, Kemal Tahir'in dönemle ilgili fikirlerini ve yorumlarını en çok aktardığı kısımlar olarak tespit edilebilir. İki karakterin diyalogları arasında birçok sosyolojik konu tartışılmakta ve aslında romanın ana fikrini oluşturan kısımlar bu pasajlarda netlik kazanmaktadır. Edebiyat sosyolojisinin Marksist kuramdaki görüşleri, Kemal Tahir'in edebiyatı ve en çok da romanlarını, estetiğin ve kurgunun içerisinde verdiği toplumsal temalarında tespit edilebilir. Marksist kuramın edebiyat sosyolojisindeki temsilcilerinden Plehanov' a göre sanat eserini değerli kılan sanatın ve sanatı ortaya koyan bütün öğelerin sosyolojiye çevrilebilmesiyle oluşur. Sanattaki toplumsal bağlam, eserin estetik değerinden daha önce gelir²⁴. Kemal Tahir bu diyalog ve pasajlarda yaptığı toplumsal vurgular ve fikir aktarımlarıyla, toplumsal sorunlara doğrudan temas etmesi ve tartışmasıyla, toplumsal temalarla donatılmış sanatın en güzel örneklerindedir. Kemal Tahir, her ne kadar toplumsal bağlamı eserinde kullansa da onun edebiyat biçimi, estetiği tamamıyla bir kenara bırakan bazı Marksist görüşlerin aksine, tıpkı sosyalist fikirlerinde olduğu gibi daha ılımlı bir içeriktedir ve estetik anlatım özellikleri de eserlerinin önemli unsuru durumundadır. Kemal Tahir'in edebiyatçılığı Milton Albrecht'in "Yansıma, etki ve toplumsal kontrol" kuramsalında olduğu gibi toplumun genel görünümünü eserinde yansıtan, anlatının toplum

²¹ Tuba Dalar, "Kemal Tahir Romanlarında Yapı ve İzlek", (Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi, 2015), 257.

²² Tahir, Bozkırdaki Çekirdek, 84.

²³ Murat Soyak, "Ahmet Haşim'in Bir Mektubu Üzerine Düşünceler", Hece Taşları 5 (2015): 18.

²⁴ Neslihan Şen Altın, "Edebiyat Sosyolojisinin Sınırları" Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10/2 (2017): 37-57.

üzerinde etki bırakması ve şekillendirmesi, üçüncü olarak da edebiyatın toplumsal tutumu, görüş birliğini belirleyebilme, yönlendirebilme özelliğine denk bir görünümüdür²⁵.

Emine Öğretmen, Nuri Çevik'le bir konuşmasında köydeki ağalık sistemini Avrupa feodalizmine, köy ağalarını da feodal beylere benzetir. Bunun üzerine Nuri Çevik, aralarında büyük farklar olduğunu ileri sürer. Bu farklılığın temelinde, Türk toplum yapısının, batı kalıplarından farklılaşması yatmaktadır Nuri Çevik'e göre. Avrupa feodallerinin nüfuz alanı ve prestiji ile, Anadolu kırsalındaki eşraf, gücünü çok farklı süreçlerden geçerek kazanmışlardır. Avrupa'da bu bizzat kralın imtiyazı, hediyesidir ve sistem de bu temel üzerinden işler, belirli bir sistem içerisinde her şey alışılmış düzene uygun devam eder. Anadolu'da ise eşrafın devletten, devletin otorite eksikliği sebebiyle kopardığı bir parçadır. Avrupa'da feodal derebeyleri devletin kendisiyken, Anadolu'da eşraf devletin eylem olarak bulunmadığı yörede kendi bağımsızlığını gayr-i resmi olarak ilan etmiştir. Aristokrasi, eşrafın kendinden önceki nesillerinden miras kalmış bir sistem olmadığı için Aristokrasi kültürü de gelişmemiştir, bu yüzden köy ağaları, eşraf, mütegalibe grupları her zaman mülk alanını ve gücünü yitirebilme endişesiyle merkezi hükümete temkinli davranır.

Emine Öğretmenin, öğretmenleri yemek için davet eden Zeynel Ağayı soylu aristokratlara benzetmesi sonrası Nuri Çevik onu uyarır ve bu bir soylu davranış değil, ancak bilinçaltında yatan devlete karşı temkinli olma, hatta onu kendi iktidar alanından uzak tutmak için yapılmış bir hamle olarak değerlendirir. Nuri Çevik, soyadı taşıma hakkını bile daha on yıl önce alan, kafa kağıdı adı verilen kimlik kartına bile Sultan Hamid zamanında kavuşan insanların, devlet nezdinde birer "reaya", yani sözlük anlamıyla güdülecek bir sürü olması, onların uzun yıllardan beri mülk kavramından, bireysel kazançtan uzak tutulmasının bir sonucu olduğunu, yıllar sonra elde edilen gücünde nasıl kullanılması gerektiğinin bilinmeyişi ve bu topraklarda asla bir aristokrasi kültürünün gelişmeyeceği ile neticeleneceğinden bahseder.

Köyde Zeynel Ağa'yla ilgili anlatılan bir kısımda, onun gençliğinden itibaren sürekli kargaşanın, kaosun içinde olması, bunu yaparken de bir şekilde tutuklanmaktan, sürgünden veya hapisten kurtulabilmesi anlatılmaktadır. Zeynel Ağa, devamlı değişen siyasi atmosferde ve buna bağlı olarak değişen güç ilişkilerinde, mevcut sistemde hangi grup güçlüyse onun tarafında bulunmuş, devletin içinde bulunduğu kaos ortamından çok iyi faydalanmıştır. Zeynel Ağa'nın hayat hikâyesini anlatan bir köylü, onun tutuklanmak için jandarmalar tarafından arandığında kendisinin bir yerden bulup koluna taktığı çavuş apoletiyile kurtulduğundan bahseder. Buna şaşırان eğitimciler kayıtlara neden bakılmadı, bakılırdı anlaşılırdı çavuş olmadığı dediklerinde köylü, "o zamanın defterinde padişahın ismi bile bulunmazdı"²⁶ diyerek, son Osmanlı döneminin bürokratik zafiyetlerine, devletin arşiv ve kayıt tutma sisteminin zayıflığına değinmektedir. Bu sorun merkezî bürokrasinin inşa edilmeye çalışıldığı ve taşradaki yerel eşraf tahakkümünün, standardize edilmiş merkezi bürokrasi tarafından denetim altına alınmaya çalışıldığı Tanzimat Dönemi'nde aşılmaya çalışılmıştır²⁷. Tanzimat Aydınları, nüfus sayımı, taşra teşkilatlanmalarında yenilikler, taşra idaresinde uzmanlığa ve hiyerarşiye dayalı yönetim biçimiyle, dağınık yapıyı biraz olsun düzen altına almayı başarmış görünmektedir. İşte Kemal Tahir'in Zeynel Ağa karakteri, kurumsal yapının tesis edilemediği, bireysel imtiyazın ve yarı bağımsız ortamın içerisinde kendisine fayda sağlayan yerel beyleri anlatan bir karakter olarak kitaptaki yerini almıştır.

Eğitmen ekibinin kasabaya olan yolculuğundan sonra, Keşiş Düzünde Kastamonu, Çorum ve Çankırı'nın çeşitli köylerinden gelen öğrencilerle buluşan eğitimciler, ellerindeki kısıtlı imkanlar sebebiyle kendileri enstitüyü kurmak, bina inşaatından su yolu açmaya kadar bütün işleri el birliğiyle yapmak durumundadırlar. İşler başladıktan sonra görev dağılımları yapılır. Öğrencilerin içerisinde günler geçtikçe zorluklara karşı tahammül edemeyen, öğrenci olmaya geldikleri yerde işçi gibi çalıştırıldıklarını düşünen çocuklardan bazıları pes eder. Bazı öğrencilerin içerisinde Enstitüye eğitim görmek haricinde çeşitli başka sebeplerle gelenlerin asıl niyetleri belli olur. Kimisi babasının zoruyla gelmiş, kimisi haylazlığından ötürü köyden uzaklaştırılmak için gelmiş, kimisi sevdiği kız için gelmiştir. Molla Hıdır adlı öğrenci gece kamp alanında hırsızlık yaparken yakalanır ve Enstitüden

²⁵ Altın, "Edebiyat Sosyolojisi", 45.

²⁶ Tahir, Bozkırdaki Çekirdek, 119.

²⁷ Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 127-175.

gönderilir. Zor şartlarla Dumanlı Boğaz Enstitüsü inşa edilir, bastıran bir sağanak yağmurda hastaneye yetiştirilmeyen bir öğrenci zatürreden hayatını kaybeder. Enstitü içindeki zorluklara Zeynel Ağa ve ekibinin çıkardıkları zorluklarda eklenir. Önce toprağından su yolu geçirdiklerini gören Kara Derviş eğitimcilerle saldırır, daha sonra söz konusu arazi eğitimcilerle satılmak istenirken buranın aslında devlet arazisi olduğu ortaya çıkar. Burada bir önceki bölümlerde bahsedilen dönemin kayıt tutma, kurumsallık ve bürokrasi gibi sorunları yeniden ortaya çıkmaktadır. Köyün namı Kara Dervişinin Emine Öğretmeni kaçırması sonucu öğretmenleriyle birlikte onu kurtarmaya giden öğrencilerle, Kara Derviş arasında silahlı çatışma çıkar, çatışmada Murat Eğitimci ve Kara Dervişin hayatını kaybetmesiyle roman son bulur.

Sonuç

Bozkırdaki Çekirdek bize toplumsal tarihimizin uzun yıllara dayanan bir problemi olan eğitim meselesini, Köy Enstitüleri üzerinden anlatmıştır. Köy Enstitülerinin proje olarak gelişip planlandığı hükümet kanadından, buradaki fikir ayrılıklarından bahsederek, enstitülerin neden önemli olduğunu veya neden lüzumsuz olduğunu düşünenlerin görüşleri bizlere şunu göstermiştir ki devlet, Osmanlı Dönemi'nden bu yana Anadolu coğrafyasında, "reaya", yani tebaa olarak gördüğü halka, herhangi bir fikri, bir yeniliği layık gören, onlar adına düşünen, onlar adına tasarlayan tutumunu uzun süre sürdürmüştür. Burada enstitülerin pratikte faydalı olup olmaması bir tarafa bırakılırsa arka planda incelemeye değer olan kısım, devletin vasilik tutumudur. Merkezin çevreyi dönüştürmesi, batılılaşma, modernleşme veya sanayi devrimine ayak uydurma gibi hususlarda da devlet, geri kalmış olduğu batı medeniyetini her alanda olduğu gibi eğitimde de yakalamak istemiştir. Bu geç kalınmışlığı telafi etmek için, romanda Nuri Çevik karakteri tarafından da eleştirildiği gibi belki de yanlış bir metot izlenerek, köyün ve köylünün istekleri bilinmeden ve halk yeterince tanınmadan köktenci değişimlerde bulunuluyordu. Enstitü fikri, köyün eğitimi ve üretime kazandırılması fikri olumlu bir fikir ve geleceğe, ilerleyişe ve toplumsal refaha dair umut vadeden bir proje olması düşünülmekle birlikte, Nuri Çevik Öğretmen aracılığıyla ifade edilen ve müdür Halim Akın'ın da zamanla kabullendiği düşünce olan önce toplumu tanımak ve onları dinlemek daha sıhhatli bir yol olabilirdi.

Destekleyici kanadın ve enstitüye sahip çıkan eğitimci, bürokrat ve diğer insanların tam karşısında yer alan diğer cenah, yani enstitüye tümünden karşı olanların fikirlerinde yine bir dayatma unsuru göze çarpmaktadır. Türkiye'de bürokratik kültürde yer alan vesayet, halkın yerine inisiyatif alma anlayışı, burada temel prensibi aynı olmakla birlikte, neticesinde savunduğu fikir tam tersidir. Aslında iki taraf da aynı bilinçaltıyla harekete etmekte, bir taraf halkın ileri atılım ve çağdaşlaştırılması için eğitilmesi gerektiğini savunurken, diğer tarafta olduğu gibi bırakılmasını, eğitim, öğrenim, bilinçlenmek, teknik donanıma sahip olmak gibi yeniliklerin köylüyü ve köyü bozmak olduğunu öne sürmektedir. Köy eğitilirse, yeniliklerle, modern tekniklerle buluşturulursa, maaş almaya başlar, memurluğa ve şehir hayatına alışırsa sonu kestirilemez bir süreç başlayacaktır ikinci gruba göre. Romanda ifade edilen ve güdülecek sürü anlamına gelen "reaya" olarak yüzyıllardır adlandırılan halk, bu konumundan çıkarılmamalıdır. Kasabadan köye giderken müdür Halim Akın'a müfettiş Şefik Ertem'in söylediği söz romanın bütün ana fikrini tek cümlede özetler niteliktedir, "Eğer çekirdeği olsaydı, bozkır kalır mıydı bozkır" eğer varsa bile, bozkırdaki çekirdeğin yeşermemesi, onun bu topraklarda varlığını sürdürebilmesinin tek şartıdır, çünkü yeşermek istediği an, bu zamana kadar hep koparılmış veya ezilmiştir.

Bozkırdaki Çekirdek, okuyucuya Türkiye'de eğitim sorununu anlatırken, eğitimin gelişmesi, yaşaması ve uygulanması konusunda ihtiyaç duyulan ve onun bir kültür, davranış biçimi ve pratik haline dönüşmesinde belirleyici unsur olan toplum yapısını da tasvir etmektedir. Köy enstitülerinin yeşermesi istenen Anadolu kırsalının yapısını sunarak, köy ve kent hayatının farklılaşmasını, Türkiye'de bürokrasinin yapısal sorunlarını, bu yapılanmanın inşa ettiği ve etkilediği sosyolojik durumu da okuyucuya sunmuştur. Kemal Tahir, köyü anlatırken sorunları yalnızca mevzubahis dönemin içinde değil, tarihsel bir perspektifle arka planıyla ve geçmişe ait kökleriyle birlikte anlatır. Tahir, Erken Cumhuriyet Dönemi'ni, Osmanlı'nın son yüzyılındaki gelişmelerden miras kalan sonuçların bir bütünü olarak görmektedir, buna bağlı olarak da eserinde anlattığı bütün köylü karakterler, Osmanlı'nın son yüzyılına çoğunlukla atıfta bulunur. O dönemlerde hem kendilerinin

hem bir önceki kuşakların hatıralarıyla zihinlerinde oluşan Osmanlı ve devlet algısıyla yaşarlar. Devlet, Anadolu'da ikamet eden insanların nazarında her zaman "alıcı" konumunda olmuştur onlara göre. Devlet taşraya geldiğinde ancak köylüden bir şey talep etmek için gelmektedir ve bölge insanların toplumsal hafızasında devlet bu kodlarla yer etmiştir. Devletten bahsederken de Cumhuriyet sonrasında bile "Osmanlı" olarak bahsetmeleri de dikkat çekicidir, bu durum devletin merkez vilayetlerinde ve genel olarak ülkenin genel gidişatıyla ilgili gelişmelerde, kırsalın çok fazla dahili ve etkisi olmamasının, hatta haberdar bile olunamamasının, yeni modern tabirlerin (cumhuriyet, demokrasi, özgürlük vs.) kırsalda henüz bir karşılığının olmadığını örneklerinden yalnızca birisidir yazara göre. Kemal Tahir bu durumu, öğretmenlerin Ilgaz kasabasına gittiklerinde, esnafın kendilerini vergi memuru zannetmesi, köylünün memurlarla konuşurken ön yargılı bir tavırla ve muhakkak bir şeyler vereceği düşüncesinde olmasıyla eserinde göstermiştir.

Köy Enstitüsüne kayıt yaptıracak olan çocukların durumu, dönemin eğitim algısını okuyucuya göstermektedir. Çorum, Çankırı ve Kastamonu'nun çeşitli ilçelerinden gelen çocuklar, her biri farklı bir amaç doğrultusunda enstitüye gelmiş, yaşları birbirinden farklı çocuklardır. Eğitimle, okulla ve enstitüyle ilgili bilgiler, çocukların yalnızca yaşadıkları köylerde duydukları gördükleri kadardır. Annelerinden, babalarından, köylülerden işittikleri sözler, enstitünün köylere yalnızca bela getireceği, enstitüye gidenlerin ahlaken yozlaşacağı, İslami değerlere uzak yaşayacağı ön yargısıyla enstitüye bir şekilde kayıt yaptıran çocuklar, zamanla enstitüyle hemhâl olup sahip çıkmaya başlayınca, okuyucunun zihninde belki enstitüler devamlılık arz etseydi köylerimizin gelişimi, bugünkü durumu farklı olabilir miydi sorusunu sordurabilir. (Kemal Tahir'in, ilk bölümde bahsedildiği gibi sanatını bir misyona bağlı olarak yapmasının somutlaşmış hali de bu sorular ve sorgulamalar olabilmektedir.) Çocukların zamanla duyduğu istek, Türkiye'nin kırsal bölgelerinde eğitimin, organize ve planlı bir sistemle birlikte canlandırabileceği ve eğitimin muhatabı olan çocuklar tarafından karşılık bulabileceğinin göstergelerinden birisi olabilmektedir.

Köy Enstitüleri, Kemal Tahir tarafından Anadolu'nun bir bölümü belirlenerek ve arka planı sosyolojik ve siyasi açıdan gerçekliklere dayandırılarak kurgulanmış bir edebi eserdir. Kemal Tahir'in, eser boyunca yaptığı anlatımın ana teması eğitim, alt başlıklarında Türkiye siyasetinin toplumsal zeminde bulunduğu veya bulunmadığı karşılık, bir toplumun, yaşadığı dönüşümlerde kendi alışkanlıkları ve modern hayata bağlı teamüllerle olan hesaplaşmasıdır. Yeni kurulmuş bir devletin ideallerinin, toplumun büyük bir kısmını oluşturan kırsal bölgede hayata geçirilmeye çalışılması, bunun nasıl bir yöntemle izlendiği ve neticeleri, yazar tarafından edebiyat kuralları ve ilkeleri ile anlatılmış, Türk tarihinin ve cumhuriyetinin belirli bir dönemini sebepler ve sonuçlar zinciriyle sunarak, konunun bugüne olan uzantı ve etkilerinin analiz edilebileceği sosyolojik bir kaynak işlevi görmüştür. Esasında Kemal Tahir'in konuyla ilgili fikri, eserin isminde gizli bulunmaktadır. Bozkırdaki Çekirdek ibaresi, Anadolu'da medeniyet, zenginlik, refah ve bereketin yeşerip yeşermeyeceğine dair bir düşüncenin ürünüdür. Çekirdeği olan bir bozkırın yoksul ve geri kalmış olmasının, çekirdeğin yeşermesinin engellenmesi, üzerine basılması ve bunun kasıtlı olarak yapıldığına olan inancıdır. Çünkü çekirdeğin yeşermesi, yıllar boyunca reaya olarak görülen insanların, kendilerine yeten, kendileri yetiştiren ve kendi imkanlarıyla refah seviyesine ulaşan bir topluluk olmaları istenmemektedir yazara göre, çünkü bu refah ve gelişim, artık onların devlete ihtiyaç duymamalarına, çevreden merkeze geçmelerine, On Yedinci yüzyıldan beri süregelen alışılmış düzenin değişmesine sebep olacaktır. Bundan dolayı çekirdeğin filizlenmemesi, asla büyümemesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akçakaya, Murat. “Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği”. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 8/3 (2016): 275-295.
- Alangu, T. 13.12.1964. “Kemal Tahir'in Gerçek Anlayışı ve Son Romanı”. Cumhuriyet.
- Altın, Neslihan. Ş. “Edebiyat Sosyolojisinin Sınırları”. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10/2 (2017): 37-57.
- Altun, Öznur Yılmaz. “Toplumcu Gerçekçilik ve Kemal Tahir Romanından Toplum Okumak”. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi 15/7 (2021): 135-164.
- Aysal, Necdet. “Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”. Atatürk Yolu Dergisi 9/35 (2005): 267-282.
- Dalar, Tuba. “Kemal Tahir Romanlarında Yapı ve İzlek”. Doktora Tezi. Ardahan Üniversitesi, 2015.
- Glasneck, Johannes. “Alman Faşizminin Türkiye'deki Propaganda Faaliyetleri”. Murat Çakır tarafından çevrildi. (2018): 1-13.
- Gümüşlü, Bedi. “Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti”. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (Aralık/2008): 123-144.
- Hesapçioğlu, Muhsin. “Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikası ve Felsefesi”. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi 29/29 (2009): 121-138.
- Kacıroğlu, Murat. “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında (1923–1940) Toplumcu-Gerçekçi Edebiyat Tartışmaları”. Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/2 (2016): 27-71.
- Köksal, Sümeyye Dinler. “Kemal Tahir'in Notlar'ına Yansıyan Roman Poetikası”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 27/1 (2017): 25-42.
- Mardin, Şerif. Türkiye, İslam ve Sekülerizm. İstanbul: İletişim, 2018.
- Ortaylı, İlber. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: Kronik, 2019.
- Soyak, Murat “Ahmet Haşim'in Bir Mektubu Üzerine Düşünceler”. Hece Taşları 5 (2015): 18.
- Tahir, Kemal. Notlar Sanat-Edebiyat. İstanbul: İthaki, 2016.
- Tahir, Kemal. Bozkırdaki Çekirdek. İstanbul: İthaki, 2019.

Prof. Dr. A. Coşkun ÖZGÜNEL ile Söyleşi

Röportajı Yapan: İbrahim Ethem KOÇAK*

Türk Arkeolojisine katkıları tartışılmaz olan kıymetli hocamız Prof. Dr. A. Coşkun ÖZGÜNEL’le yaptığımız bu röportajda arkeoloji biliminin dünü-bugünü ve hocamızın çalışmalarına dair merak ettiğim soruların cevaplarını kendisinden öğrenelim.

İbrahim Ethem KOÇAK: Sayın hocam Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde arkeoloji eğitimimize başladığımızda 1. sınıfta sizin söyledikleriniz hala kulaklarımızda çınlıyor. Bize her daim yön verdiniz. Bizler, öğrencileriniz olarak sizi tanıyoruz. Sizi tanımayan meslektaşlarımız için bize kendiniz ve eğitim hayatınız hakkında biraz bilgi verebilir misiniz?

*Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE,
ibrahimkocak80@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2534-8893>

A. Coşkun ÖZGÜNEL: 1941 yılında Erzincan’da doğdum.

Eğitim ve öğrenimim Ankara’da geçti. Sırasıyla Sarar İlkokula, Mimar Kemal Orta Okulu ve Bahçelievler Deneme Lisesi Fen kolundan mezun oldum. Ankara’da eğitimimi tamamlamadaki şanslılığım asker çocuğu olmak ve kente 1945 yılında gelmek. Yüksek öğrenimim sırasında son seçimim olan Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü mutlu olmama neden oldu. Klasik arkeoloji kürsüsünde Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal’ın öğrencisi olmam benim için büyük bir şans idi. 1966 yılında Akurgal’ın asistanı olarak akademik hayata ilk adımı attım. Öğrenciliğim sırasında sırası ile Prof. Dr. Baki Ögün’ün başkanlığında Seferihisar-Teos ve Prof. Dr. Yusuf Boysal’ın Bodrum Müskebi kazılarına katıldım. Daha sonraki yıllarda Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal’ın başkanlığında yürütülen Bodrum Dirmil, Çandarlı-Pitane, Foça, Eski İzmir-Bayraklı, Çeşme Ildırı-Erythrai kazılarında öğrenci ve asistan olarak çalıştım. 1980-2019 yılları arasında 40 yıl boyunca Çanakkale-Ayvacık İlçesi Gülpınar Köyünde yer alan “Apollon Smintheus kutsal alanı restorasyon ve kazılarını” yönettim.

Ekim 1972’de Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal’ın yönettiği “Doğu Ion-Bayraklı (İzmir) Geometrik Seramiği” konulu tezimle Edebiyat Doktoru ünvanını aldım, ardından askerlik görevimi 1974 yılında tamamladım ve fakültedeki görevime döndüm. 1979 yılında “Anadolu’da Miken Seramiği” araştırmamla da Doçent oldum. 1989 yılında ise düzenlenen yeni üniversite yasası sonucunda “Karia Geometrik Seramiği” adlı kitabımla Profesörlüğe atandım. Akademik çalışmalarım içinde Almanya’da Heidelberg, Tübingen Üniversitesi, Berlin Alman Arkeoloji Enstitüsünde toplam beş yıl boyunca burslu ve davetli olarak doktora ve doçentlik çalışmalarımı gerçekleştirdim. Yurt dışında etkinlikler olarak ise Berlin, Regensburg, Münster, Tübingen, Nürnberg, Londra, Paris, Atina, Taranto, Bari ve Amerika Birleşik Devletlerin Cincinnati ve Bryn Mawr üniversitelerinde gerçekleştirilen kongre ve sempozyumlara katılarak bildiriler ve konferanslar sundum.

İbrahim Ethem KOÇAK: Hocam, arkeolojiye olan ilginiz ilk nasıl başladı ve nasıl devam etti?

Coşkun ÖZGÜNEL: Arkeolojiye olan ilgim, çocuk yaşta İstanbul Topkapı ve Arkeoloji Müzeleri ziyaretim sonrası başlayan arkeolojik tasvirli pul koleksiyon merakım daha sonra bu bilim dalına yönelmemde en büyük etken oldu.

İbrahim Ethem KOÇAK: Uzun yıllar Smintheion Kazısını yürüttünüz ve emekliliğinizin ardından kazıyı devrettiniz. Smintheion kazısına başlarken ki hisleriniz ile devretme sürecindeki hislerinizi bizimle paylaşır mısınız?

A. Coşkun ÖZGÜNEL: Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal Hocamız biz öğrencileri için doçent olduktan sonra, “Artık ayaklarınız üzerinde durmanın zamanı geldi, akademik yaşamınıza yalnız başlamanız lazım der”.

“Söylenceye göre Girit’ten göç edenler Troia’ya ulaşmadan önce Smintheion’da gecelerler ve farelerin hücumuna uğrarlar. Tanrı Apollon’dan yardım isterler. Daha sonra yörede Kuzey Batı Anadolu’daki kutsal alanın MÖ 2. yüzyılda yapımına başlarlar. O dönemde yaşanan büyük ölçekteki enflasyon nedeni ile tapınak bitirilemez. Kazıların başlamasındaki diğer önemli bir arzu da; Homeros’un İlyada destanında anlattığı olayların tapınağın friz ve kabartmalı sütun tamburlarında betimlenmesi oldu”. 40 yıl süren kazılara Doçent olarak başladım ve Profesör olarak 2019 yılına kadar emekli öğretim üyesi olarak devam ettim. Ancak emekliliğimiz söz konusu edilerek, Genel Müdürlük tarafından tüm emekli kazı başkanlarının çalışmalarının sonlandırıldığını katıldığımız bir toplantı ile öğrendik. Elektrik, su ve meskûn bir yerimizin olmaması ile başladığımız kazı çalışmalarımız, bizlere her zaman övünç verdi. 40 yıllık kazı

süresince halkla güzel ilişkiler kurduk. 1982 yılında kazı evinde açtığımız sergi ile çalışmalarımızı muhtar ve azalara sunduk. Görsel ve teknik sunumlarımıza büyük bir sevgi gösterdiler. Ayrıca işçilerimizle beraber olmak, kazı çalışmaları sırasında gelenek olan kuşluk kahvaltılarımızı beraber yapmak ve Gülpınar'lı hemşerilerle beraber olmak bizlere her zaman büyük bir zevk verdi.

İbrahim Ethem KOÇAK: Hocam, emekli olmadan önce gerek akademide gerekse STK'larda oldukça aktiftiniz. Emekli olunca bu yoğun akademik hayatın ardından yaşamınızda neler değişti? Özetle şimdi nelerle meşgul oluyorsunuz?

A. Coşkun ÖZGÜNEL: Öğrenciliğim ve daha sonraki yıllarda; “Arkeologlar Derneğinin kurulmasında” Turgut Batur ile girişimlerimiz, yaşamımdaki en güzel heyecanlardan biridir. Tarafımızdan “Kazı ve Araştırma Sempozyumları”nın başlamasındaki anlatımlarım ve duygularım gurur verici idi. 1974 yılında Güney İtalya’da katıldığım Amendolara ve Selinus kazıları sonrası, Güney İtalya’da Taranto’da her yıl yörede yapılan kazı ve arkeolojik araştırmaların sunulduğu bir “Sempozyumdan” etkilenerek daha sonra “Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Aykut Özet’e ve yardımcısı Çetin Anlağan’a sunumları anlattım. Bizlerin de böyle bir sempozyum oluşturmamızın olumlu olacağını” söyledim. Sempozyumların ilki 1979 yılında Ahmet Taner Kışlalı'nın Kültür Bakanlığı sırasında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından 15-18 Ocak tarihlerinde Ankara’da Türk Tarih Kurumu’nun salonunda “Kazı Sonuçları Toplantısı” olarak yapılmıştı. Ama, adının konmasında ve gerçekleşmesinde büyük bir katkı olmasına karşın; organizasyon sırasında verilen açılış öğle yemeğine davet edilmemiş olmam beni çok üzdü. Olayı hocama anlattım ve bana şöyle dedi “vefasız olaylara hazır ol”.

Üniversitedeki görevim ve sonrasında kazılardan emekli olmam, yaşamımda başlangıçta boşluk yarattı. Ancak 2009 yılında “Çanakkale Tabiat ve Kültür Varlıkları Bölge Kurulu Üyesi” ve başkanlığımın 2019 yılına kadar sürmesi, arkeoloji ve koruma çalışmalarından büyük zevk almamı sağladı. Beni duygusallaştıran olayları şöyle sıralayabilirim. Dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Sayın Erkan Mumcu’dan “2002 yılı Kazı başarı ödülü”, 2008 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi “Prof. Dr. Mustafa Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı” tarafından “Türk Arkeolojisine yaptığım katkılar nedeniyle layık görüldüğüm” ödül benim için büyük övünç kaynağı olmuştur. Çeşitli sempozyum ve çalışmalarda açılış konuşmalarım; “23 Mayıs 2003 Kazı ve Araştırma, Ekim 2018 Propontis, 24 Ekim 2019 Troia ve 4 Temmuz 2022 Türk Arkeolojisi ve Kültürel Miras Enstitüsü Ankara-Gaziantep”de yaptığım sunumlar her zaman beni heyecanlandırmış ve onur vermiştir. Son zamanlarda ise (2022-2023) “Batı Anadolu-Ionia Bayraklı Protogeometrik-Geometrik Seramiği” adlı çalışmamın yayına hazır olması beni heyecanlandırmakta.

İbrahim Ethem KOÇAK: Hocam uzun yıllar Arkeoloji Bilimine katkı sundunuz. Bu süreç içerisinde çok şeyle karşılaştınız. Sizden öğreneceğimiz çok şey var hala. Hocam genç meslektaşlarınıza önerileriniz veya uyarılarınız var mı?

A. Coşkun ÖZGÜNEL: Genç meslektaşlara bu disiplinde önde olmak için en büyük etkenin bir yabancı dilde okur, yazar ve konuşma yetisinin kazanılmasının önemli olduğunu söylemek isterim. Özellikle ikinci bir dilin varlığı ise yeni ilişkilerin, davetlerin olmasına ve yurt dışında bilinmenin ilkler içinde olduğunu hatırlatmak isterim.

Öğrenim sırasında “Klasik Arkeologların Eski Yunanca veya Latinceyi” öğrenmesi batı ile rekabetimizde önemli bir faktördür. “Prehistorya ve Ön Asya öğreniminde de Hititçe veya Sümerce ölü dillerini öğrenmek” kardeş dal içinde aynı önemi ortaya koyar. Türkçe ve yabancı dillerde yayınlar yapmak, öğretim üyesi olan meslektaşların ve arkeologların önde gelen görevleri olmalıdır. Bizlerin öğretileri ışığı altında başarılı gençlere yol açmak ve öğrenimlerinde verici olmak önemli bir erdemliktir.

İbrahim Ethem KOÇAK: Hocam, Cumhuriyetimizin 100. Yılında Türkiye’de Arkeoloji Biliminin geldiği nokta hakkında neler düşünüyorsunuz? Sizce Türkiye’de Arkeoloji Bilimini kuranların hedeflerine ulaşabildik mi?

A. Coşkun ÖZGÜNEL: Cumhuriyetimizin 100. yılında bilim dalımızda, kimi illerdeki üniversitelerin çoğunda yer alan Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümlerinde bir erozyonun varlığı inkâr edilemez. Batı ve bizde birinci ve ikinci jenerasyon döneminde var olan arkeologların birçoğunun başarılı oldukları görülür. Örneğin Arif Müfid Mansel, Ekrem Akurgal, Halet Çambel, Jale İnan, Aşkıdil Akarca, Bahadır Alkım, Tahsin ve Nimet Özgüç yapıtları ile her zaman anılmaktalar. Son zamanlarda birçok Üniversitede Sosyal ve Fen Fakültelerinin açılması, bilimlerin etik olarak gelişmesinde ne denli başarılı oldukları tartışılmalıdır. Arkeoloji Bölümlerinde de aynı sıkıntılar söz konusudur. “12 ay kazı ve derslerdeki online sistemleri”, yüz yüze eğitimin yaralandığını görmemek bir yerde kendimizin yadsımasıdır. Ülkemizde her yıl kaç arkeoloğa ihtiyaç vardır. Bu bilinmemektedir. Önümüzdeki 20-25 yıl içinde mezun olan arkeologlar ve sosyal bilimcilere ne kadar gereksinim vardır bunu da bilmiyoruz. Aynı problemler fen öğrenimi için de geçerlidir. Bu ikinci yüz yılımızda ülkemize donanımlı yardımcı ve ara elemanlar gereklidir. Mezun olan gençler, kendi öğrenimlerinin dışında birçok sektörde iş buldukları zaman zor koşullar altında çalışmaktadırlar. Arzumuz Yüksek Öğretim Kurumunun bu oluşumları araştırması, sağlıklı ve ileriye dönük kararlar almasıdır.

İbrahim Ethem KOÇAK: Son olarak, Arkeoloji Biliminin Türkiye ve Dünyadaki gidişatı hakkında kısaca düşünceleriniz nedir?

A. Coşkun ÖZGÜNEL: Ülkemizde açılan Arkeoloji Bölümlerinin birçoğunun kapandığını ve Sanat Tarihi disiplinlerinde yer aldığını biliyoruz. Aynı durum Avrupa Birliği ülkelerinde de karşımıza farklı içeriklerde çıkar. Örneğin bazı devletler, öncelikle kapatılan bölümleri, 19. yüzyılda kurulmuş ve üniversitelerinde ekol olmuş olan Arkeoloji Bölümlerine öğrenci ve öğretim üyelerinin öğretim ve öğrenimlerinin devamına özen gösterirler. Dijital dünyada “Yapay Zekanın” yoğun bir biçimde yaşamımıza girmesi, birçok bilim dalının algılanmasına yeni yaptırım ve düşünceleri ortaya koyar. Hiç kuşkusuz Arkeoloji Bilimi de bu değişimden nasibini alacaktır.

İbrahim Ethem KOÇAK: Kıymetli hocam röportaj teklifimi kabul ettiğiniz ve sorularımı samimi bir şekilde cevapladığınız için çok teşekkür ederim.